

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI**

**KIRIM HANLIĞI DÖNEMİNDE (1441-1783) ARAP DİLİ
VE EDEBİYATI ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR**

Rustem MEMETOV

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN:

DOÇ.DR. MUHAMMET VEHBİ DERELİ

KONYA-2018

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rustem MEMETOV		
	Numarası	138106013065		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	√	
Tezin Adı	KIRIM HANLIĞI DÖNEMİNDE (1441-1783) ARAP DİLİ VE EDEBİYATI ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Rustem MEMETOV

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rustem MEMETOV
	Numarası	138106013065
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / ARAP DİLİ VE BELAGATI
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Muhammed Vehbi DERELİ
	Tezin Adı	KIRIM HANLIĞI DÖNEMİNDE (1441-1783) ARAP DİLİ VE EDEBİYATI ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan *Kırım Hanlığı Döneminde Arap Dil* başlıklı bu çalışma *20/07..2011* tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	M. Vehbi DERELİ	<i>M. Vehbi Dereli</i>
2	Prof. Dr.	Mehmet Ali KAPAR	<i>Mehmet Ali Kapar</i>
3	Prof. Dr.	Tacettin UZUN	<i>Tacettin Uzun</i>
4	Dr.	Ali EMİNOĞLU	<i>Ali Eminoğlu</i>
5	Dr.		<i>Ali Eminoğlu</i>

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rustem MEMETOV		
	Numarası	138106013065		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	√	
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Muhammed Vehbi DERELİ		
Tezin Adı	KIRIM HANLIĞI DÖNEMİNDE (1441-1783) ARAP DİLİ VE EDEBİYATI ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR			

ÖZET

Bu çalışmada; Kırım Hanlığı döneminde yaşayan Kırım kökenli âlimlerin hayatları, eserleri ve Arap diline katkıları incelenmiştir. Ayrıca, o dönemde kurulan medreselerde, Arap dilinin öğretiminde kullanılan yöntemler, Arapçanın ders müfredatlarındaki yeri, okutulan kitaplar ve Arapçanın nasıl bir konuma sahip olduğu ele alınmıştır.

Çalışma, bir giriş üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; Hanlık dönemine dair siyasi, kültürel ve medeniyet bakımından genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde; Hanlık Dönemindeki eğitim kurumları: mektepler, medreseler ve bu mektep ve medreselerin kuruluşları hakkında genel bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde; Kırım medreselerinin müfredat içerikleri, Arap dili ile ilgili okutulan ilimler, kitaplar ve öğretim yöntemleri hakkında bir çözümlemeye yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise; Kırımlı Türk âlimlerin hayatları, eserleri ve Arap diline katkıları hakkında incelemeler yapılmıştır. Söz konusu Arap diline dair el yazma eserlerin nüshaları tasvip edilmiştir. Bazı eserlerin önemi ve muhtevası bakımından bilgiler verilmiştir. Bulgular ışığında, günümüz modern Arapça eğitim ve öğretiminde Kırım kökenli âlimlerin ortaya koyduğu Arapça el yazma eserlerine de başvurulmasına yönelik önerilerde bulunulmuştur.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Author's	Name and Surname	Rustem MEMETOV		
	Student Number	138106013065		
	Department	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	√	
	Supervisor	Assoc. Prof. Muhammed Vehbi DERELİ		
Title of the Thesis/Dissertation	RESEARCH IN ARABIC LANGUAGE AND LITERATURE DURING OF THE CRIMEAN KHANATE (1441-1783)			

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the Crimean Turkish scholars' lives, scientific works and their contributions to Arabic language throughout the Crimean Khanate period. It also examines the methods which is used in teaching Arabic language, the status of the Arabic language in the school curriculums, the books taught in the madrasahs and the importance of the Arabic language at the madrasahs founded in that period of time.

This study consists of a prologue and three chapters. In the first chapter; educational institutions in the period of Khanate: elementary schools, madrasahs and general information about the establishment of these madrasahs are presented.

In the second chapter; curriculum contents of Crimean madrasahs, scholarships and books taught about the Arabic language and an analysis concerning the teaching methods are given.

Lastly, the third chapter completes the reviews with respect to the lives, scientific works and contribution of Crimean Turkish scholars to the Arabic language. Relevant copies of the manuscripts belong to Arabic language are approved. Information about the importance and content of some scientific works are given. In the light of the findings, consulting to the Arabic manuscripts revealed by Crimean Turkish scientists (scholar) is suggested.

ÖNSÖZ

Şüphesiz ki cemiyetlerin kalkınma ve gelişmesine vesile olan en önemli unsurlar din, dil ve tarihtir. Nitekim Osmanlı Devletinin sınırları genişledikçe birer kültür ve mimari muhiti mahiyetindeki bu merkezlerin sayısı hızla artmıştır. Kırım'da İslami terbiye ve tahsile verilen önem, cami ve medreselerin çokluğu, halkın dindarlığı dikkat çekicidir. Kırım'da pek çok ilim ve din adamı yetişmiştir. Kırım, IX. yüzyıldan itibaren bu kültür ve medeniyetini İslam'la taçlandırmıştır. Kırımlılar Altınorda'lı atalarından devraldıkları İslâm medeniyetini daha ileri seviyelere taşıdılar. İslâm dünyasına bilim, kültür sanat ve düşünce konularında önemli katkılar oldu. İşte bu durum büyük ilmi şahsiyetlerin çalışmalarından ve eserlerinden istifade etmek, onların ilmî şahsiyetlerinin tanınmasına ve çalışmalarının ortaya çıkarılmasına bağlıdır. Bu gibi çalışmalar sayesinde yeni yetişecek nesiller ilmî ve medeniyet mirasından istifade etme hususunda daha basiretli olma fırsatlarını elde ederler. İlim ve mimarî mirasını tahkik ve tetkik etme durumunda da daha dirayetli olma imkânına sahip olurlar. Bu itibarla yapılmış ilmî çalışmayı irdeleyip değerlendirmek ilim yolunun vazgeçilmez bir unsurdur. Bu değerlendirme çalışması, önemine binaen İslâm tarihi boyunca çeşitli yöntemlerle devam ede gelmiştir. Bu anlayışla biz de ecdadımızın ilmi ve mimarî miraslarına bir nebze hizmet etmeyi arzu ettik.

Bu araştırma esnasında görüş ve tavsiyeleriyle katkılarını esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. Tacettin Uzun, Prof. Dr. Mehmet Ali Kapar ve Dr. Mücahit Küçükşarı'ya; tezin bu hale gelmesinde büyük katkısı olan ve kaynaklara ulaşma noktasında çok istifade ettiğim danışmanım Doç. Dr. Muhammet Vehbi Dereli'ye şükranlarımı sunarım. Ayrıca araştırma esnasında maddi ve manevi yönden destekleyen muhterem hocam Abdüllatif Başaşçı'ya, kitapları temin etme konusunda bana yardım eden Ali Tarım'a teşekkür ederim.

Gayret kuldan; Tevfik Cenabı Hak'tandır.

Rüstem MEMETOV

Haziran-2018 / KONYA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	VI
TRANSKRİPSİYON.....	XI
KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ	13
1.KONU, AMAÇ VE YÖNTEM.....	13
2. KAYNAKLAR.....	14
3. KIRIM'A GENEL BİR BAKIŞ.....	16
4. HANLIĞIN SİYÂSÎ VE SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI	19
4.1. Siyasi Yapısı.....	19
4.2. Sosyo-Kültürel Yapısı	22

I. BÖLÜM

KIRIM'DAKİ EĞİTİM KURUMLARI: MEKTEPLER, MEDRESELER VE BUNLARIN ORTAYA ÇIKIŞI

1.1.Kırım Medreselerinin Ortaya Çıkışı ve Selçuklu Türklerinin Anadolu'dan Kırım'a Geçişleri.....	29
1.1.1. Medresenin Öğretim Kadrosu.....	34
1.1.2. İncibek Hatun Medresesi.....	35
1.1.3. Cebeci Medrese (Kefe).....	37
1.1.4. Kadı Kemal Medresesi (Kefe).....	38
1.1.5. Kasım Paşa Medresesi (Kefe).....	39
1.1.6. Mercaniye Medresesi (Kefe).....	40
1.1.7. Orta Medresesi.....	41
1.1.8. Hatuniye Medresesi (Kefe).....	42
1.1.9. Hacı Ferhad Medresesi (Kefe).....	43

1.1.10. Gazibiyeli Camii ve Medresesi.....	44
1.1.11. Hacı İbrahim Medresesi (Akkerman).....	45
1.1.12. Zincirli Medrese.....	48
1.1.13. Kırım'ın Diğer Eğitim Kurumları.....	49

II. BÖLÜM

KIRIM MEDRESELERİNDE MÜFREDÂT PROGRAMLARI, ARAP DİLİ İLE İLGİLİ OKUTULAN İLİMLER, ESERLER, ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ

2.1. Kırım Medreselerindeki Müfredât Programı Hakkında Bilgi.....	54
2.2. Genel Değerlendirme.....	62
2.3. Kırım Medreselerinde Okutulan Arap Dili ile İlgili İlimler ve Eserler.....	63
2.3.1. Sarf ile İlgili Eserler.....	65
2.3.2. Nahiv ile İlgili Eserler.....	76
2.3.3. Belağat İlmi ile İlgili Okutulan Eserler.....	88
2.4. Kırım Hanlığı Döneminde Arapça Öğretim Yöntemleri.....	91
2.4.1. Ezber Metodu.....	91
2.4.2. Tekrar Metodu.....	92
2.4.3. İmlâ (Yazma) Metodu.....	93
2.4.4. Soru-Cevap Metodu.....	94
2.4.5. Tartışma ve Münâzara Metodu.....	94
2.5. Kırım Hanlık Döneminde (1441-1783) Bulunan Medreseler Üzerine Genel Bir Değerlendirme.....	95

III. BÖLÜM

KIRIMLI TÜRK ÂLİMLERİN HAYATLARI, ESERLERİ VE ARAP DİLİNE KATKILARI

3.1. Seyyid Ahmed b. Abdullah el-Kırımî Hayatı, Eseri ve Belağat İlmine Katkıları.....	99
--	----

3.1.1. Hayatı, Şahsiyeti ve İlmî Düşüncesi.....	99
3.1.2. Eserleri ve Arap Diline Katkıları.....	103
3.1.3. Haşiye ala'l-Mutavvel.....	104
Umumun ve Hususun Min Vech.....	107
Kelimeler Arasında Farklar.....	107
3.2. Muhammed b. Hamid el-Kefevi'nin (Akkirmani) Hayatı, Eserleri ve Arap Diline Katkıları	108
3.2.1.Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Düşüncesi.....	108
3.2.2. Eserleri ve Arap Diline Katkıları.....	110
3.2.3. Şerhu'l-Binâ Adlı Eseri.....	115
3.2.4. Şerh-u Tahmisi Kasideti'd-Dimyatiyye Adlı Eserin Önemi ve El Yazma Nüshanın Özellikleri.....	116
3.2.5. Şerhu İtbakı'l-Atbak Adlı Eserin Önemi ve El Yazma Nüshanın Özellikleri.....	119
3.2.6. Hâşiye alâ Şerhi-l Arûz-Endelüsi Adlı Eserin Önemi ve El Yazma Nüshanın Özellikleri.....	121
3.2.7. Muhtasr-u Muğnil- Lebîb an Kütübî'l-Ea'rib Adlı Eserin Önemi, Muhtevası ve El Yazma Nüshanın Özellikleri.....	123
3.3. Hicâbî Abd el-Bâkî b. Muhammed el-Kırîmî el-Bahçesarayî ve Sarf İlmîne Katkıları.....	125
3.3.1. Hayatı.....	125
3.3.2. Eserleri ve Arap Diline Katkıları.....	126
3.3.3. el-Ebkiretü'l-Mu'telife Fî- Şerh-i Emsileti'l-Muhtelife Adlı Eserin Konusu ve El Yazma Nüshanın Özellikleri.....	127
3.4. Hüseyin Kefevi'nin Hayatı, Eserleri Ve Arap Edebiyatına Katkıları.....	128
3.4.1. Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Düşüncesi.....	128
3.4.2. Eserleri ve Arap Diline Katkıları.....	130
3.4.3. Şerhu Lâmiyyeti'l-Acem Adlı Eserin Önemi ve El Yazma Nüshanın Özellikleri	132

3.4.4. Lâmiyyeti'l-Acem' Adlı Kasidenin Asıl Metni ve Anlamı.....	134
3.5. Ebu'l-Bekâ el-Kefevi ve Arap diline Katkıları.....	141
3.5.1. Hayatı ve İlmi Kişiliği.....	141
3.5.2. Ebu'l-Bekâ'nın Eserleri.....	145
3.5.3. Şerhu Kasideti'l- Burde.....	146
3.5.4. Ebu'l-Bekâ'nın Külliyyat'ta İzlediği Metodu.....	148
Arapça 'ibn' Sözcüğün Etimolojisi.....	151
Bedel	151
Fu'lâ vezni..	152
Mebnî	152
Mübteda ve Haberin Öne Alınması	152
Emir Sığası	152
Masdar	153
3.5.5. Ebu'l-Bekâ'nın Külliyyatında Belâğat Sanatları	153
İsti'âre.....	155
Üslûbü'l-Hakîm	156
İstihdâm.....	157
Leff-ü Neşr.....	158
3.5.6. Değerlendirme.....	159
SONUÇ	161
BİBLİYOGRAFİYA	164
EKLER	171
ÖZGEÇMİŞ	197

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

ء : e / a / “

ف : f

ب : b

ق : k’

ت : t

ك : k

ث : s’

ل : l

ج : c

م : m

ح : h

ن : n

خ : h’

ه : h’’

ذ : z

ي : y

ر : r

ز : z

س : s

ش : ş

ص : s’’

ض : d’

ط : t’

ظ : z’

ع : ‘

غ : ğ

KISALTMALAR

agm.: adı geçen makale

Hz. : Hazreti

a.y.

ö.: ölüm tarihi

b.: baskı

r.a. : rahmatullahi aleyh

bkz.: bakınız

s.: sayfa

bsy.: basım yeri yok

E.T.: Erişim Tarihi

bsty.: basım tarihi yok

trs.: tarihsiz

DİA.: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Ansiklopedisi

vb.: ve benzeri

vd.: ve devamı

h.: hicri

y.y.: yüzyıl

Haz.: hazırlayan

nşr.: neşreden

s.a.s.: sallallahu aleyhi ve sellem

sy.: sayı

ter.: tercüme eden

thk.: tahkik eden

KKS.: Kırım Kadı Sicilleri

m.:milâdi

GİRİŞ

1. Konu, Amaç, Yöntem

Bu çalışmada Kırım Hanlığı Dönemi'nde Kırım medreselerinde Arapça sarf, nahiv ve belağat alanında hangi kitaplar okutulup telif edildiği konu edilmektedir.

Kırım hanlığı döneminde bilimsel ve mimari alanında çok az sayıda çalışma vardır. Dolayısıyla bu dönem, ihmal edilen ve hak ettiği ilgiyi görmemiş bir alan durumundadır. Bu dönemde yaşayan âlimlerin, hocaların, şairlerin, özellikle Arapça gramer ve sözlükler alanında eser yazan müelliflerin birçoğu, genelde görmezden gelinmiştir. Bu nedenle Arap diline ilgi duyan ve bu dönemde Kırım medreselerle ilgili farklı açılardan araştırma yapmak isteyenlerin bir nebze olsa da ışık tutabilecek incelemelerde bulunması büyük önem arz etmektedir. Bu çalışma, konunun daha detaylı ve kapsamlı bir şekilde ele alınarak daha doyurucu bilgiler içermesi bakımından önem taşımaktadır. Bu çalışma öncelikle yazılı kaynak taramasına dayanmaktadır. Çalışmamızın bir kısmı karşılaştırmalı bir analiz edildi. Yöntem olarak da, 'tarihsel model' kullanılmıştır, yani tarihî verilere dayanarak bu yöntemin kullanılması uygun görülmüştür

Çalışmada esas olarak iki temel gayeden bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi, hanlık dönemindeki bulunan eğitim kurumlarını karşılaştırma etmek, ikincisi ise Kırım kökenli Türk âlimlerin Arap Diline nasıl katkı sağladığını tespit etmektir. Bu çerçevede çalışmamızda amaçladığımız hususları şöylece özetlemek mümkündür:

- i. Hanlık dönemindeki mevcut olan eğitim kurumlarını en genel hatlarıyla tanıtmak.
- ii. Kırım'da bulunan medreselerin müfredat programları ve Arapça öğretim yöntemleri bakımından Osmanlı medreselerle bir mukayese analiz edilerek, bu hususları arasındaki bağlantıları ortaya koymaktır.
- iii. Kırım'daki medreselerde Arapçanın nasıl bir konuma sahip olduğunu araştırmak.

- iv. Osmanlı âlimlerine ait klasik kitapların önemi ve muhteva bakımından tanıtmak.
- v. Hanlık döneminde yaşayan, özellikle Arapça ‘ya vakıf olan Kırım Türk âlimlerin bir araya getirilerek, onların hayatlarını, eserlerini tespit etmek ve Arap dili ile ilgili sarf, nahiv, edebiyat, belağât’ta dair el yazma nüshalarını ilmi çerçevede tanıtmak, bazı el yazma eserlerin şekil, muhteva ve özelliklerle misallerle açıklamak.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kırım eğitim kurumlarının ortaya çıkışı, söz konusu hanlık dönemindeki bulunan mektepleri ve medreseleri en genel hatlarıyla tanıtacağız. İkinci bölümde Kırım medreseler’deki müfredat programlarını ve Arapça yöntemlerini, Osmanlı âlimlerin klasik kitaplarının öneminden bahsedeceğiz, üçüncü bölümde ise Kırım âlimlerin hayatları, eserleri ve Arapça ‘ya katkıları ele alınacaktır.

2. Kaynak ve Araştırmalar

Çalışmanın hazırlanmasında ilk başvuru kaynağı Bursalı Mehmed Tahir’in ‘*Osmanlı Müellifleri*’ ve ‘*İdare-i Osmaniye Zamanında Yetişen Kırımlı Müellifler*’ adlı eserdir. Kaynak baştan sona kadar taranmış, daha sonra elde edilen bilgiler, Kırım Hanlık döneminde yaşayan ve Arapça’ya vakıf olan âlimlerin eserleri tespit edilerek, çalışmamızın farklı başlıklarında bu verilerden bilgiler kullanılmıştır. Aynı zamanda, Hanlık döneminde bulunan medreseler hakkında bilgiler elde edilirken farklı tarihi kitaplara başvuruldu. Bunu yaparken Kırım Kadı Sicillerin arşiv belgeleri göz önünde bulundu. Kırım kökenli âlimlerin Arap diline dair bilgiler ise yine arşiv ışığında Türkiye başta olmak üzere, Ukrayna, Rusya, Birleşmiş Arap Emirlikleri gibi ülkelerin el yazma eser kütüphanelere başvuruldu.

Çalışmamızın en önemli kısmı, son bölümde yer alan Arapça sarf, nahiv, belağât ile alakalı el yazma nüshalarını misallerle açıklamaya çalıştık. Söz konusu kaynaklar: es-Seyid Ahmed bin Abdullah el-Kırımı’nin *Haşiyeye Ala’l Mutavvel* ; Muhammed el-Kefevi’nin (Akkirmani Hz.) *Muhtasar-u Muğni’l-Lebîb an Kûtûbi’l*

Ea'rib, Şerhu'l-Bina, Emsile, Şerh-ü Tahmîsi Kasideti'd- Dımyatiyye, Hâşiye alâ Şerhi'l-Arûzi'l-Endelüsî, Şerh-ü Atbâku't-Tîbaküz-Zeheb; Hicab Abdülbaki Efendi'nin el-Ebkiretü'l-Mu'telife fi- Şerh-i Emsileti'l-Muhtelife; Hüseyin el-Kefevi'nin Şerhü Lâmiyyeti'l-Acem' kasidesi; Ebu'l-Bekâ el-Kefevi'nin el-Külliyât, Şerhu Kasideti'l- Bürde adlı el yazma nüshaları araştırmamıza dahil edildi.

Kırım Hanlığı dönemindeki ilim ve kültür hayatındaki Kırımlı müellifler ve Osmanlı eğitim sistemi ve medreseler üzerine yapılmış bu çalışmaların başlıcaları, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, Davud Kılıç'ın *Osmanlı ilim ve kültür hayatında Kırımlı müellifler*, (1980); Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi / Sayı 51; Cemal Kurnaz ve Halil Çetık'in *Hanlık dönemi Kırım şairleri hakkında bazı tespit ve değerlendirmeler* (1986); İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*,(2014); V.D.Smirnov'ın *Krımskoye Hanstvo Pod Verhovenstvom Otomanskoy Portı v 18 Veke Do Prisoyedineniya Ego k Rossii*, Tom 1; Müstecib Ülküsal'ın, *Kırım Türk Tatarları (Dünü, Bugünü, Yarını)*, (1980); Ömer Bıyık'ın *Osmanlı yönetiminde Kırım*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2007); Giray Saynur Altuğ'un, *Türkiyede ve dünyada Kırım ile ilgili bilimsel ve aktüel çalışmalar, Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 124, (2001); Betül Can'ın, *Fatih döneminden Tanzimat'a kadar Osmanlı medreselerinde Arapça öğretimi*, (2009); Nuri Kavak'ın *Osmanlı araştırmaları, Kırım hanlığı Şer'iyye Sicilleri ne Yansıyan Kitaplar*, (2010); Abdülhak Adnan Adıvar'ın *Osmanlı Türklerinde İlim*, (1970); Şehabettin Tekindağ'ın *Medrese Dönemi*, (1973); Erşahin Ahmet Ayhün'ün, *Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri*, (2014); Halil Çiçek'in, *Ebu'l Beka el-Kefevi'nin Külliyyât'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri*, (1992); Hüseyin Atay'ın, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, (1983); İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, (1984); Mustafa Bilge'nin *İlk Osmanlı Medreseleri*, (1984); Ahmet Gül'ün *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri*, (1997); Cevat İzgi'nin *Osmanlı Medreselerinde İlim*, (1997); Hasan Akgündüz'ün, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, (1997); Ömer Özyılmaz'ın *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, (2002); Ziya Kazıcı'nın *Osmanlıda Eğitim-Öğretim*, (2004); Cahid Baltacı'nın *XV.- XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, (2. Baskı: 2005); Murat Akgündüz 'ün, *XIX. Asır Osmanlı Medreseleri*,

(2005); Kenan Yakupoğlu'nun *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, (2006) adlı eserler, doktora tezleri ve makaleler mevcuttur.

Ancak bu çalışmalar göz önüne alınırsa hem Kırım'da hem de Türkiye'de Kırım Hanlığı döneminde (1441-1783) Arap dili, öğretimi ve Edebiyat alanında gerek yüksek lisans ve doktora düzeyinde kapsamlı herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. İşte bu çalışma, *Kırım Hanlığı döneminde Arap dili ve Edebiyatı alanında yapılan çalışmalar* başlığı altında, bu yöndeki boşluğun doldurulması arzusuyla hazırlanmıştır.

3. Kırım'a Genel Bir Bakış

Karadeniz'in kuzeyinde 29° – 36° doğu meridyenleri ile 44° – 46° kuzey paralelleri arasında yer alan Kırım; kuzeyde Orkapı¹ berzahı ile anakaraya bağlanan, doğudan Azak Denizi, güney ve batıdan ise Karadeniz ile çevrelenen bir yarımada olup tarih boyunca Karadeniz'in egemenliği ve sosyo-ekonomik yapısı bakımından önemini muhafaza etmiştir. Kırım Yarımadası, gerek Altın Ordu Devleti'nin, gerek Kırım Hanlığı'nın² siyasî ve askerî idare ve hareket merkezi olarak her iki Devletin en önemli yeri sayılmıştır³.

Kırım Yarımadası'nın en geniş yeri, Kafkasya'yı Kırım'dan ayıran Kerç Boğazı'nın batı sahilinden Yarımada'nın batı sahilindeki Tarhankut burnuna kadar

¹ Bugünkü Krasnoperekopsk şehri.

² Harita <http://www.vatankirim.net> internet sayfasından alınmıştır (E.T: 20.03.2017).

³ Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk- Tatarları (Dünü-Bugünü- Yarını)*, Baha Matbaası, İstanbul, 1980, s. 21.

320 kilometredir. En kuzey noktasından en güney noktasına kadar olan uzunluğu 200 kilometredir. Bu ölçülere göre Yarımada'nın yüzölçümü 26.140 kilometre karedir. Kıbrıs Adası'ndan bir kat büyüktür. Kırım Yarımadası sahillerinin uzunluğu bin kilometre kadardır. Girintili körfez ve koyları ile çıkıntı burunları çoktur. Bu sebebeyle liman ve iskelesi çok, deniz ulaşımına elverişlidir. Azak denizinin kıyıları alçak ve çıplaktır. Kerç Boğazı'ndan batıya tâkip edilen sahil takıl burnundan batıya uzayarak Tımtır ve Geyik Atlama burunları arasında kuzey-doğuya kıvrılarak Kefe körfezini oluşturur. Devam ederek Karataş burnundan sonra Çoban Bastı, Ayu Dağ burunları arasında Sudak ve Aluşta limanları oluşurlar. Ayu Dağ ile Aytodor burunları arasında manzarasının güzelliği, havasının letafeti ve ılıkılığı ile meşhur Yalta ve Livadya koyları oluşurlar. Bundan sonra dik ve sarp kayalıklar peyda olur. Sahil batı ve kuzeybatıya doğru uzayarak Sariç, Lapsi, Aya çıkıntılarında sonra yine güzelliği ile tanınan Balıklava limanını ve biraz daha güneybatıda meşhur Akyar (Sivastopol) limanı meydana çıkar. Akyar koyu 7 kilometre derinliğinde karaya girmiş dar ve çok muhafazalı ve gemilerin korumasına çok elverişli bir sığınak durumundadır. Akyar'dan sonra alçalarak kuzeye uzanan, Alma burnu ile Sasık göl arasında karaya doğru geniş bir yay çizerek kuzeybatıya kıvrılan sahil Gözleve körfezini ve limanını meydana getirir. Buradan daha batıya gidip Tarhankut Yarımadası'nı ve burnunu oluşturup kuzeydoğuya uzar; Karkinit körfezini oluşturup Orkapı'da son bulur⁴.

On üçüncü yüzyılın ortasında Cengiz Han'ın torunu tarafından ele geçirilmesi ve bunun sonucu olarak Altınordu Devleti'ne katılmasını irdeleyerek başlamaktadır. Birçok yıkıcı mücadele sonucunda, iki yüzyıl sonra Kırım Hanlığı bağımsızlığını kazanır. Yarımada üzerinde Cenovalı tacirlerle ortaya çıkan anlaşmazlıklar sonucu Hanlık ve Osmanlı Devleti arasında kurulan ittifak ile Kırım Hanlığı, Osmanlı Devletinin hükümrânlığı altına girer. Rusya ile özellikle Kazan ve Astrahan için iki yüzyıl sürdürülen mücadele; kazançlar, talepler ve güç kayıpları ile devam eder. 1654'te Rusya, Doğu Avrupa'da dikkate alınması gereken bir güç hâline gelse de, Osmanlı, ikinci Viyana seferinde bozguna uğrayana dek bu tehdidi ancak dolaylı olarak hisseder. Ruslar, on sekizinci yüzyılın ilk döneminde özellikle Osmanlı

---

⁴ Ülküsal, *Kırım Türk- Tatarları (Dünü-Bugünü- Yarını)*, s. 20.

Devletine olan bağımlılığı nedeniyle Hanlığa baskı yapmayı sürdürür. Kırım Tatarları'nın izleyen sürede Rus destekli Han'a karşı ayaklanmaları, Rusların Kırım'ı istila etmesine bahane olur. Bu gelişmeden sonra sistematik olarak mallarından mahrum bırakılmaya dönük siyaset ve gayrimüslimler lehine göçe zorlanmaları, on binlerce Tatar'ın bölgeyi terk etmesine neden olur. Kırım Savaşı'nın yol açtığı göçler sonucu Kırımlılar, anayurtlarında azınlık durumuna düşer. İlerleyen yüzyılın büyük bir bölümü, Tatarlar ve etnik kimliklerinin işaretlerine dönük iyileştirme vaatleri ve zayıf tavizler dönemini izleyen gitgide şiddetlenen kısıtlamalar, zorla göçler ve yarımadadan Müslüman Tatar mirasını silmeye dönük çabalar ile geçer. Bu süreç, Mayıs 1944'te, Almanlarla işbirliğine gittikleri mazeretiyle tüm Tatarların yarımadadan sürgün edilmesi ile zirveye ulaşır. Bu işlem sonucu sürgün edilen Tatarların neredeyse yarısı olan yüz bin Tatar hayatını kaybeder. 1920'lerde kurulan Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 1946'da vilayet (oblast) hâline getirilerek, 1954'te Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanır. Sürgündeki Tatarların yer değiştirmelerine dönük ağır kısıtlamalar iki yıl sonra hafifletilse de, Kırım'a dönüş için verilen izin uygulanması, Tatarlar arasında kurulan yeni bir millî hareketin iyileştirmeler için Sovyet makamlarına başvurmasına rağmen zor ya da imkânsız olmaya devam eder. Tatarlar, Gorbaçov'un glasnost döneminde Kırım'a dönmeye başlar, ancak yerel makamlar ülkeye geri dönüşü engellemeye devam eder. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile Otonom Kırım Cumhuriyeti kurulur, ancak yeni hükümet geri dönen Tatarları yönetime almaz⁵.

Kırım Özerk Cumhuriyeti, 1954'te Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlandıktan sonra 2013 yılına kadar günümüzdeki Ukrayna devletine bağlı olarak kalmış iken, Mart 2014 senesi Rusya tarafından Kırım tekrar ele alınmıştır. Her ne kadar Ukrayna ve tüm diğer dünya ülkeleri Kırım'ın Rusya'ya bağlanmasını kabul etmeseler bile, günümüzde Kırım halen Rusya Hükümeti tarafından yönetilmektedir.

---

⁵ M. Akif Kireççi, Selim Tezcan, *Kırım'ın kısa bir tarihi*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi inceleme-araştırma dizisi, Yayın no: 24.

4. Hanlığın Siyasi, Sosyo-Kültürel Yapısı

Kırım Hanlığı birçok bakımdan Altınordu'nun ilim yapısı mâhiyetinde olup, eski Türk ve Moğol teşkilât ve etnik husûsiyetlerini de muhâfaza etmiştir. Osmanlı Devletinin himâyesine girmesi ve Türkiye'ye coğrâfi yakınlığı itibâriyle, İdil boyundaki Türklere nazaran Osmanlı tesirine daha çok mâruz kalmıştır. Devletin başındaki hükümdar Cengiz soyundandır⁶. Kırım Hanlığı'nın hükümdarına "Han", veliahdına "Kalgay", ikinci veliahdına ise "Nureddîn" adı verilir. Saltanat sürmekte olan Han, kalgay ve nureddini kendi seçer ve bunların kendi oğullarından olması gerekmez, hânedanın üyelerinden herhangi bir prensi bu makama getirebilir. Kırım prenslerine 'giray', prenseslerine "hanım" denir. Hân'ın oğullarına Sultân denir. Kalgay, Hân'ın oturduğu Bahçesaray'da değil, Kırım'ın en büyük şehri olan Akmescid'de⁷ oturur, Nureddîn'in merkezi ise Hân'ınki gibi, Bahçesaray'da "Kadı sarayındadır"⁸. 'Bütün Kalga sultanlarının taht merkezleri bu şehirdir. Cengizoğulları kanunu üzere üç yüz akçe pâyesiyle şerif kazanır. Üçyüz altmış adet köy ve nahiyeleri vardır. Nahiyeye naibi on adettir. Yöneticileri Kalgay, Kadı, Subaşı ve muhtesibtir. Başka hâkimi yoktur⁹.'

Kabile başkanları Han seçiminde oy sâhibi idiler. Seçilen Hânı, Osmanlı Devleti tasdik ederdi. Arâzî, kabîlelerin mülkiyetinde idi. Ne var ki, hem Kırım Hanlığı devrindeki toprak sistemi uygulaması yazılı belgelerden ziyâde geleneklere dayanmaktaydı¹⁰.

4.1.Siyasi Yapısı (İdârî Teşkilât)

Devletin adı: "Kırım Hânlığı"nın anavatanı Kırım yarımadası olup, 1441-1783 yılları arasında kurulmuştur¹¹. Fatih Sultan Mehmet'in emriyle 1475'te yarımadaya giden Gedik Ahmet Paşa Balaklava, Sudak ve Kefe'yi Osmanlı Devleti

⁶ Erşahin Ahmet Ayhün, *Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014, s. 25.

⁷ Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kırım bölgesinde bulunan bugünkü Simferopol şehrinin eski adı. Bkz. Muzaffer Ürekli, "Akmescid", *DİA*, II, 284. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=020284> (E.T. 21.02.2018).

⁸ Ayhün, *Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri*, s. 25; Ayrıca bkz. "Kırım Hanlığı" *DİA*, XXXXII, 56.

⁹ Ayhün, *a.y.*; Ayrıca bkz. Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, İstanbul, 1855, I, 258.

¹⁰ Ayhün, *Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri*, 25;

¹¹ Rus kaynaklarından edinilen bilgilere göre, Kırım Hanlığı 1441 yılı kurulmuştur. (Bkz. Bolşaya Rossiyskaya Ensiklopediya, A.V. Vinogradov, S.F. Faizov).

topraklarına kattı ve Kırım Hanlığını himayesi altına aldı. Kırım, 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanışına kadar Osmanlı Devletine bağlı kaldı¹². Genel olarak coğrafi sınırları bu çerçevede görülen Kırım Hanlığı, Don-Dinyeper arasında uzanan ve XV. ile XVIII. asırlar arasında Orta ve Doğu Avrupa, Kafkasya ve Karadeniz'in kuzey bölgelerinde önemli bir rol oynamıştır¹³.

Kırım hanlığının kuruluş devresinde devlet teşkilâtının Altın Ordu hanlığındaki teşkilât yapısından pek farklı olmadığını görmekteyiz. Bütün kademelerdeki makam ve mansıb adlarını teker teker zikrederek başlayan ifâdeler, hem Altın Ordu zamanındaki yarlık ve bitiklerde, hem de Kırım hanlığının başlangıç devresindeki yarlık ve bitiklerde açıkça görülmektedir¹⁴.

Anlaşılmaktadır ki Altın Ordu Hanlığı'nda Özbek Han'dan Toktamış Han'ın sonuna kadar olan yarlık ve bitiklerde görülen müessese ve makam Hacı Giray, Mengli Giray ve Nur-Devlet zamanında çok cüz'i farklarla aynıdır. Yalnız Altın Ordu hanlığında gördüğümüz Sağ ve Sol Kol teşkilât ve müesseseleri, Kırım hanlığının kuruluş devresinde aynı derecede açık değildir. Çünkü Altın Ordu hanlığında Sağ-Kol, Sol-Kol, ve Ön-Kol'un (Merkze) mahiyeti ve idâre yeri belli olduğu halde Kırım hanlığında, Merkez müstesna, Sağ-Kol ve Sol-Kol'un hangi bölgeleri içine aldığı kesin değildir. Hacı Giray Han tarafından 1453 yılı 5 Mart Pazartesi gününde verilen bir Tarhanlık Yarlığında aynen Altın Ordu hanlığı zamanındaki gibi tertibe devletin en üst rütbedeki şahıslarından itibaren vazifelilerin hepsi sıralanmaktadır. Bu yarlıkta Sağ ve Sol-Kol sarih değildir. Ayrıca Altın Ordu hanlığı zamanında eski devirlerden kalmış olan Baş-Yargucu veya Uluğ-Yargucu ve Yasa-Emiri gibi makamlar yerinde Kadıların adları geçmektedir. İslâmiyeti kabul

---

¹² https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1r%C4%B1m_Hanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1 (E.T. 23.05.2016).

¹³ Atilla Çetin, "Kırım Hanlığı'nın Tarihi Belgeleri ve Bazı Yayınları Hakkında (Kırım'ın Ruslar Tarafından İlhakının 200. Yılı (1783 (1983) Münasebetiyle)", Türk Dünyası Araştırmaları, Ağustos 1983, İstanbul, 201.

¹⁴ Vladimir Zernov, Kırım Yurtuna ve ol taraflara dâir bolgan yarlıklar ve hatlar, 2-13, Ayrıca bkz. Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himâyesinde Yükselişi*, s. 59.

etmiş bir cemiyetin hayatında Cengiz Yasasının hanedan hukuku ve askerî teşkilâtın dışındaki hususların devamına imkân yoktu¹⁵.

Hacı Giray'ın Tarhanlık yarlığında görülen hususlardan birisi de takvimin ve tarihin verilisinde 12 hayvanlı takvimin kullanılmasıdır. Bu husus da eski ananenin devamıdır. Bu vaziyet Hanlığın Osmanlı hâkimiyetine girişine kadar devâm etmiştir. Osmanlı hâkimiyeti devresinde esas itibariyle bu teşkilât kalmakla beraber Osmanlı teşkilâtına âit bir çok rütbelere, mansıplar ve müesseseler Kırım hanlığının devlet teşkilâtına girecektir. Bu intikâlde Mengli Giray Han'ın ve Sâhib Giray Han'ın büyük rolleri olmuştur. Çünkü Mengli Giray Han, Nur-Devlet Han'dan sonra ikinci defa Kırım hanlığı makamına gelmeden önce iki seneden fazla bir müddet İstanbul'da kalmış ve Osmanlı saray ve devlet teşkilâtının nasıl çalıştığını görmüştü. Aynı şekilde Sâhib Giray'ın da 1532 yılında han olana kadar bir müddet İstanbul'da Kanunî Sultan Süleyman'ın yanında usul ve erkân öğrendiği bilinmektedir. Bilhassa bu iki han Kırım hanlığı devlet teşkilâtına çok yenilikler getirmek suretiyle müesseseler kurmuşlardır. Mengli Giray Han'ın, 1500 yıllarında başlayıp 1503 yılında tamamlattığı kitabesinden anlaşılan Bahçesaray'ın eski bölümünün kuruluşunda Osmanlı sarayı model alınmıştı. Tabiatıyla yalnız sarayın yapılışı değil, divân teşkilâtının benzeri de Bahçesaray'da meydana getirilmişti. Hattâ arz ve kabul merasimlerinin olduğu gibi, ilgili sarayın inşâ tarzı da 'Görünüş' adı altında mevcut bulunmaktaydı. Mengli Giray Han'ın oğlu Sâhib Giray Han bu saraya bâzı ilâveler yaptırarak babası zamanında başlatılan Osmanlı teşkilâtına benzeme gayretlerinin devâm ve ikmâl ettirmiştir¹⁶.

Abdülgaffâr Kırımî'nin verdiği bilgiye göre; Hanlığın Dört Rükünü yâni dört büyük emîri veya Karaçisi, Şirin, Mansuroğlu, Barın ve Scut kabileleri Emirlerinin tasvibi olmadan hiçbir mesele Dîvân'a gelmez ve hiçbir mühim devlet işine onların muvafakatı olmadan karar verilmezdi¹⁷.

---

¹⁵ Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himâyesinde Yükselişi*, s. 60.

¹⁶ Halil İnalçık, *Yeni vesikalara göre Kırım hanlığının Osmanlı tâbiliğine girmesi ve ahidnâme meselesi*, Belleten, VII/ 30, s. 220; Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himâyesinde Yükselişi*, Ankara, 1997, s. 60.

¹⁷ İnalçık, "Kırım", *DİA*, VI, 764; Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himâyesinde Yükselişi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989, s. 63.

4.2. Sosyo-Kültürel Yapısı

Kırım bölgesi Hanlığın kuruluşu kadar çeşitli bozkır topluluklarının yaşadığı bölge olması ve burada tarih içerisinde birbiri ardınca birçok devletlerin kurulmasıyla her devirde hareketli bir bölge olmuştur. Burada kurulan devletlerin yine bozkır devletlerin tarafından ortadan kaldırıldıkları veya bölgeden çıkarıldıkları dikkati çekmektedir. Hanlık, Altın Ordu Devleti'nin bir bölgesi olan yarımada ve yarımadanın kuzeyindeki bozkırları içine almaktaydı. Bilhassa XV. ve XVI. asırda Rusya ile aralarında kesin olarak belirli bir sınır olmaması veya sınırın bazen lehte, bazen de aleyhte değişmesi bozkır hâkimiyeti bakımından sürekli mücadeleyi gerektirmişti. Himâye eden devrinin en büyük devleti durumundaki Osmanlı devleti ile yakın münasebetleri dolayısıyla her ikisinin de hanlığın içtimaî yapısı üzerinde bariz bir tesiri olduğu görülmektedir¹⁸.

Kırım'da İslâmi terbiyeye ve tahsile verilen önem, cami ve medreselerin çokluğu, halkının dindarlığı dikkat çekicidir. Cemiyetlerin kalkınma ve gelişmesinde ulemanın ehemmiyetini unutmamak gerekir. Kırım'dan pek çok ilim ve din adamı yetişmiştir¹⁹. Kırımlılar, bütün Türkler gibi, İslâm dininin emirlerini ve yasaklarını öğrenmeye ve uygulamaya çok önem vermişlerdir. Bu sebeple erkek ve kız çocuklar 6-7 yaşlarından itibaren (Sıbyan Mektepleri) denilen ilkokullarda Arap harfleriyle yazılmış din kitaplarını okumaya başlardı. Birkaç yıl içinde mukaddes kitapları Kur'an'ı Kerimi tecvit ile okumasını ve İslâm dininin temelini teşkil eden farzları öğrenirler, kısa sureleri ezberler, Türkçe okuyup yazmayı becerirlerdi. Erkekler ilkokulu bitirdikten sonra, istedikleri takdirde, medreselere devam ederek Arapça ve Türkçe olarak sarf, nahiv, avamil, fıkıh, kelam, tefsir gibi dinin itikadat, ibadat, muamelat hususlarını geniş ve derin şekilde öğrenebilirdi. Din bilgileri olarak

¹⁸ Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himâyesinde Yükselişi*, s. 87.

¹⁹ Ayhün, *Kırım'lı Alim, Meşayih, Müverrih ve Şuara Biyografileri, İslamskoye Obrazovaniye v Krimu, İstoriçeskiye Vehi i Puti Vozrojdeniya*, Sovet Ministrov Respubliki Kırım, Kırım Müftülüğü, Terciman Yayınevi, Yalta, 2015, s. 132.

yetişirlerdi. Din üleması, müftüler, kadılar, hocalar bunlardan çıkardı. Orta Asya'da, Altın Ordu'da, Kırım'da ve diğer İslâm memleketlerinde din bilgileri yanında tıp, edebiyat, tarih, fizik, kimya, mantık (felsefe) hukuk ve bilhassa heyet ilmi okunurdu ve bu ilimler çok geliştirilmiş idi²⁰.

16.yüzyılda Kırım Hanlığı'nda Lehistan elçisi olarak bulunmuş olan Martini Bronovski, 17.yüzyılın başlarında aynı vazife ile Lehistan'ı temsil etmiş olan Bigonovski; 18. Yüzyılın başlarında Lehlipapas Sestrenseviç Tavrıda Tarihi eserinde Kırım'ın her köyünde okullar, şehir ve kasabalarında medreseler bulunduğunu, bunlarda pek çok çocuğun ve gencin okuduğunu, okuma ve yazma bilmeyen hemen hemen hiç kimse bulunmadığını yazmışlardır²¹

Kırım hanlarından ilme ve edebiyata büyük önem ve değer verip saraydan evvel okul ve medrese yaptıranlar, kütüphane açanlar, kitap yazanlar ve yazdıranlar olmuştur. Kıpçak ve Osmanlı lehçelerinde şiir, divan, gazel ve manzume yazan hanlar çıkmıştır. Kırım Türk-Tatarları da, bütün diğer Türk boyları gibi, manzum konuşmaya ve yazmaya istidatlıdır. Bu kabiliyet Türk boylarında yüzyılların oluşturduğu bir haslettir. Kırım medreselerinde okuyarak ve sonra İstanbul medrese ve külliyyatında yüksek tahsilini tamamlayarak yetişmiş çok din bilgini olduğu gibi hukuk, edebiyat ve tarih kitapları yazmış bilginler de yetişmiştir²². Bunlardan bazılarını kısaca zikrederim:

Abdullah Oğlu Seyitahmet Kırımî. Kırım'ın ilk Hanı Hacı Giray zamanında yaşamıştır. Konu ile alakalı bu zat hakkında, daha ileride bahsedilecektir. Arapçaya vakıf bir zât idi. Gençliğinde Türkiye'ye gelerek hem dinî tahsilini tamamlamıştır hem de Osmanlı devlet adamlarının bazıları ile tanışmıştır²³.

Abdullah Afifüddin Efendi. Şeyh İbrahim Efendinin oğludur. Zamanın büyük bilginlerinden sayılmıştır. 3. Sultran Murat'tan iltifat görmüştür. Kefe müftülüğü yapmıştır. Selâmet Giray Han zamanında Kırım'da çıkan isyanları ilim ve

²⁰ Ülküsal, *Kırım Türk- Tatarları (Dünü-Bugünü- Yarım)*, s. 120.

²¹ Ülküsal, *Kırım Türk- Tatarları (Dünü-Bugünü- Yarım)*, s. 121.

²² Ülküsal, *Kırım Türk- Tatarları (Dünü-Bugünü- Yarım)*, s. 121.

²³ Ülküsal, *Kırım Türk- Tatarları (Dünü-Bugünü- Yarım)*, s. 123; Mehmet Sarı, *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırımlı Mü'ellifleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 13.

irfanı, adaletli sayesinde bastırmayı başarmıştır. Afifüddin Efendi şeriatın hükümlerini ve emirlerini tam olarak icra etmeye çalışırdı. Kefe kalesinin dışında bulunan küçük bir mahkeme kadısının davalardaki rüşvet aldığı duyarak onu derhal azletmiş ve cezalandırmıştır. Bu olaydan dolayı çok üzüntü duyarak memurluğundan çekilmiştir. Müftülükten ayrıldıktan sonra Kefe yakınındaki Sirili köyünde ömrünün sonuna kadar müderrislik yapmıştır. Afifüddin Efendinin tasavvuf anlamında çok güzel şiirleri vardır²⁴.

Seyit Musa Efendi Kefevi. 1538 yılında Kefe şehrinde doğmuştur. Kırım'da başladığı öğrenimini İstanbul'da tamamlamış ve müderris payesini almıştır. 1615 yılında Kırım'a dönmüştür. Evvelâ Kefe kadısı ve sonra Kefe müftüsü olmuştur. Kırım edebiyatına dair eserler bırakmıştır. İslâm hukukuna dâir kitaplar yazmıştır. Şemsü-ttevarih (Tarihlerin-güneşi) adındaki eseri İstanbul Müze-i Hümayununda saklıdır. Eserde şu bölümler bulunmaktadır: *Bab-ı Siyasiyat, Tevarih-i Ekâbir-i Berriyat, İlân-ı Mahmudat ve Mezmumat, Acayib Mahlukat*²⁵.

Hüseyin Efendi Kefevi. İlk ve orta derecedeki öğrenimini Kırım'da yapmış, yüksek tahsilini İstanbul'da tamamlamıştır. Burada ilim ve irfan ile tanınmış ve kendisine (Müellifler Sultanı) ünvanı verilmiştir. Arapçaya vakıf bir zât idi. Bora Gazi Giray devrinde yaşamıştır. Han'a bâzı seferlerinde yoldaşlık yapmıştır. Hüseyin Kefevi Efendi, Arap Edebiyatındaki yer alan meşhur 'Lamiyyeti'l-'Acem' adlı kasideyi şerh etmiştir²⁶. Konu ile alakalı bu zat hakkında geniş bilgilere yer verilmiştir.

Şeyh İbrahim Efendi. Hak Mehmet Efendinin oğludur. Babası Kıpçak bozkırından Kırım'a göçtükten ve yerleştikten sonra Kırım'da doğmuştur. Öğrenimini Kırım'da tamamladıktan sonra (Bulgaristan) Filibe'deki Nureddinzade tekkesinde bir süre kalmış ve tekrar Kırım'a dönmüştür. O sırada Kırım'da karışıklık zuhur etmiş olduğundan İstanbul'a giderek Küçük Ayasofya'da kalmıştır. Sultan Ahmet camiinde ezber tefsir-i şerif okutmuştur. Mektepler ve medreseler adındaki

²⁴ Ülküsal, *Kırım Türk- Tatarları (Dünü-Bugünü- Yarım)*, s. 122; Seyid Muhammed Rıza, *es-Seb'u's-Seyyar* (Gülbün-ü Hânan), s. 90-91.

²⁵ Ülküsal, *Kırım Türk- Tatarları (Dünü-Bugünü- Yarım)*, s. 122.

²⁶ Sarı, *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırımlı Mü'ellifleri*, s. 15.

eserini yayınlamıştır. Sonra babadağ (kuzey Dobruca'da) kasabasına gitmiş ve orada ders okutmuştur. Derin ilim ve irfanı sayesinde büyük saygı görmüştür. Şeyh İbrahim Efendi İstanbul'da 1593 yılında ölmüş. Edirnekapı dışındaki Sırt Tekke civarında gömülmüştür²⁷.

Akkirmani Muhammed B. Hamid Kefevî. Doğup büyüdüğü Akkirmân²⁸ şehrine nispetle kendisine Akkirmânî lakabı verilmiştir. Onun asıl adı Muhammed'dir. Akkirmanî Kefevi Hacı Hamid Mustafa'nın oğludur. Konu ile alakalı bu zat hakkında, daha ileride bahsedilecektir. Arapçaya vakıf bir zât idi. Kadılar zümresinden olup 1167/1753 yılında İzmir, 1172/1758 yılında da Mısır kadısı olduğu ve Sarây-ı Hümâyün hocalığı yaptığı bilinmektedir²⁹.

Gazi Giray. Kırım Girayları içinde şairlikçe önde gelenlerdendir. Bir ara İranlılara esir düşmüş, Osmanlı ordusu tarafından kurtarılmıştır. Üç dilde (Türkçe-Farsça-Arapça) şiir ve yazıları vardır³⁰. Musiki ilminde de mesafe almıştır. H. 1016/1607-08 tarihinde Akmesic de vefat ettiğinde oraya defnedilmiştir³¹.

Kefevî Mehmed Şefî'i Dede. Kırırnda tahsilini tamamladıktan sonra Mevlana'ya olan aşkıdan dolayı Konya'ya gitmiştir. H. 1082/1671-72 tarihinde burada vefat etmiştir. Esrar Dede Tezkiresinde bazı şiirleri bulunmaktadır³².

Mustafa Rahmi Efendi. Tahsilini Kırım'da yaptıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. Osmanlı Devleti tarafından h. 1160/1747 yılında İran'a sefir olarak gönderilen Kesriye'li Hacı Ahmet Paşa'nın maiyetine kâtib verilmiştir. Üsküdar'dan başlayarak İran'a kadar geçtikleri yol üzerinde gördükleri hakkında değerli bir İran Seyahatnamesi yazmıştır. Türkiye'de Kırmırlı Mustafa Rahmi veya Tatar Mustafa

²⁷ Ülküsal, *Kırım Türk- Tatarları (Dünü-Bugünü- Yarını)*, s. 122.

²⁸ Bugünkü Ukrayna, Odessa ilindeki yer alan, Belgorod şehridir.

²⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî, Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1997, IV, 290; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Mellifleri*, Meral Yayınları, İstanbul, trs., I, 241-242; İsmail Paşa Bağdadi, *Hediyetu'l-Arifin*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 1955, II, 332.

³⁰ Araştırmamız esnasında şunun farkına vardık. Bu zat yazdığı şiirlerde sadece Arapça dilini kullanmamıştır Bazı satırlarda Arapça yanında Türkçe ve Farsça da kullanmıştır.

³¹ Davud Kılıç, "*Osmanlı İlim ve Kültür Hayatında Kırmırlı Müellifler*", s. 10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, 28 Ağustos-2 Eylül Akmesic (Simferepol) Ukrayna /Kırım 2012, s. 737-744.

³² Tahir, *Osmanlı Mellifleri*, II, 96; Kılıç, "*Osmanlı İlim ve Kültür Hayatında Kırmırlı Müellifler*", s. 737-744.

Rahmi Efendi adlarıyla şöhret bulmuş şâir ve tarihçidir. H.,1164 /1751 yılında İstanbul'da taun hastalığından ölmüştür³³.

Haci Mehmet Senâî. Kırım'da kadılık yapmış ve 3. İslam Giray Han ve zamanında iç durum ve 1648'de Hmelnitski isyanları hakkında bir tarih yazmıştır. Eserinde Kırımlıların Polonya, Rusya ve Rumen ülkelerine yaptıkları akınlardan ve başarılı sonuçlardan bahsetmiştir. Tarihçi, eserini yazarken 3. İslam Giray han'ın ve 4. Mehmet Giray Han'ın baş vezirliğini yapmış olan meşhur Han Ağası Sefer Gazi'den ve diğer kaynaklardan da yararlanmıştır. Bu tarihî eserin Kırım Hanlarının Polonya ve Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri hususunda değerli ve önemli bilgileri kapsamı sebebiyle büyük kıymetli vardır. Bu eser 1971 yılında Lehçeye çevrilerek Zigmunt Abrahamoviç tarafından yayınlanmıştır³⁴.

Ebü'l-Bekâ El-Kefevî. Kırımlı Ebü'l-Bekâ el-Kefevî daha önce bahs ettiğimiz Seyyit Musa Efendi Kefevî'nin oğludur. 1619 yılında Kefe şehirde doğdu. Konu ile alakalı bu zat hakkında ileride genişçe bahsedilecektir. Arapçaya vakıf bir zât idi. Tahsilini Kefe'de tamamladı ve uzun süre burada müftülük yaptıktan sonra davet üzerine İstanbul'a gitti. Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'nın saygı gösterip ikramda bulunduğu Kefevî'nin İstanbul'a gidiş tarihi onun sadrazamlık yıllarına (1653-1655) rastlamış olmalıdır³⁵.

Hicâbî Abdülbâkî Efendi. Kırım Bahçesaray'da 18. yüzyılın ikinci yarısında dünyaya gelmiştir. Kırım'ın Bahçesaray kasabası Akyefe müftüsü Ebus-Suud Efendi'nin torunu olan Abdalbaki, 1777 senesinde memleketinden hicret edip Amasya'ya gelerek burada yerleşip kalmıştır. Konu ile alakalı bu zat hakkında ileride genişçe bahsedilecektir. Arapçaya vakıf bir zât idi. Halk arasında Hicabi Baba olarak anılan Abdalbaki'nin şeyhi Mustafa Efendi de tahsiline Amasya'da başlayıp daha sonra İstanbul'a giderek Şeyh Murad Nakşibendi Hazretlerinin oğlu Ali

³³ Ülküsal, *Kırım Türk- Tatarları (Dünü-Bugünü- Yarım)*, s. 124.

³⁴ Ülküsal, *Kırım Türk- Tatarları (Dünü-Bugünü- Yarım)*, s. 124.

³⁵ Hulusi Kılıç, "Ebü'l-Beka el-Kefevî", *DİA*, X, 298.

Efendi'ye intisab etmiş ve kendisinden halifelik almıştır. Hicâbî Abdûlbâkî Efendi 1822 tarihinde Ziyaret Kasabası'nda vefat etmiştir³⁶.

Yukarıda adlarından ve çok kısa olarak geçmişlerinden söz ettiğimiz bilginlerden başka daha birçok Kırımlı şâir, yazar ve tarihçi vardır.

---

³⁶ Mehmet Uyar, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:1, Ocak-Haziran 2017, I, 91.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRIM'DAKİ EĞİTİM KURUMLARI: MEKTEPLER, MEDRESELER VE BUNLARIN ORTAYA ÇIKIŞI

1.1. Kırım Medreselerin Ortaya Çıkışı ve Selçuklu Türklerinin Anadolu'dan Kırım'a Geçişleri

Bu bölümde, Kırım Kadı Sicilleri ve diğer önemli bilgilere ulaşabildiğimiz kaynaklar ışığında Kırım'daki eğitim kurumları, özellikle medreselerin ortaya çıkışını ve müderrisler hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Osmanlı Devletinin ilmi ve mimari açıdan Kırım Hanlığına olumlu etkisi üzerinde durulacaktır.

Kur'an ve Sünnet, âlimleri ve ilmi övmüş, daima ilme teşvikte bulunmuştur. İlgili ayetlerden bahsedecek olursak, örneğin:

.....يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ...

'.....Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin...' ³⁷

Resulullah (s.a.v.) bir hadisi şerifte şöyle buyurdu:

"Kim ilim öğrenme arzusuyla bir yola girerse, Allah bu sebeple ona Cennet'e giden yolu kolaylaştırır."³⁸

Dinimiz okumaya, araştırmaya ve ilme büyük önem vermiştir. Bundan dolayıdır ki Müslümanlar bu alanlarda çok değerli eserler vermişlerdir. Ayrıca eğitim ve öğretim kurumları olan medreseleri ilk olarak sistemli bir şekilde kuranlar da Müslümanlar olmuştur.

Medrese kelimesi Arapça ders (درس) kökünden gelir; talebinin ders alıp ilim öğrendiği yer manasında mekân ismidir. Umumi olarak sıbyan mekteplerinin (ilkokulun) üstünde, orta ve yüksek tahsil yapan bir eğitim ve öğretim müessesesidir. İslâm dünyasında medrese teşkilâtının kuruluş ve gelişmesinde en büyük hisse, şüphesiz Büyük Selçuklu Türklerine aitti. Nitekim Kırım topraklarında geçici ve bölgesel de olsa hâkimiyet kuran ilk Müslüman devlet, yarımadanın stratejik önemini

³⁷ Mücadele Suresi, 11. ayet.

³⁸ Müslim, Zikir, 11.

ve ticari potansiyelini kavrayan Anadolu Selçuklularıdır (1075-1308). Bu fetihlerin sonucu olarak İslamiyet'in yayılmasıyla, günlük hayatlarında kendi dillerini kullanan Kırım'da yaşayan Müslümanlar bile dinlerinin dilini öğrenmek için gayret içerisinde olmuşlardır. Evliya Çelebi'ye göre, Kırım'da İslamiyetin daha önce geldiğinden bahsetmektedir. Bahçesaray'da bulunan Eski Salacık yolu üzerinde Medineli sahabe-i kiramdan ve yine Eski Yurt'ta sahabe-i kiramdan Malik Eşteri ziyaretgâhı olduğundan bahseder. Fakat tarihçiler ne kadar sahabe bulunduğu konusunda farklı görüşler söylemişler³⁹.

Kırım Hanlığı kurulmadan önce, Altınordu devleti yönetiminde kalan Kırım topraklarında, yani camilerde ve medreselerde mutlaka Arapça eğitimi olmuştur. Anadolu Seluklu Sultan'ı I. Alaeddin Keykubad'ın (1220-1237) komutanlarından Kastamonu Beyi Hüsameddin Çoban komutasındaki bir Anadolu Selçuklu ordusu Kırım'ın o devirdeki en önemli ticaret merkezi Sudak'ı (Soğdak) ele geçirdiler (1224 veya 1227)⁴⁰. Sudak'taki Anadolu Selçuklu hâkimiyetinin 1239'a dek sürdüğü tahmin edilmektedir⁴¹. Daha sonra, Altınordulular tekrar Kırım'daki Sudak şehrini ele geçirdiler. Döneminde yaşayan Berke Han'ın İslamiyeti kabulünde en önemli rolü oynayan kişinin Buharalı mutasavvıf Seyfeddin Baharzi (ö.1261) olduğu kabul edilmektedir. Berke Han'dan sonra gelen Özbek Han İslamiyeti önemli ölçüde 1315 yayılmasını sağlamıştır⁴². Özbek Han'ın gayretiyle Altınordu'nun her tarafında dini eserler bina ettirilmiştir. 1333 yılında şehri ziyaret eden İbn Batuta şehirde on üç Cuma mescidi olduğunu ve bundan başka diğer milletlere ait birçok mescid olduğunu yazıyor⁴³. Özellikle Eski Kırım'da inşa ettirdiği cami ve medrese bunun göstergesidir⁴⁴. Örneğin, Sultan Baybars Camii, Kırım'daki en eski camilerden

---

³⁹Evliya Çelebi, *Seyahatname*, VII, (Haz. Yücel Dağlı), İstanbul, 2003, s. 225-242.

⁴⁰ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1996, s. 360.

⁴¹ Turan, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996, s. 359.

⁴² Mustafa Kafalı, "Özbek Han", *DİA*, XXXIV, 107-109.

⁴³ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci (çev. A. Sait Aykut), İbn Battuta Seyahatnamesi I, İstanbul, 2004, s. 517-518; Ahmet Türk, *Kırım Hanlığı'nda İslamiyet*, www.academia.edu/23762229/Kırım_Hanlığı_nda_İslamiyet (E.T. 04.09.2017).

⁴⁴ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimârisi*, İstanbul, 1986, 116-117; Nicole Kançal-Ferrari, "Özbek Han Camii", *DİA*, XXXIV, 109-110.

biridir. Altın Ordu Hanı Tula Buğa Han döneminde aslen Kırım'lı bir Kıpçak olan Memlük Sultanı Baybars Han tarafından yaptırılmıştır⁴⁵.

Makrizi'ye göre (1365 – 1442), “Mısır Memlük Sultanı Baybars, 1287 – 88'de Kırım'da Solhat'ta bir cami yapılması için 2.000 dinar göndermiş ve caminin kitabesine de Sultan Baybars'ın adı ve ünvanı yazılmıştır. Baybars'ın bu camide çalışmaları için kendi taş ustalarını Kırım'a gönderdiği bilinmektedir.”⁴⁶ Evliya Çelebi Eski Kırım'ı anlatırken camiden muhtemelen o dönemde de yıkık olmasından dolayı bahsetmemektedir. Sultan Baybars Han Camii'nden günümüze sadece temel duvarları ulaşabilmiştir⁴⁷.

Her ne kadar tarihi kaynaklardaki bilgilerin bölük pörçüklüğü sebebiyle başka şeyler söylense de, genel olarak Türklerin Kırım'a gelişleri, az veya çok, uzun bir zaman öncesinde Türklerden kalma izler taşıyan yerleşim birimlerinin kuruluşu ve coğrafi durumlarında anlaşılabilir. Bizim tarih kaynaklarımızın sunduğu bilgilere dayanarak, kesin bir şekilde şunu diyebiliriz ki, Türklerin yarımada dışarıdan gelişleri ile XIII. asırdan biraz öncesinden, yani vaktiyle burada yerleşim birimleri kuran Hazarların Türk kimliği ve keza Rubruk'un şehadetine binaen Kıpçakların Kerson, Solday ve bu ikisi arasında bulunan Kırk Kale'den haraç aldıkları dönemi hesaba almasak bile, Tatarların yarımada sokuluş tarihinden söz edebiliriz. Tarihin üzerinde durduğumuz dönemlerinde yarımada sokuluş, iki zıt yönden gerçekleşmişti ve bunlardan biri Kırım yarımadasını değişik Türk ordularının İtil'den Don'a kadar uzanan kara güzergâhının geçtiği Güney Rusya bozkırıyla bütünleşen kara yolu, diğer ülkelerindeki karışıklık veya iç savaş sebebiyle rahat yaşama imkanı bulamayan bazı Selçukluların sığınmak amacıyla akınlar düzenledikleri Anadolu'dan Karadeniz yolunun takiben uzanan güzergâh oluşturuyordu⁴⁸.

XV. Yüzyılda Osmanlı devleti hâkimiyet alanını Kırım yarımadasına da yaymayı kararlaştırdığında, orada geçmişten gelen müsait bir zemin bulmuştu.

---

⁴⁵ Fahri Atasoy, *Yükselen İpek Yolu, İpek Yolu'nda Kültür ve Sanat*, Ankara, 2016, III, 3.

⁴⁶ Kırım, <http://vatankirim.net/eski-kirim-492/> (E.T. 25.09.2017).

⁴⁷ Kırım, <http://www.vatankirim.net/yazi.asp?yazino=89> (E.T. 25.09.2017).

⁴⁸ Dmitriy.Smironov. *Osmanlı Dönem Kırım Hanlığı*, (Çev.A. Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2016, s. 34.

Çünkü Osmanlılar orada yalnızca manevi yönden kendisine düşman sayılmayan, kan bağı açısından yabancı olmayan, ama aynı anda köken olarak kendisiyle akraba sayılan ve Avrupalıları nihai şekilde yarımada kovarak kendi hâkimiyetlerini kurma konusunda kendilerine destek vereceğine inanan insanlar bulmuşlardı. İlginç tarafı, Kırım'daki Türk ahali, sadece vücut ve dil yapısı itibariyle değil, lehçe açısından da Osmanlı Türklerinden bazı farklılıklar arz ediyordu. Kırım'ın yerli Türk ahalisiyle Anadolu'dan gelenler arasındaki sıkı ilişkilerin çok eski oluşuna, gerçek anlamı ancak yerinde gözlemlenerek kavranabilen bazı mahalli hayat tarzları bugün şahitlik etmektedir. Örneğin Anadolu'dan Kırım'a gelmiş olan birine 'nerelisin?' diye sorduğunuzda, size vereceği cevap 'karşulu / قارشولو ' yani Karadeniz'in karşı tarafından şeklindedir⁴⁹.

İlk olarak Kırım Tatarlarının eğitim ve öğretim yapısı ile ilgili faaliyetleri hakkında kısaca bir izahat verilmesi, konunun anlaşılması açısından büyük bir yarar sağlayacaktır. Bu cümleden olarak kitap okuma alışkanlığı, okuma-yazma miktarı ve yaygınlığı ile doğrudan orantılıdır. Nitekim Kırım Türk Tatarlarında eğitim, ilk olarak mektep adı verilen eğitim kurumlarında başlar ve öğrenciye ilk tahsilini vererek dinini öğretirlerdi. Genelde camilerin bitişiğinde inşa edildikleri gibi zaman zaman da camii odalarından biri veya son cemaat yerinin bu iş için kullanıldığı da tespit edilmiştir. Buradaki eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütenler ise cami görevlileridir. Bu nedenlerden ötürü her caminin bulunduğu yerde bir mektebin bulunması kuvvetle muhtemeldir. Bunu doğrulayan en temel veri, Kırım'da eğitim ve öğretim seviyesinin yüksek olmasıdır. Genelde her mahallede bir caminin bulunduğu varsayılırsa her köşede de bir mektebin olduğu iddia edilebilir. Bu mektepleri bitirenler daha fazla okumak isterlerse, buradan çıkıp medreselere dâhil olurlardı⁵⁰.

Kırım'daki ilk medreseler ve camiler, pek çok bakımdan Anadolu Selçuklu medreselerine örnek teşkil etmiş. Örneğin, Özbek Han Camii, Anadolu'da Selçuklu Devri tiplerine uymakla beraber, sekizgen sütunları ve meyilli ahşap çatısı

⁴⁹ Smirnov, *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, s. 32.

⁵⁰ Nuri Kavak, *Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Kitaplar*, Osmanlı Araştırmaları, Sy: XXXV, 2010, s. 277.

bakımından, onların tonoz ve kubbe örtüsü ile klâsik sütun ve başlık şekillerinden farklıdır. İleri doğru çıkıntı yapan tâk kapıda ve mihrap çevresinde göze çarpan zengin taş süslemeleri de yine Anadolu Mimarisindeki örneklere bağlanmaktadır⁵¹.

Kırım'daki geleneksel İslami okullar 'mektep-i sıbyân' (mektepler) ve medreselerden oluşmaktaydı. Mektebin aslî gayesi çocuklara Kur'an-ı Kerîm ve İslâm'ın esasları hakkında temel bilgi vermekten ibaretti. Veliler çocuklarını mektebe göndermeyi dinî bir vecibe olarak telâkki ederlerdi. Rus istatistiklerine göre, Rusların Kırım'ı istilâ ettikleri sırada Kırım'da 35 mektep ve 25 medrese⁵² mevcuttu. Pek çok caminin içinde veya yanında mektep bulunduğu bilindiğinden, burada gösterilen mektep sayısının hayli eksik olduğunu söylenebilir⁵³.

Kırım mekteplerinde altı ilâ on beş yaşlar arasındaki çocuklar günde yaklaşık yedi saat ders görürlerdi. Mektep, ya caminin yanında yer alan bir odadan ibaret olur yahut da dersler bizzat caminin içinde okutulurdu. Mektepte başlayan bir çocuğa önce bazı temel Arapça dualar öğretilir, daha sonra 'hece usulü' ile Arap alfabesinin öğretilmesine geçilirdi. Dersin malzemeleri ya Arapça yahut Arapça sözlerle dolu bir Türkçe idi⁵⁴.

İkinci basamaktaki en yüksek maarif müesseseleri durumunda olan medreseler de Kırım Hanlığı devrinin bozulmuş kalıntıları görüntüsündeydi. Dersler güz sonunda veya kış başında başlar, Mayıs yahut Ağustos'a kadar devam ederdi. Müfredat⁵⁵ genellikle tamamen dinî ve Arapça derslerden oluşurdu. Başlıca dersler Arapça sarf, nahiv, ilm-i meâni, akâid, fıkıh, hadis, tefsir, kelâm, mantık ve buna benzer idi⁵⁶. Kırım Hanlığı dönemindeki medreselerde, her şey Arapça'ya dayanıyor görünmekle beraber, Arap dilinin öğretilmesindeki başarı seviyesi de gayet yüksekti. Bunu asıl sebebi ise, Kırım Hanlığının Osmanlı Devletine bağlı olarak kalmasıdır.

---

⁵¹ Özbek Han Camii ve Medresesi, <http://www.vatankirim.net> (E.T. 21.08.2016).

⁵² Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik Ve Milli Hareketler 1905-1916*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 29. Konu ile alakalı bu medreseler hakkında daha detaylı bilgiler verilecektir.

⁵³ Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik Ve Milli Hareketler 1905-1916*, s. 29.

⁵⁴ Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik Ve Milli Hareketler 1905-1916*, s. 28.

⁵⁵ Medrese müfredatı hakkında daha detaylı bilgi verilecektir.

⁵⁶ Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik Ve Milli Hareketler 1905-1916*, s. 29.

1.1.1. Medresenin Öğretim Kadrosu:

Tüm İslâm âleminde medreselerin ortaya çıkması ile başlayan medrese dönemi eğitim ve öğretimi, bir veya birkaç kişinin öğrencilere bilgi vermesi ve onları, belli sistem çerçevesinde eğitmesi sonucunda öğretim kadrosu teşekkül etti⁵⁷. Kırım Hanlığı döneminde, Anadolu kısmındaki bulunan medreseler olduğu gibi, öğretim kadrosuna dâhil olan elemanlar ile öğrenciler hakkında fazla teferruata girmeden bilgi vermek istiyoruz.

a) Müderris

Osmanlı medreselerde olduğu gibi Kırım medreselerinde de ders veren öğretim elemanına müderris adı verilmekteydi. Bu tabir, Arapça bir kelime olup ‘تدریس’ masdarından ism-i fâildir⁵⁸. Buna göre anlamlı medreselerde veya başka yerlerde ders okutan kimse olmaktadır. Hanlık döneminde, Kırım kökenli âlimler, Anadolu medreselerinde, belli bir tahsilden sonra icazet, mülazemet alırlardı. Fatih ve Kanunî vakfiyelerin, konu ile ilgili bölümlerinde müderrislerin nasıl seçkin kimselerden olmaları ve hangi özellikleri taşımaları gerektiği teferruatlı bir şekilde anlatılır⁵⁹.

b) Muîd

Arapça bir kelime olan ‘مُعِيدٌ’ iade edici, müzakereci, müderrisin derslerini tekrarlayıp izah eden müderris yardımcı mânâsına gelmektedir⁶⁰. Kırım Hanlığı döneminde tüm medreselerinde, Osmanlı medreselerinde olduğu gibi, medreselerde müderris dışındaki bir diğer öğretim elemanı, müderrisin yardımcısı konumunda olan muîd var idi. Her medresede bir müderris olduğunu düşünülürse birer muîd olduğu söylenebilir.

Talebe bazen konuyu anlamadığından, bazen de psikolojik veya başka sebeplerden dolayı müderrise sormaktan çekindiği için her şeyi tam olarak

⁵⁷ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 151.

⁵⁸ Şemseddin Sâmî, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1317, II, 1313.

⁵⁹ Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, s. 151.

⁶⁰ Bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı devletinin ilmiye teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2014, 11; Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, s. 154.

kavrayamaz. İşte böyle durumlarda muîd, talebeye yardımcı olur, yani müderris ile talebe arasında bir nevi köprü vazifesi görmektedir. O, talebelerle aynı yerde kaldığı için her an onlarla ilgilenebilirdi. Ayrıca öğrencilere dersleri tekrarlayıp yardımcı oldukları için muîdlere müzakereci de denmektedir⁶¹.

c) İlim Talebesi

Aslında İslâm eğitim ve öğretim tarihinde medreselerin esas unsurlarından biri, şüphesiz ki öğrencilerdir. Hem Osmanlı, hem de hanlık döneminde talebenin iyi yetişmesi için büyük gayretler sarfedilmiştir, yeme, içme, yatma ve para temin etme gibi imkânlar sağlanılmıştır⁶². İslâm ve Osmanlı dünyasında talebeyi ifade etmek için değişik kelime ve tâbirler kullanılmıştır. Arapların ‘Tâlib’ dedikleri medrese öğrencisine, Selçuklular ‘fâkih’ ve ‘mülâzım’ derlerdi. Osmanlılar’da ise ‘talib’⁶³’in çoğulu ‘talebe’ ve ‘tüllâb’ kelimeleri kullanıldığı görülmektedir. Yine Farsça’da ilim aşığı anlamına ‘suhte’ kelimesinin bozulmuş şekli olan ‘softa’ kelimeleri kullanılıyordu⁶³. Örneğin Zincirli medresesinde okuyan öğrencilere de suhte denilirdi⁶⁴.

1.1.2.İNCİBEK HATUN MEDRESESİ

Bu medrese⁶⁵ Kırım’ın Eskikırım şehrindeki Özbek Han Camii’nin duvarına bitişik durumda bulunmaktadır. Evliya Çelebi’nin naklettiğine göre medrese Hicrî 733 (Milâdî 1332-1333) yılında Emirü’l-ümerâ Kılburun Bey’in kızı İncibek Hatun tarafından inşa ettirilmiştir. 1980’li yıllarda İncibek Hatun Medresesi’nde yoğun kazılar yapan Rus arkeolog Mark G. Kramarovskiy, özellikle sikke bulgularına dayanarak medresenin en geç XV. asrın ilk çeyreğinde harap olduğu ve işlevini kaybetmiş bulunduğu görüşündedir. Bununla birlikte, bu kadar büyük bir medresenin sadece yüz sene hizmet vermesi muhtemel görünmemektedir. Evliya Çelebi XVII. asrın ortalarında Eskikırım’da faal olan iki medresenin bulunduğundan

⁶¹ Kazııcı, *Osmanlı’da Eğitim Öğretim*, s. 154.

⁶² Bkz. Ziya Kazııcı, *Osmanlı’da Eğitim Öğretim*, s. 157.

⁶³ Kazııcı, *Osmanlı’da Eğitim Öğretim*, s. 157.

⁶⁴ Feride Kurtmulayeva, *Meçeti i Svyatye Mesta Krıma, Simferopol*, 2010, <http://gasprinskylibrary.ru> (E.T. 13.04.2016).

⁶⁵ Medresenin fotoğrafı EK’ler bölümünde sunulmuştur (s. 170-171).

bahsetmektedir ki, bu iki medreseden birisinin İncibek Hatun Medresesi olma ihtimali kuvvetlidir. Esasen, XV. yüzyılın başlarında terk edilmiş bir yapının bir kısmının XVIII. yüzyılda hâlâ ayakta olması pek mümkün gözükmemektedir. Medreseye bitişik olan caminin müteakip yüzyıllar boyunca faal olduğu hatırda tutulursa, medresenin en azından bazı bölümlerinin kullanıldığı düşünülebilir⁶⁶.

Medreseye, günümüzde sadece izleri belli olan doğu bölümdeki taç kapısından girilmektedir. Âbidevî görünüşteki taç kapı 1787’de Mihail M. İvanov tarafından yapılan suluboya resimde görülmektedir. Aynı dönemde Anadolu’da inşa edilen taç kapılarla büyük benzerlik gösteren bu taç kapı ve başka bölümler bu tarihten sonraki bir dönemde yıkılmıştır. Evliya Çelebi’nin zikrettiği ve İncibek Hatun’un medresenin kurucusu olarak anıldığı kitabe de medresenin bu muazzam taç kapısı üzerinde yer almaktaydı. Günümüzde medrese bölümünden sadece cami duvarına dayanan moloz kalıntıları ve odalar mevcuttur. Medrese dört eyvanlı, revaklı, açık avlulu medrese plan tipi gözlenmektedir. İncibek Hatun Medresesi bu haliyle, Orta Asya’dan Anadolu’ya kadar bilinen bir medrese plan tipinin Kırım’daki örneği durumundadır. Medrese odaları eyvanlarının ve avlunun dört tarafında sıralanmıştır. Revaklı bölümlerden geçilerek ulaşılan odalar, tonozlu örtüye sahiptir. Avlunun ortasında bir zamanlar havuz bulunmaktaydı. Günümüzde bu alan çöküntü halindedir. Odalarda aydınlatma mazgal pencerelerle sağlanmış olmalıdır. Mark G. Kramarovskiy kazılardaki bulgulara dayanarak medresenin kuzeybatı köşesinde İncibek Hatun’un türbesinin bulunduğunu varsaymaktadır. Türbede bulunduğu düşünülen zengin süslemeli mezartaşlarından birisi ünlü Kırımlı Tatar araştırmacı Osman Akçokraklı tarafından ‘Elçi Hatun’a ait olarak okunmuş olup Hicrî 775 (Milâdî 1373-1374) tarihlidir. Bunun İncibek Hatun’un mezartaşı ve dolayısıyla türbenin medresenin kurucusuna ait olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Anadolu medreselerinde de kurucusunun bir köşe odasına gömülmesi sık rastlanan bir durumdur. Aynı yerdeki bir diğer mezartaşı da bir beyin kızı olan Ersultan’a aittir. Bu mezartaşı da Hicrî 883 (Milâdî 1429) tarihini taşımaktadır.

---

⁶⁶ Hakan Kırımlı, Nicole Kaçal-Ferrari, Gökçe Günel, İbrahim Abdullah, Nariman Abdülvahap, Safiye Eminova, Gülşen Dişli, *Kırım’daki Kırım Tatar (Türk-İslâm) Mimari Yadigârları*, T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler e Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları: 01, İstanbul, 2016, s. 626-628.

Medresede okutulan başta Arapça Nahiv, Sarf olmak üzere, Kuran, belağât, tefsir, hadis, fıkıh, mantık, felsefe, astronomi ve aritmetik dersleri öğretilmekteydi. Medrese ve cami birlikteliği Orta Asya ve Anadolu'da da gözlemlenen bir özelliktir. İncibek Hatun Medresesi ile bitişik bulunduğu Özbek Han Camii'nin etrafında çok sayıda Altın Ordu ve Kırım Hanlığı devirlerine ait mezartaşı ve kitabe parçaları mevcuttur. Evvelce burada bulunan aynı türden birçok diğer mezartaşı Sovyet döneminde (o zaman Leningrad olarak adlandırılan) St. Peterburg'daki Ermitaj Müzesi'ne götürülmüş olup bugün kısmen sergilenmektedir⁶⁷.

1.1.3. CEBECİ MEDRESESİ (KEFE)

Kadıasker defterinde 1590 tarihinde Kırım'da, Kefe'de Cebeci Medresesi adında bir medrese bulunmaktaydı. Medresede okutulan derslerden birisi de: et-Taftazânî'nin Belâgat ilminin dallarından Me'âni ilmine dair yazdığı *Şerh-i Miftâh* adlı eseridir. Bu medresenin kurucusu ve tesis tarihi hakkında maalesef bilgi sahibi değiliz⁶⁸.

Cebeci Medresesinde ders veren hocalarından sadece birisini biliyoruz, o da Mehmed Efendi'dir. Müderris Mehmed Efendi, medrese iki yıl müderrissiz olmakla birlikte Edirne'deki Sultan Selim Müderrisi İbrahim Efendi'nin Sâhn'a hareketinde iadesinden mülâzim olup dört yıldan ziyade mülâzemeti olan Mehmed Efendi, 1590 tarihinde günlük 20 akçe⁶⁹ ile bu Cebeci medresede müderris oldu⁷⁰.

---

⁶⁷ Kırımlı, Kaçal-Ferrari, Günel, Abdullah, Abdülvaap, Eminova, Dişli, Kırım'daki Kırım Tatar (Türk-İslâm) Mimarî Yadiğârları, s. 626-628.

⁶⁸ Cahid Baltacı, *XV-XVI asırlarda Osmanlı Medreseleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, I, 176.

⁶⁹ Akçe (Osmanlıca: آقچه), Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarından itibaren bastırılan ve kullanılan gümüş para birimi. Bu gümüş para, 15 mm. çapında ve 0.68 gr. ağırlığındaydı. İlk akçe Bursa'da Orhan Gazi tarafından 1327 yılında bastırılmıştır. Akçe Osmanlı Devleti'nin temel para birimidir. Bu para biriminde ilk dönemlerde üzerine basılı bir tarih bulunmamasıyla birlikte, padişah I. Bayezid ile birlikte akçeler üzerine tarih basılma uygulamasına geçilmiştir. Akçe, müderris Osmanlı medreselerinin derecesine göre (yani ilmi seviyesine göre) belirlenirdi. Bkz. <http://akce.nedir.org/> (E.T. 17.09.2017).

⁷⁰ Baltacı, *XV-XVI asırlarda Osmanlı Medreseleri*, I, 176.

1.1.4. KADI KEMAL MEDRESESİ (KEFE)

Osmanlı medreselerinin teşkilatlanması bakımından Kırım'daki bulunan Kadı Kemal Medresesi '*Miftah*' modeline göre şekillenmiş⁷¹. Kadıasker defterinde 1587 tarihinde Kırım Yarımadası'nın güney doğusunda ve bugün Rusça Feodosia denilen şehirde Kadı Kemâl Medresesi adında bir medrese bulunmaktaydı. Medresenin kurucusu Kadı Kemâl Hazretleridir. Medresenin tesis tarihi ve son durumu hakkında malesef bilgi sahibi değiliz⁷². Kadı Kemal Medresesinde müderrislik yapan Ahmed Efendi, İsa Efendi ve Abdurrahman Efendi Hazretlerini biliyoruz: Ahmed Efendi: Burada müderris iken 1587 tarihinde müddeti tamam olmakla yerine İsa Efendi müderris oldu. İsa Efendi: Rumeli Kadıaskeri Zekeriyya Efendi'nin mülâzimlerden olup altı yıldan ziyade zaman infisali olan İsa Efendi 1587 tarihinde yevm'ı 25 akçe ile bu medreseye müderris oldu. İsa Efendi'nin Kefe İskelesi'nden de yevmî 10 akçe ul'ufesi bulunmaktaydı. İsa Efendi buraya içil hükmüyle (İstanbul, Edirne, ve Bursa medreseseleri) tayin edildi. 1588 tarihinde yerinde, terakki verildi. Abdurrahman Efendi: Anadolu kadıaskerliğinden mütekaid olan Ahmed Efendi'nin daha önce

⁷¹ Bilindiği üzere Osmanlı medreselerinin asıl teşkilatlanması Fâtih döneminde gerçekleşmiştir. Bu modele göre şekillenen medreseler, bazı değişikliklere uğramalarına rağmen kapatılıncaya kadar hemen hemen aynı eğitim sistemini korumuşlardı. Bu modele Osmanlı medreselerini isim olarak aşağıdan yukarıya doğru şöyle sıralayabiliriz: 1-Hâşiye-i Tecrid (Yirmili). Bu sınıfa giren medreselerde Seyyid Şerif Cürçânî'nin Kelam sahasındaki 'Haşiye-i Tecrid' adlı eseri okutuluyordu. Ayrıca müderrisine günlük olarak 20 akça verildiği ve medreselere 'Hâşiye-i Tecrid' veya başka bir ifade ile 'Yirmili' adı verilmiştir. Öbür taraftan, öğrencinin bu medresede okutulan eserleri anlayabilmesi için 'İlmi-Sarf' tan Emsile, Bina, Maksud, İzzî ve Merah; İlmi Nahiv'den Avamil, İzhar, Kâfiye gibi eserleri de okumuş olması gerekir. 2-Miftah (Otuzlu). Bu medreler de, Sa'düddin Taftâzânî'nin belâgat ilmine dair olan 'Şerh-i Miftah' adlı eserinin adını taşımaktadır. Müderrisine günlük olarak 30 akçe verilmiştir. 3-Telvih (Kırklı). Müderrisine günlük olarak 40 akçe verilmiştir. Bu medreselerde belâgat ilminden 'Miftahu'l-Ulum', Usûl-i Fıkıhtan 'Tavzih', Fıkıh'tan Radiyüddin Hasan Saganî'nin 'Meşâriku Envâri'n- Nebeviye'si ile Hadis ilminden de Begavî'nin Mesabîh, Nahiv ilminden de el-Kâfiye gibi eserler okutuluyordu. 4-Ellili (Hâriç ve Dâhil). Müderrislerine günlük 50 akçe verilen bu medreseler 'Hâriç' ve 'Dâhil' olmak üzere ikiye ayrılır. Bu medreselerde Fıkıh alanında Hidaye ve Telvih, Kelâmdan Şerh-i Mevakıf, Hadis'ten Buhari ve Mesâbih, Tefsirden Keşşaf ve Beyzavî okutuluyordu. 5-Sahn-ı Semân Medreseleri. Bu medreseler صحن ثمان denilen sekiz medreseden her birinin müderrisine elli akçe günlük verilmiştir. Sahn medreselerinin yapılması Osmanlı topraklarındaki medrese teşkilâtında bir yeniliğe esas oldu. (Bkz. Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim ve Öğretim*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 2014, s.110-120)

⁷² Baltacı, *XV-XVI asırlarda Osmanlı Medreseleri*, I, 211.

Mısır kadılığına teşrifinden mülâzim olan Abdurrahman Efendi, yevmî 20 akçe ile buraya müderris oldu. 1589 tarihinde terakki verildi⁷³.

1.1.5. KASIM PAŞA MEDRESESİ (KEFE)

Daha önce de temas edildiği gibi Osmanlı medreselerinin teşkilatlanması bakımından Kırım'daki bulunan Kasım Paşa Medresesi 'Miftah' modeline göre şekillenmiştir. Bu medrese Kadıasker defterinde 1587-1588 tarihinde Kefe'de Kasım Paşa Medresesi adında bir medrese bulunduğunu kaydeder. Medresenin kurucusu ve inşaat tarihi hakkında bilgi sahibi değiliz⁷⁴.

Müderrisleri:

- Himmet Efendi: 1580 tarihinde günlük 20 akçe⁷⁵ ile burada müderristi. Burada 1 yıl müderris oldu. Sonra 1581 yılında ise Dülbent Kadı Medresesinde müderrislik yaptı.
- Veli Efendi: Günlük 20 akçe ile burada müderris iken müddeti dolmakla 1587-1588 tarihinde yerine Muhyiddin Efendi müderris oldu.
- Muhyiddin Efendi: Fâzıl Efendi'nin stajyerlerinden⁷⁶ olup beş yıl staj yapan Muhyiddin Efendi 1587-1588 tarihinde günlük 20 akçe ile dört ay beklemekle müderris oldu. 1588-1589 tarihinde burada yükseldi. 1588-1589 tarihinde müddeti tamam olmakla yerine İbrahim Efendi müderris oldu.
- Hamza Efendi: Önceden Bursa kadılığından emekli iken vefat eden Pîrî Efendi'nin stajyerlerinden olup iki yıla yakın staj yapan Hamza Efendi 1589 tarihinde günlük 20 akçe ile buraya müderris oldu.

⁷³ Baltacı, *XV-XVI asırlarda Osmanlı Medreseleri*, I, 211.

⁷⁴ Baltacı, *XV-XVI asırlarda Osmanlı Medreseleri*, I, 220.

⁷⁵ Daha önce ifadeldiği gibi, Akçe (Osmanlıca: *أقچه*), Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarından itibaren bastırılan ve kullanılan gümüş para birimi. Bu gümüş para, 15 mm. çapında ve 0.68 gr. ağırlığındaydı. İlk akçe Bursa'da Orhan Gazi tarafından 1327 yılında bastırılmıştır. Akçe Osmanlı Devleti'nin temel para birimidir. Bu para biriminde ilk dönemlerde üzerine basılı bir tarih bulunmamasıyla birlikte, padişah I. Bayezid ile birlikte akçeler üzerine tarih basılma uygulamasına geçilmiştir. Bkz. <http://akce.nedir.org/> (E.T. 17.09.2017)

⁷⁶ Osmanlı Devletinde ilmiye mesleği adaylarının meslekî stajları ve görev bekleme süreleri için kullanılan mülâzemet bir terim kullanmıştır, yani medrese mezunlarının müderrislik ve kadılık almak için sıra beklemeleri, bu arada meslekî tecrübe kazanmaları ve belirli kontenjanlardan istifade ile göreve başlamalarını ifade eder. Ancak mülâzemet sadece ilmiyeye has bir terim olmayıp yine "staj" anlamında Osmanlı idarî ve askerî teşkilâtında da kullanılmıştır. (Bkz. Celâl Yeniçeri, 'Mülâzemet', *DİA*, XXXI, 537.)

- İbrahim Efendi: Anadolu Kadıaskeri Molla Ahmed Efendi'nin stajyerlerinden olup iki yıla yakın staj yapan İbrahim Efendi, 1588-1589 tarihinde günlük 20 akçe ile buraya müderris oldu.

1.1.6. MERCÂNIYE MEDRESESİ (KEFE)

Kadıasker defterinde 1586-87 tarihinde Kefe'de Mercâniye Medresesi adında bir medrese bulunmaktaydı. Medresenin kurucusu ve inşaat tarihi hakkında maalesef bilgi sahibi değiliz⁷⁷.

Müderrisleri

- Sinan Efendi: Günlük 20 akçe ile burada müderris iken Sinan Efendi'nin müddeti tamam olmakla 1586-1587 tarihinde yerine Selim Efendi müderris oldu.
- Selim Efendi: Bursa'daki Sultaniye Medresesi müderrislerinden Zeynü'l-Abidin Efendi'nin stajyerlerinden olup üç yıl staj yapan Selim Efendi 1586-1587 tarihinde günlük 20 akçe ile buraya müderris oldu. 1587-1588 senesinin Kefe Kadısı Muzaffer Efendi'nin arzıyla Selim Efendi'ye görevde yükselme verildi. 1588-1589 tarihinde kanun üzere ilerleme ile görevden ayrılıp yerine Muhyiddin Efendi müderris oldu.
- Muhyiddin Efendi: Bilfiil Mısır kadısı Ahmed Efendi'den stajyerlerinden olup beş yıla yakın staj yapan Muhyiddin Efendi, 1588-1589 tarihinde günlük 20 akçe ile buraya müderris oldu. 1588-1589 tarihinde görevden ayrılıp yerine Hamza Efendi müderris oldu.
- Hamza Efendi: Bursa kadılığından mütekit iken vefat eden Pîrî Efendi'nin stajyerlerinden olup iki yıl kadar staj yapan Hamza Efendi, 1588-1589 tarihinde günlük beş akçeye kadar yükseldi.
- Selim Efendi: Günlük 30 akçe ile buradan ayrılmış ve ayrılışı bir buçuk yıl sürmüş olan Selim Efendi, 1590 tarihinde Kefe'deki Hatuniye Medresesi'ne müderris oldu⁷⁸.

---

⁷⁷ Baltacı, *XV-XVI asırlarda Osmanlı Medreseleri*, I, 283-284.

1.1.7. ORTA MEDRESE

Bu medrese, Bahçesaray sınırları içinde Bahçesaray-Salaık yolu üzerindedir. Orta Medrese, Zincirli ve Han Medresesi ile birlikte Bahçesaray'ın en büyük ve yüksek seviyeli üç medresesinden biriydi. Orta Medrese XVII. yüzyıl sonlarında Tabancı Ahmed Ağa'nın vakfettiğı para ile kurulmuş olup, XVIII. Yüzyıl ait kadı sicillerinde⁷⁹ (kadıasker defterlerinde) zikredilmektedir. Medresenin ait olduğı külliyyede cami, han ve türbe ile küçük bir meyva bahçesi de bulunmaktaydı. 1913'de medresenin müderrisi Mustafa Efendi Osmanoğlu'nun gayretleri ve aralarında İsmail Bey Gaspıralı, Seytcelil Hattat ve Halil apakı gibi şahsiyetlerin de bulunduğı Kırım Tatar aydınlarının destekleriyle eskiyen medrese binasının yeniden inşasına girişildi. Ancak 1914'te patlak veren I. Dünya Savaşı yüzünden medrese binasına savaş dolayısıyla Kızılhaç Hastanesi yerleşmişti. Kasım 1917'de Kırım Tatar Millî Kurultayı'nın açılışına takaddüm eden günlerde Orta Medrese 'de Kırım Tatar Sanayii Mektebi'nin açılmasına karar verildi⁸⁰.

Ancak Sovyet Rusya'nın teşekkülü ve Kırım Tatar Millî Kurultayı'nın ortadan kaldırılması ile Orta Medrese de millî bir müessese olmaktan çıkarıldı. Sovyet Birliğı döneminde Orta Medrese külliyesi "Prodmaş " devlet fabrikasına ait bir meyve suyu üretim imalathanesi dönüştürüldü. 1990'larda vatanlarına dönüşlerinden sonraki dönemde Kırım Tatarları Orta Medreseyi geri alabilmek için uzun yıllar teşebbüslerde bulundu. Ancak bunlar başarılı olmadı. Devlet mülkiyetinde olan binanın özelleştirilerek satışa çıkarılması kararı üzerine, Kırım Müslüman Müftülüğü özelleştirmenin kanundışı olduğun gerekçesiyle Kiev İdari

---

⁷⁸ Baltacı, *XV-XVI asırlarda Osmanlı Medreseleri*, I, 283-284.

⁷⁹ Arşiv Kayıt No: 71/8b-1, tarih: 1748.

⁸⁰ Kırımlı, Kañal-Ferrari, Günel, Abdullah, Abdülvaap, Eminova, Dişli, Kırım'daki Kırım Tatar (*Türk-İslâm*) *Mimarî Yادیğârları*, s. 478.

Mahkemesi'ne müracaat etti. Ancak bu müracaat 11 Kasım 2013'de reddedildi. 2014 yılı itibarıyla Müftülük bu konudaki çabalarını sürdürmekteydi⁸¹.

Mecvut haliyle Orta Medrese dikdörtgen planlı, iki katlı, kesme taştan inşa edilmiş, doğu ve batı cephede eklentiler bulunan bir yapıdır. Yapıya doğu ve batı cephelerden birer kapı aracılığı ile girilmektedir. Batı cephedeki kapı ve dikdörtgen formda, ahşap bir kapıdır. Doğü cephede ise yuvarlak kemerli, taş söveli bir kapı yeri daha mevcuttur. Ancak günümüzde bu kapının içi doldurulmuş ve üzeri sıvanmıştır. Yapı doğu ve batı cephelerde üstte yedi adet ve altta üç adet dikdörtgen, taş söveli pencere sırası ile aydınlanmaktadır. Pencere içleri yer yer yöresel taş sırasıyla doldurulmuştur. Ahşap doğramalar ise ya çok kötü durumdadır ya da hiç yoktur. Güney cephede ise altta iki ve üstte iki adet pencere ve bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Cephenin bütünlüğü düşünüldüğünde, kapı yerinin özgününde pencere olduğu anlaşılmaktadır. Duvar örgüsü göz önüne alındığında, güney cephede batı köşenin yeniden örüldüğü düşünülmektedir. Yapı ahşap kırma çatılıdır. Üst örtüsü oluklu saçtır. Ahşap saçaklar büyük oranda çürümüştür. Özellikle batı duvarında derz aralarında derinleşen çatlaklar gözlenmiştir. Yapı günümüzde terk edilmiştir ve harabe haldedir. Kesme taş beden duvarlarının bir zamanlar sıvalı olduğu, cephelerdeki sıva izlerinden anlaşılmaktadır⁸².

1.1.8. HATUNİYE MEDRESESİ (KEFE)

Kadiasker defterine göre 995/ 1587 tarihinde Kefe'de Hatuniye Medresesi adında bir medrese bulunmaktaydı. Medresenin banisi ve tesis tarihi hakkında bilgi sahip değiliz⁸³. Müderrisleri:

- Ahmed Efendi: Beratsız olarak burada müderris iken 7 Zilkâde 989 / 1581 tarihinde yerine Alâeddin Efendi müderris oldu.

⁸¹ Kırımlı, Kañçal-Ferrari, Günel, Abdullah, Abdülvaap, Eminova, Dişli, *Kırım'daki Kırım Tatar (Türk-İslâm) Mimari Yedigârları*, s. 478.

⁸² Kırımlı, Kañçal-Ferrari, Günel, Abdullah, Abdülvaap, Eminova, Dişli, *Kırım'daki Kırım Tatar (Türk-İslâm) Mimari Yedigârları*, s. 478.

⁸³ Baltacı, *XV-XVI asırlarda Osmanlı Medreseleri*, I, 332.

- Alâeddin Efendi: Hatuniye müderrislerinden Emrullah Efendi'nin mülâzimlerinden olup 7 Zilkâde 989 / 1581 da günlük 20 akçe ile müderris ve mütevellî tayin edildi.
- Şükrullah Efendi: Yevmî 20 akçe ile burada müderris iken müddeti tamam olmakla yerine 23 Şevval 995 / 1587 tarihinde Muhyiddin Efendi müderris oldu
- Muhyiddin Efendi: Günlük 20 akçe ile burada müderris iken kanun üzere ilerleme ile görevden ayrılıp yerine 12 Şevval 996 / 1587 tarihinde Muslihiddin Efendi müderris oldu.
- Muslihiddin Efendi: Şeyhulislâm iken vefat eden Muhyiddin Efendi'nin stajyerlerinden olup Muslihiddin Efendi, 12 Şevval 996 / 1587 tarihinde günlük 20 akçe ile buraya müderris oldu. 9 Receb 988 / 1590 tarihinde müddeti tamam olmakla yerine Mehmed Efendi müderris oldu.
- Mehmed Efendi: Beş yıl staj yapan yapan Mehmed Efendi 23 Şevval 995 / 1587 tarihinde günlük 20 akçe ile buraya müderris oldu
- Muslihiddin Efendi: Günlük 20 akçe ile burada müderris iken müddeti dolmakla 9 Receb 998 / 1590 tarihinde ayrılıp yerine günlük 30 akçe ile Kefe'de Mercâniye Medresesi müderrisliğinden ayrılmış ve bir buçuk yıl kadar ayrılığı sürmüş olan Selim Efendi tayin edildi
- Selim Efendi: Kefe'de Mercâniye Medresesi'nden günlük 30 akçe ile ayrılmış olan ve ayrılığı bir buçuk yıl süren Selim Efendi, 9 Receb 998 / 1590 tarihinde günlük 40 akçe ile buraya müderris oldu⁸⁴.

1.1.9. HACI FERHAD MEDRESESİ (KEFE)

Kurucusu, Hacı Ferhad adında birisidir. Kanuni Sultan Süleyman devri ricalinden olmalıdır⁸⁵.

Evliya Çelebi, Kefe'den bahsederken 5 tane medrese bulunduğunu, bunların mükemmelinin de Hacı Ferhad Medresesi olduğunu söyler. Medresenin inşa tarihini

⁸⁴ Baltacı, *XV-XVI asırlarda Osmanlı Medreseleri*, I, 332.

⁸⁵ Baltacı, *XV-XVI asırlarda Osmanlı Medreseleri*, I, 442-444.

ve son durumunu bilemiyoruz. 16 asrın ortalarına doğru yapılmış olmalıdır. Medrese, 1652- 1653 tarihinde ayakta idi⁸⁶.

Tevcihattan Kefe müftisine meşrut olduğu anlaşılan medrese paye bakımından 1552-1553'te ellili idi⁸⁷. 1585 tarihinde de aynı durumunu muhafaza ediyordu. 1652-1653 tarihinde ise dâhil olarak veriliyordu.

Müderrisleri

- Yamalı Abdi Efendi: Adı Abdullah olup 1552-1553 tarihinde Kefe'de Hacı Ferhad medresesi'nde müderris ve Kefe müftisi olmuşken daha sonra azlolunup yeri Şems Efendi'ye verildi. Buradan kadılığa ayrılarak Timurhisar kadısı olan Abdullah Efendi 1561-1562'de vefat etti.
- Uzun Şems Efendi: Atai'de⁸⁸ zikredilip terceme-i hali verilmemektedir. Abdullah Efendi'den sonra buraya müderris olmuştur.
- İbn İshak Efendi: Atâî'de zikredilmemektedir. Kırklı bir medreseden mazul iken 12 Ramazan/ 8 Eylül 1585 tarihinde buraya müderris oldu⁸⁹.

1.1.10. GAZİBİYELİ CAMİİ VE MEDRESESİ

Tarihî bir Kırım Tatar köyü olan Gazibiyeli⁹⁰ (Kazbiyeli) bugün tamamen terk edilmiş ve yapılarının da neredeyse tamamı ortadan kalkmış durumdadır. Eski köy arazisinde bir Rus çobandan başka yaşayan kimse kalmamıştır. Terk edilmiş

⁸⁶ Baltacı, *XV-XVI asırlarda Osmanlı Medreseleri*, I, 442-444.

⁸⁷ Daha önce de ifade edildiği gibi, Ellili (Hâriç ve Dâhil). Müderrislerine günlük 50 akçe verilen bu medreseler 'Hariç' ve 'Dahil' olmak üzere ikiye ayrılır. Bu medreselerde Fıkıh alanında Hidaye ve Telvih, Kelâmdan Şerh-i Mevakıf, Hadis'ten Buhari ve Mesâbih, Tefsirden Keşşaf ve Beyzavî okutuluyordu. (Bkz. Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim ve Öğretim*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 2014, s. 110-120).

⁸⁸ Atâî Ataullah Efendi, 17.yüzyıl Divan Edebiyatı şairi, tarihçi ve Hanefî mezhebi fıkıh âlimi. 1583 senesinde İstanbul'da doğdu. Adı Ataullah olup, Nev'i diye meşhur Yahya bin Pir Ali bin Nasuh'un oğludur. Bu sebepten Nev'izade diye tanınmıştır. Bugünkü Aziz Mahmud Hudai Hazretlerinin Türbesinin kapısı üstündeki Arapça tarih de Atai'nindir. Eserlerinin bazıları şunlardır:

1. *Hadaik-ül-Hakayık fi Tekmilet-iş Şakayık*: Eserlerinin en önemlisi ve en meşhur olanıdır. Kanuni Sultan Süleyman Handan yaşadığı zamana kadar yetişen ulema ve meşayihin hal tercümelerini anlatır. Eser basılmıştır.
2. *El-Kavl-ül-Hasen fi Cevab-il Kavl li-Men*: Fıkıh kitabı olup, Arabidir.
3- *Divan*: Yahya Efendiye ithaf etmiş olduğu bu eserinde, kaside, gazel ve diğer nazım türlerinde şiirleri vardır. (<https://www.turkedebiyati.org> E.T: 21.02.2018).

⁸⁹ Baltacı, *XV-XVI asırlarda Osmanlı Medreseleri*, I, 442-444.

⁹⁰ Medresenin fotoğrafı EK'ler bölümünde sunulmuştur (s. 169-170).

olan Gazibiyeli köyünden kalan cami ve caminin doğu duvarına bitişik olarak inşa edilen medreseden oluşan yapı kütleleri de günümüzde harap haldedir. İlk olarak 1737’de inşa edilen Gazibiyeli Camii 1856’da eskisinin temelleri üzerine yeniden inşa edilmiştir. Kırım’daki camilerin hemen tamamının kaderinden kurtulamayan Gazibiyeli Camii de 1932’de Sovyet rejimi tarafından resmen kapatılmıştır⁹¹.

Gazibiyeli Camii içerden yaklaşık olarak 6.00 x 10.73m., medrese ise 6.00 x 14.50 m. ölçülerindedir. Yapı kütlelerinin üst örtüsü yok olmuş ve buna bağlı olarak duvar yüzeylerinde ciddi hasar ve kayıplar olmuştur. Moloz taştan inşa edilen yapı kütlelerinde caminin mihrap nişi bellidir. Aynı duvar yüzeyinde kapatılan pencere açıklıkları da algılanmaktadır. Medrese bölümünde ise duvar yüzeyindeki kayıplar daha fazladır. Özgün duvarlara ait olduğu düşünülen taşların bir bölümü de yapı içinde korunmuştur. Bakımsızlıktan zeminde ot ve çalılar büyümüştür⁹².

1.1.11. HACI İBRAHİM MEDRESESİ (AKKERMEN)

Akkermen şehri Baserabya bölgesinde Karadeniz sahilinde, Dinyester nehrinin, Karadeniz’e döküldüğü körfezin sağ kıyısında 15 kilometre içeridedir. II. Bayezid zamanında Osmanlı topraklarına katılmış ve bugün Cetatca Alba adıyla anılmaktadır. Evliya Çelebi burada Sultan Selim Medresesi adıyla bir medresenin bulunduğunu söylemekte ve Hacı İbrahim Medresesi’nden bahsetmemektedir. Hâlbuki bir tevcihten XVI. asrın sonlarında 1587’de burada Hacı İbrahim Medresesi adıyla bir medresenin bulunduğu bilinmektedir. Hacı İbrahim’in terceme-i hali ise bugün için malum değildir. Medrese, Osmanlıların son devirlerine kadar ayakta olduğu halde Evliya Çelebi kaydetmemiştir. Medresenin son durumunu bilemiyoruz⁹³.

⁹¹ Kırımlı, Kaçal-Ferrari, Günel, Abdullah, Abdülvaap, Eminova, Dişli, *Kırım’daki Kırım Tatar (Türk-İslâm) Mimarî Yâdigârları*, s. 542.

⁹² Kırımlı, Kaçal-Ferrari, Günel, Abdullah, Abdülvaap, Eminova, Dişli, *Kırım’daki Kırım Tatar (Türk-İslâm) Mimarî Yâdigârları*, s. 542.

⁹³ Baltacı, *XV-XVI asırlarda Osmanlı Medreseleri*, I, 442-444.

Burada müderris bulunan Ali Efendi'nin aynı zamanda müftilik vazifesini de deruhte etmesine bakarak medresenin XVI.asrın sonlarında en az kırklı⁹⁴ kaydı payesinde bulunduğunu tahmin etmekteyiz. Bir mecmuadaki kırklı kaydı da bu tahminimizi kuvvetlendirmektedir. Daha sonraları elli akçe ile tayin edilmiş müderrislere de rastlamaktayız⁹⁵.

Müderrisleri:

- Alâeddin Efendi: Yevmiyesi 50 akçe ile burada müderris ve müfti iken Alaeddin Efendi'nin medresesi 22 Şevval 989/ 1581 tarihinde diğer Alaeddin'e verildi.
- Alâeddin Efendi: Hezargrat'taki İbrahim Paşa Medresesi'nden munfasıl olup 22 Şevval 989/ 1581 tarihinde günlük 50 akçe ile buraya müderris ve Akkerman müftisi oldu.
- Hayreddin Efendi: Burada müderris ve müfti olan Hayreddin Efendi, 14 Zilkade 997 / 1589'da Saraybosna'daki Hüsrev Bey Medresesi'ne günlük 60 akçe ile müderris ve müfti oldu. Burada müfti ve müderris iken müddeti tamam olmakla 6 Ramazan 995 / 1587 tarihinde yerine Muhyiddin Efendi tayin edildi.
- Ebussuud Efendi: Vâkıfın torunu olup günlük 25 akçe ile müderris olan Ebusuud Efendi'ye 23 Şevval 995 / 1587 tarihinde günlük 5 akçe terraki verildi. Günlük 30 akçe ile burada müderris iken 11 Receb 996 / 1588 tarihinde Akkerman müftisi Alaeddin Efendi'nin arzıyla tekrar görevde ilerleme verildi.
- Alaeddin Efendi: Günlük 60 akçe ile burada müderris ve müfti olan Alaeddin Efendi, ala vechi't-te'bid (ebedi kaydı ile) burada müderris iken 996 / 1588 Cemaziyelahirinin başında Baba kasabasına müfti ve II. Bayezid Medresesi'ne günlük 50 akçe ile müderris oldu. Bu medresede müderris olan Muhyiddin Efendi de günlük 60 akçe ile Akkerman müftiliği ve el-Hac İbrahim Medresesi müderrisliğine getirildi. Ancak Alaeddin Efendi, itiraz

---

⁹⁴ Daha önce ifade ettiğimiz gibi, Kırklı (Telvih) Medreseler, müderrisinin günlük 40 akçe aldığı medreselerdir. Medreseye adını veren Telvih ise, Sadeddin Teftezani'nin fikha dair eseridir.

⁹⁵ Baltacı, *XV-XVI asırlarda Osmanlı Medreseleri*, I, 442-444.

ederek medresenin kendisine kayd-i hayat şartıyla verilmiş olduğuna dair ahitname-i hümayun bulunduğu ileri sürmüştür.

- Muhyiddin Efendi: Plevne'deki vaki Gazi Ali Bey Medresesi'nden günlük 40 akçe ile ayrılmış olup bir buçuk yıl ayrılmış olan Muhyiddin Efendi, Zilkade ayının başına kadar bekleyerek imtihan olunduktan sonra layık görülerek 6 Ramazan 995 / 1587 tarihinde müderris ve Akkerman müftisi olarak tayin edildi. Muhyiddin Efendi'nin 9 Zilkade 997 / 1589 tarihinde müddeti tamam olup yerine Siyami Efendi müderris oldu.
- Siyami Efendi: Niğbolu'da Kadı İvaz Medresesi'nden günlük 50 akçe ile ayrılmış olup iki yıla yakın infisali olan Siyami Efendi, 9 Zilkade 997/ 1589 tarihinde günlük 50 akçe ile burada Hacı İbrahim Medresesi'ne müderris oldu.
- Rıdvan Efendi: Günlük 50 akçe ile burada müderris iken 13 Şubat 997 / 1589 tarihinde günlük 50 akçe ile Baba kasabasındaki Sultan Bayezid Medresesi'ne müderris oldu.
- Ali Akkermani: Akkerman'da dünyaya gelip İstanbul'da tedrisi ikmale Üsküdar'da Valide Medresesi'nden stajla bazı medreselerde müderrislikten sonra kırklı⁹⁶ payesinde iken kendi memleketinde Hacı İbrahim Medresesi'ne müderris ve oraya müfti oldu. 1592-1593 tarihlerinde burada tedrise başlamıştı ki 1620-1621 tarihinde vefat etti. Eserleri Atâi'de⁹⁷ zikredilmiştir⁹⁸.

---

⁹⁶ Kırklı (Telvih) Medreseler, müderrisinin günlük 40 akçe aldığı medreselerdir. Medreseye adını veren Telvih ise, Sadeddin Teftezani'nin fıkha dair eseridir.

⁹⁷ Atai Ataullah Efendi, 17.yüzyıl Divan Edebiyatı şairi, tarihçi ve Hanefî mezhebi fıkıh âlimi. 1583 senesinde İstanbul'da doğdu. Adı Ataullah olup, Nev'i diye meşhur Yahya bin Pir Ali bin Nasuh'un oğludur. Bu sebepten Nev'izade diye tanınmıştır. Bugünkü Aziz Mahmud Hudai Hazretlerinin Türbesinin kapısı üstündeki Arapça tarih de Atai'nindir. Eserlerinin bazıları şunlardır:

1. *Hadaik-ül-Hakayık fi Tekmilet-iş Şakayık*: Eserlerinin en önemlisi ve en meşhur olanıdır. Kanuni Sultan Süleyman Handan yaşadığı zamana kadar yetişen ulema ve meşayihin hal tercümelerini anlatır. Eser basılmıştır.

2. *El-Kavl-ül-Hasen fi Cevab-il Kavl li-Men*: Fıkıh kitabı olup, Arabidir.

3- *Divan*: Yahya Efendiye ithaf etmiş olduğu bu eserinde, kaside, gazel ve diğer nazım türlerinde şiirleri vardır. (<https://www.turkedebiyati.org> E.T: 21.02.2018).

⁹⁸ Baltacı, *XV-XVI asırlarda Osmanlı Medreseleri*, I, 442-444

1.1.12. ZİNCİRLİ MEDRESESİ

Bugün Bahçesaray’da yer alan ve mahalli tabirle ‘Zincirli’⁹⁹ diye anılan bu medrese, kapısında üç taraftan asılı bulunan bir zincirden ismini almıştır. Birçok eserde Kırım Hanı I. Mengli Giray Han tarafından 906 / 1500-1501 tarihinde ve kendi türbesinin yanında yaptırıldığı ifade edilen bu medresenin, gerek Halim Giray’ın ‘Gülbün-i Hânân’ adlı kaynak eserinde, gerekse bazı araştırma eserlerinde, Doğu Avrupa dolayısıyla Kırım’daki günümüze kadar ulaşan en eski eğitim kurumu olduğu da belirtilmektedir. Medrese, o zaman ‘Salacık’ adı verilen ve Kırım Hanlarının sarayına birkaç km. mesafede bulunan kasabada bina edilmiştir. Rivayete göre medresenin bir ilim yuvası olmasını arzu eden Han, yapımında bizzat çalışmış ve taş taşımıştı. Halktaki genel kanaate göre, Mengli Giray Han, ilmin bu mukaddes evine, ilme saygının bir ifadesi olarak, gelen insanların, öğrencilerin başlarını eğerek girmelerini temin etmek maksadıyla kapıya kalın bir zincir asılmasını emretmişti. Bu saygının bir ifadesi olarak da ilk önce kendisi hafifçe eğilerek içeriye girmişti¹⁰⁰. Kapı üzerinde bugüne kadar muhafaza edilen Arapça kitabede şöyle denmektedir: ‘*Bu müessesenin inşa edilmesini Yüce Allah’ın yardımıyla Hacı Giray Han oğlu Mengli Giray buyurdu. Allah onun saltanatını asrın sonuna kadar devam ettirsin. 1500*’. Fakat medresenin Gülbün-ü Hânân’a göre bizzat Mengli Giray Han tarafından yaptırıldığı bilgisi, kaynakta böyle bir bilgi olmadığı için aşağıda işaret edeceğimiz üzere biraz problemlili gözüküyor¹⁰¹.

Devlet Saray yapı kompleksine dâhil bulunan medreseden başka bu komplekse bizzat Han Sarayı, adalet sarayı, Han mescidi; biri Mengli Giray Han’a, diğer Sâhib Giray Han’a (1532-1551) ait iki türbe ve bir de hamam dâhil bulunuyordu. Bahçesaray ve yakındaki Salacık’ta bulunan medreseler hakkında ilk bilgileri, XVI. yy. sonlarında, Lehistan kralı Stefan Batoriy tarafından Kırım Hanı II.

⁹⁹ Medresenin fotoğrafı EK’ler bölümünde sunulmuştur. (s.168-169).

¹⁰⁰ Nariman Abdülvahap, *İlim Mabed*, Zincirli Medresening tarihindeki bazı tartışmalı meselelere dair, Günsel, No: 4 Akmescit, 2000, s. 11-15.

¹⁰¹ Tezcan Mehmet, *Kırım –Bahçesaray’daki Zincirli Medrese ile Türkiye’deki Zincirli Medreselerin Bir Mukayesesi Hakkında*, Sbornik Materialov, Zincirli Medrese, Duhovnoye Upravleniye Musulman Kırımı, Tercüman Yayınevi, Simferopol, 2015, s. 58.

Mehmed Giray'a (1577-1584) gönderildiği 1578 Nisan ve Yaz ayları arasında elçi Marcin Broniowski, yani bahsettiğimiz medreselerin yapım tarihinden aşağı yukarı 25-30 sene sonra vermiştir. Broniowski, Bahçesaray'ın câmi avlusundaki han türbelerinden bahsederken, şehrin yakınlarında, Hristiyanların binalarından alınmış yapı taşlarıyla yapılmış bir de Müsülman medresesi ve Tatarlara ait türbeleri zikretmektedir. Broniowski, Bahçesaray'dan hemen sonra '*Bu şehrin (Bahçesaray'ın) sonunda Salacık adlı diğer bir şehir vardır...*' dediği için, bahsettiği medresenin hangi medrese olduğu tam anlaşılmıyor. Acaba Bahçesaray'da olan başka bir medreseyi mi, yoksa yine Salacık'da olan Sahib Giray Han Medresesi'ni veya bizim Zincirli Medrese'yi mi kastetmektedir?¹⁰²

Zincirli Medrese hakkında bilgi, Kırım Kadı Sicillerinde de mevcuttur. 1679-1722 tarihleri arasını ihtiva eden sicillerde toplam 7 adet medreseden ve 11 kadar da sıbyan mektebinden bahsedilirken, 1704 tarihi 38 (29a-4) numarasıyla kayıtlı sicilde Salacık'taki Mengli Giray Han Medresesi'nde bahsedilmektedir¹⁰³.

1.1.13. KIRIM'IN DİĞER EĞİTİM KURUMLAR

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Kırım'ın farklı bölgesinde yer alan diğer medreseler hakkında da bilgiler vardır. Bu bilgiler, Kırım Kadı Sicillerinde de mevcuttur. '*Kırım'ın İdarî ve Sosyo- Ekonomik Tarihi (1600-1774)*' adlı eserinde¹⁰⁴ bunları detaylı bir şekilde açıklamaktadır.

Şimdi sicillerin kayıt numarasıyla bu diğer medreselerin ve sıbyan mekteplerin adlarını kısaca zikrederim: İsmihan Biyem Mektebi, kayıt no: 21/12a-1, tarih: 1675;

Bahçesaray'da Bulunan Eğitim Kurumları:

¹⁰² Tezcan, *Kırım –Bahçesaray'daki Zincirli Medrese ile Türkiye'deki Zincirli Medreselerin Bir Mukayesesi Hakkında*, s.57.

¹⁰³ Ömer Bıyık, *Kırım'ın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (1600-1774)*, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2014, s.138.

¹⁰⁴ Bkz. Bıyık, *Kırım'ın İdarî ve Sosyo- Ekonomik Tarihi (1600-1774)*, s. 139.

- 1) Yukarı Medrese, kayıt no: 23a/15a-1, tarih: 1679.
- 2) Hacı Gazi Mektebi, kayıt no: 36/2a-5, tarih: 1685;
- 3) Mehmed Giray Mektebi, kayıt no: 36/8a-1 , tarih: 1685;
- 4) El-Hacc Mahmud Bey Mektebi, kayıt no: 36/15a-1, tarih: 1685;
- 5) Debbağ El-Hacc Şah Gazi Ağa Mektebi, kayıt no: 36/15a-2, tarih: 1685;
- 6) Arslan Ağa Mektebi, kayıt no: 36/1b-1, tarih: 1685;
- 7) Arslan Ağa Mektebi, kayıt no: 36/1b-1, tarih: 1685;
- 8) Ermeni Sıbyan Mektebi, kayıt no: 37/57a-2, tarih: 1703;
- 9) Murtaza Ali Efendi Medresesi (Salacık'ta), kayıt no: 44/50a-1, tarih: 1713;
- 10) Sohrab Efendi Sıbyan Mektebi, kayıt no: 48/22a-3, tarih: 1715;
- 11) Ahmed Ağa Medresesi, kayıt no: 51/24a-1, tarih: 1722;
- 12) Mübarek Sultan Bike Medresesi, kayıt no: 51/13a-2, tarih: 1722;
- 13) El-Hacc Süleyman Mektebi, kayıt no: 54/1a-1, tarih: 1726;
- 14) Mehmed Giray bin Selamet Giray Mektebi, kayıt no: 55/6a-1, tarih: 1731;
- 15) Kale Yahudileri Sıbyan Mektebi, kayıt no: 58/48a-3, tarih: 1735;
- 16) Arslan Giray Medresesi, kayıt no: 71/87b-1, tarih: 1748;

Evliya Çelebi, Bahçesaray'daki medrese ve mekteplerden bahsederken, Salacık'taki Sahib Giray Han Medresesini anlatmaktadır. Bununla birlikte küçük çocukların eğitim ve öğretiminin yapıldığı on yedi adet sıbyan mektebinin olduğunu söylemektedir. Ömer Bıyık'ın sicillerden tespit ettiği yedi adet medrese ve on bir adet sıbyan mektebinden bahsetmektedir. Bunlar arasında ayrıca Yahudi ve Ermenilere ait sıbyan mektepleri de bulunmaktadır.

Karasu'da¹⁰⁵ Bulunan Eğitim Kurumlar¹⁰⁶:

- 1) Recep Efendi Medresesi, kayıt no: 65/ 11a-2;
- 2) Küçük Mehmed Efendi Medresesi, kayıt no: 65/29a-1;
- 3) Hani Sultan Mektebi, kayıt no: 66/22a-2;
- 4) Hacı Yahya Medresesi, kayıt no: 71/7a-1;
- 5) Bağçeçi Mahallesi'ndeki Hacı Yahya Medresesi, kayıt no: 71/7a-1;
- 6) Cami-i Şerif Medresesi, kayıt no: 14/142a-2;
- 7) El-Hacc Sübhan Kulu Gazi Ağa Medresesi, kayıt no: 25/107a-4.

Netice olarak Hanlık döneminde, Karasu'da 8 adet eğitim kurumunu tespit edildi.

Gözlev'de¹⁰⁷ bulunan Eğitim Kurumlar

- 1) El- Hacc Abdullah Efendi Medresesi, tarih: 1741, kayıt no: 64/1a-2
- 2) Mengli Giray Han Medresesi, tarih: 1668, kayıt no: 13/59a-2

Sonuç olarak, Kırım'da 35 mektep ve 25 medrese mevcuttu ve pek çok caminin içinde veya yanında mektep bulubduğu bilindiğinden, burada gösterilen mektep sayısını hayli eksik olduğunu söyleyebiliriz. Kırım'daki İslâm kültürü, kim ne derse dersin öz olarak Türklere hastır. Türklerin İran, Anadolu, Suriye ve Mısır coğrafyasına hâkim olmasıyla birlikte bu da yayılmış ve bilhassa Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde Anadolu ve çevresinde yeni özellikler kazanmıştır. İslâm dininin Karadeniz kuzeyine yayılması ve burada câmi, mektep ve medreselerin ortaya çıkmaya başlamasıyla mimari ve süsleme sanatında da Anadolu etkisi Karadeniz kuzeyinde, bilhassa Kırım'da hissedilmiştir. Anadolu Selçukluları

---

¹⁰⁵ Bugünkü Kırım'ın Belogorsk şehri.

¹⁰⁶ Bıyık, *Kırım'ın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (1600-1774)*, s.138.

¹⁰⁷ Bugünkü Kırım'ın güney kısmında yer alan Evpatoriya şehri.

devrinde başlayan bu ilişki hemen her alanda bir birlikteliğin görülmesi sonucunu doğurmuştur. Bu birliktelik, Anadolu'daki medrese kültürü ile Kırım'daki kültür ve yapı teknikleri arasında da ortak bazı noktalar oluşturmuştur. Anadolu'da XV.yy. sonlarına kadar Osmanlı Devleti zamanında da devam eden bu özellik zaten bu hususiyeti Altın Ordu döneminden beri devralmış olan Kırım Hanlığı'nın XVI.yy. ortalarına kadar hem paralarında, hem mimarî eserlerinde sürmüştür¹⁰⁸.

---

¹⁰⁸ Tezcan Mehmet, *Kırım –Bahçesaray'daki Zincirli Medrese ile Türkiye'deki Zincirli Medreselerin Bir Mukayesesi Hakkında*, Sbornik Materialov, Zincirli Medrese, Duhovnoye Upravleniye Musulman Kırımı, Tercüman Yayınevi, Simferopol, 2015, s. 43-71; Bkz. Kırmılı, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler 1905-1916*, s.29.

İKİNCİ BÖLÜM

KIRIM MEDRESELERİNDE MÜFREDÂT PROGRAMLARI, ARAP DİLİ İLE İLGİLİ OKUTULAN İLİMLER, ESERLER, ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ

2.1. Kırım Medreselerindeki Müfredât Programı Hakkında Bilgi

Hanlık dönemindeki medreseler hem fizikî yapısı, hem de eğitim ve öğretim, müfredat programları bakımından, Osmanlı medreselerine çok benzemektedir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, Kefe'deki medreseler, derece itibariyle Miftah¹⁰⁹ tasnife tâbi tutuldu¹¹⁰. Binaen aleyh, Kırım Hanlığı, Osmanlı Devletine bağlı olduğu tarihten itibaren, eğitim, kültür, ekonomi ve siyasi bakımından etkinleşmeye başlamıştır. Ö dönemdeki tüm Kırım medreselerini, Osmanlı medreseleriyle kıyasladığımız zaman, Osmanlı medreselerin müfredât programlarının Kırım'da da var olduğunu söyleyebiliriz. Bunu en doğru teyit eden önemli belgelerden birisi de Kırım Hanlığı'na ait 'Şer'iyye Sicilleri'dir. Bu belgelerin ortaya çıkarılması ile birlikte, sosyal yönü ağır basan Kırım tarihi yazımı gelişmeye başlamıştır. Söz konusu Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicillerindeki kitaplara baktığımız zaman, tıpkı Osmanlı medreselerinin okuttuğu kitaplara benzemektedir. Örneğin, Hanlık döneminde yaşayan müderris Mehmed Efendi'nin terikesinde bulunan kitap listesini baktığımız zaman, bazı eserler Osmanlı medreselerin müfredat programlarına benzemektedir. Bu listeyi tablo şeklinde gösterelim.

Tablo 1. Müderris Mehmed Efendi'nin Terikesinde Bulunan Kitap Listesi¹¹¹

Sıra No	KİTAP İSMİ	Sıra No	KİTAP İSMİ	Sıra No	KİTAP İSMİ
1	Dürer	18	Def'a Tavzîh	35	Risâle mine't-Tefsîr
2	Tağyîr-i Tenkîh mine'l-Usûl	19	Fıkıh Kitâbı	36	Denkûz maa Şerh-i Me'ânî
3	Sadr-ı Şerî'a	20	Def'a Ferâiz	37	Hasan-ı Halebî maa Şerh-i Ebyât
4	Tefsîr Min Elif Lâm Sâd Allâhu	21	Kara Hâşiye	38	Şerh-i Matâlî'

¹⁰⁹ Daha önce belirttiğimiz gibi Otuzlu (Miftah) Medreseler, müderrisine yevmi 30 akçe verilen medreselerdir. Bu medrese de, Sadeddin Teftezânî'nin belagata dair eseri olan Şerh-i Miftah'ının ismini taşımaktadır.

¹¹⁰ Bkz. Baltacı, *XV-XVI asırlarda Osmanlı Medreseleri*, I, 442.

¹¹¹ Bkz. Nuri Kavak, *Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Kitaplar*, Osmanlı Araştırmaları, Sy: XXXV, 2010, s. 279; Ayrıca bkz. Bahçesaray Şer'iyye Sicili 66-30b. Müderris Mehmet Efendi'nin iki sayfadan oluşan uzun bir tereke dökümü bulunmaktadır. Listenin yer aldığı 30. varakın b yüzünde ise tamamen Müderris Mehmed Efendi'ye ait olan kitapların listesi verilmiştir (H.1157-58/1744-45).

5	Kazmîr-i Lârî	22	Sûre-i Yusuf Tefsiri	39	Sadi Çelebi
6	Mollazâde mine'l- Hikmet	23	Hayâlî, Kara Kemâl, İmâd	40	Hamid-i Geylânî
7	Mutavvel mine'l-Me'ânî	24	Şerh-i Meşârik	41	Tasavvurât Tasdikât
8	Câmi-i Şerîf	25	Şerh-i Tavâli'	42	İlm-i Hesâbdan Risâle
9	Menâr min'l-Usûl	26	Müeyyedzâde	43	Seb'iyât
10	Usâmeddin	27	Mecmu'a	44	Halebî Şerh-i Mutavassıt
11	İbn-i Melik	28	Ta'rîfât	45	Kavl-i Ahmed maa İftitâh
12	Seyyid-i Ferâiz	29	Fetevâ-yı Mülâhhas	46	Tasavvurât Tasdikât
13	Bahâeddîn	30	Cami-i Kebîr mine'l- Hadîs	47	İki Hadîs Kitâbı
14	Şâfiye maa Seyyid Abdullah	31	Mev'ıza kitâbı	48	Fârisî Kitâbı
15	Tavzîh	32	Dinkoz	49	Fıkıh Kitâbı
16	Mecmu'a	33	Muhtâr-ı Sahâh	50	Fıkıh Kitâbı
17	Tıb Kitâbı	34	Hey'et	51	Sûre-i Mülk

Ayrıca Molla Süleyman'a ait olan terekede, şahsın kendisinden hiç söz edilmemiştir.

Ama 36 adet eserin kendisine ait olan farklı kaydı içinde olması dikkat çekmektedir. Sicilde kendisini tarif eden tek ipucu ise isminin başındaki Molla sıfatıdır. Bu sıfata sahip Molla Süleyman'ın sıradan biri olmayıp, ilim-irfan sahibi biri olarak okumaya meraklı bir kimse olduğunu ifade edebiliriz¹¹².

Tablo 2. Molla Süleyman'ın Terikesinde Bulunan Kitapların Listesi¹¹³

Sıra No	KİTAP İSMİ	Sıra No	KİTAP İSMİ	Sıra No	KİTAP İSMİ
1	Tefsîr-i Eb'is-Suud 7	13	Muhtasar	25	Mesûd-i Rûmî

¹¹² Bkz. Kavak, *Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Kitaplar*, s. 280.

¹¹³ Bkz. Kavak, *Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Kitaplar*, s. 280; Ayrıca bkz. Bahçesaray Şer'iyye Sicili 23a-130a-1.

	cild				
2	Şerh-i Mecmau'l-Bahreyn li-İbn-i Melik	14	Kadıkcık	26	İmâd min Hâşiyeti's-Seyyid
3	İbn-i Melik li-Şerh'l-Vikâye	15	Hasan Paşa	27	Telhîs
4	Tefsîr-i Kâdî Beyzâvî 1 cild	16	Dinkoz	28	Şurûtü'l-Musallîn
5	Lügat-i Ahterî	17	Şerh-i Kutbeddin	29	Misbâh ve Kâfiye
6	Kitâb-ı Tahkîk mine'l-Usûl	18	Vâfiye min Şerh-i Kâfiye	30	Sûre-i Nebe min Şeyhzâde (Ecza)
7	Tavzîh	19	Kitâb-ı Davî	31	Fenârî Kavî-i Ahmed Min Hâşiyeye-i Fenârî (Ecza)
8	Tefsîr-i Hanîfî	20	Kara Kemal ma'a Ramazan	32	Hadîs, Min Tarîkat-i Muhammediyye 1 cild
9	Kitâb-ı Tarîkat-i Muhammediyye	21	Miftâh li'l-Kemal Paşa	33	Hatâyî Abdullah Neberdî (Ecza)
10	Tefsîr-i Sûre-i Yasin 1 cild	22	Mu'reb-i Kâfiye	34	Sadî, Hâşiyeye-i Beyzâvî 9 cüz
11	Tefsîr min Sûreti'l-Mülk 1 cild	23	İftitâh	35	Sülûs
12	Molla Câmî	24	Şerh-i Akâid 1 cild	36	Sülûsân

Müderriş Mehmed Efendi'ye ve Molla Süleyman'a ait kitapların tahlili yapıldığında ağırlıklı olarak; fıkıh, tefsir, kelam ve hadis ilmi ile alakalı eserler olduğu görülmektedir. Bahsi geçen ilim alanlarının medresede okutuluyor olması mesleki açıdan bu eserlerin bulunmasını zaruri kılmış olabilir. Öte yandan "Hanefî" mezhebinin el kitabı olarak kabul edilen eserler ile fetva kitapları ve fetvalardan yararlanan eserlerin de bulunması, hem medrese hocalarına hem de kadırlara mesleklerinin icrasına yardımcı olmaları hasebiyle temin edilmiş olma olasılığını güçlendirmektedir¹¹⁴. Özellikle Osmanlı Medreselerinde ders olarak okutulan Telhîs, Misbâh, Kâfiye ve Molla Camî'nin yer alması dikkat çekicidir.

¹¹⁴ Kavak, *Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Kitaplar*, s. 279-280.

Ayrıca Hanlık döneminde İstanbul'dan ve diğer Anadolu bölgelerinden giden bir çok müderrisin Kırım'daki medreselerde görev aldıklarını biliyoruz¹¹⁵. Dolayısıyla biz burada, Osmanlılar döneminde yazılmış bazı eğitim programlarına göre Kırım'da bulunan medreselerin müfredatlarının bir karşılaştırma analizini yapacağız. Şimdi, İshak b. Hasan et-Tokadi'nin¹¹⁶ Manzume-i Tertib-i Ulûm isimli eserine göre Osmanlı Medreseleri'nin Eğitim Programlarına aşağıdaki 3. Tablomuzaya bakalım¹¹⁷.

Tablo 3. İshak b. Hasan et-Tokadi'nin¹¹⁸ Manzume-i Tertib-i Ulûm isimli Eserine göre Osmanlı Medreseleri'nin Eğitim Programları

DERSLER	OKUNAN KİTAPLAR
TECVİD	Şatibi, Dürr-i Yetim
KELAM	Şavali, Fıkh-ı Ekber, Makasid, Şerh-i Mevakif
TASAVVUF	(Kitap adı zikredilmemiştir)
AHLÂK	
USUL-İ HADİS	Şerh-i Nuhbe
TEFSİR	Tefsir-i Kadi, Hüseyin-i Va'iz, Medarik
TIP İLMİ	
LUGAT VE TARİH	
SARF	(Kitap adı zikredilmemiştir)
NAHİV	Hind, 'İsam, Cami, Muğni'l-Lebib
MANTIK	Tehzibul'l-Mantık ve'l-Kelam
ADAB	(Kitap adı zikredilmemiştir)
FIKİH	Muhtar, Vikaye, Eşbah, Hidaye, Mahzen, Mülteka'l-Ebhur, Kuhistani, Keydani, Dürer, Şadr-ı Şeria, Nihaye, 'İnaye, Şerh-i Ekmel, Mufassal, Durretu'l-Hakk

¹¹⁵ Bkz. bu bilgiler detaylı olarak çalışmamızın birinci bölümünde yer almıştır.

¹¹⁶ 1100/1688 tarihinde Tokat'ta vefat eden İshak b. Hasan Tokadi'nin Manzume-i Tertib-i Ulûm isimli eseridir. Manzum olarak kaleme alınan bu eser, matbu olarak yayınlanmıştır. Eserin matbu olanın, Bursa Eski Eserler ve Yazmalar Ktp. Nu: 961 de mevcut. Osmanlıca olarak yazılan esere, diğer İslam Müelliflerinin kitaplarında olduğu gibi; Allah Teâla'ya hamd ve sena ile başlanıyor.(Bkz. Ömer Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 2002, s.25)

¹¹⁷ Ömer Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 2002, s. 25-26.

ME'ANİ	Haşa-i, Mutavvel, Muhtasar
HİSAB	Hulasa
HENDESE	Eşkat'ü't-Tesis
İLAHİ VE TABİİ HİKMET HEY'ET	İşarat, Şifa, Hikmetü'l-Ayn
Müretteb olmayan Dersler	Tıp: Tıbbı- Nebevi; Tasavvuf ve ahlak; Birgili Risalesi. Tarikat-ı Muhammediyye; Lüğat ve Tevarih: Kamus, Halimi; Remel; Kimya; Aruz; Mu'amma; Haşş; Karzu'Şi'r; İnşa; Eş'ar

Eser bir eğitim programı olmakla beraber, o günkü teamüle aykırı bazı hususları da ihtiva etmektedir. Mesela XVII. ve XVIII. asırlarda eğitim-öğretim, Arapça-Türkçe karışımı olduğu için, tahsil hayatına, Arapçanın öğrenilmesiyle başlanırdı. Halbuki bu eserde İlm-i Tecvid'den hemen sonra İlm-i Kelam ve İlm-i Fıkh'a geçilmektedir. Gerçi uygulama nasıl olmuştur, bilemiyoruz ama, her şeye rağmen XVII., XVIII. y.y kültür ölçüsünü vermesi bakımından gayet manidardır.

Yine, Ali Uşşakın¹¹⁹ yazdığı '*Kaside fi'l Kütübül Meşhûre fi'l Ulûm*' eserine göre Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programlarının, Kırım'daki Hanlık döneminde bulunan medreselerde de uyguladığı iddia edilebilir. Eserde öğrenci tahsil hayatına Akaid İlmi ile başlamaktadır. Hemen onun akabinde ise Kur'an öğrenmek vardır. Böylece 'İslam eğitim Kur'an öğretimi ile başlar' kaidesine göre hareket ederek Ali Uşşaki de diğer 'İslâm eğitimcileri'nin yanında yerini almaktadır. Daha sonra sırayla, İlm-i Tecvid, İlm-i Kıraat, İlm-i Sarf, İlm-i Nahiv, İlm-i Meâni, İlm-i Mantık, İlm-i Adap, İlm-i Hikmet, İlm-i Hey'et, İlm-i Hendese, İlm-i Zıc, İlm-i Mikat, İlm-i Hisap, İlm-i Feraiz, İlm-i Vefk, İlm-i Muamma, İlm-i Aruz, İlm-i Usul-i Fıkh, İlm-i Usul-i Hadis, İlm-i Usul-i Tefsir, İlm-i Ledün, İlm-i Keşf sahasındaki öğretim metoduyla birlikte, okunması gerekli ders kitaplarını da vermektedir¹²⁰.

¹¹⁹ Nebi Efendizade diye de tanınan Ali b.Abdullah el Uşşaki, Uşak Vilayeti Camii Kebir Müderrisi iken 1785-1786'de vefat etmiştir.

¹²⁰ Özyılmaz Ö. *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, s. 33.

Ayrıca, Ali Uşşakî Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları'ndan bahsederken ilmin asıl öğrenmenin amacını şu güzel beyitlerle ifade ediyor¹²¹:

Bunları tahsil edersen sana olur feth-i bab

Her ne fende okutursan var okut her kitap.

Sana öğrettim tarıkını hasbeten lillah için

Sen de tahsil eyleyesin bunları Allah için

Kadı ya müfti, müderris olmak için okuma

Hem dahi hasma galebe çalmak için okuma

İlimle amel olup eyle kitaba iktida

Her işine muttasıl ere sana Avn-i Huda

Çün ki tahsil tariki etti istiksa sana

Şükrede Allah'a, dahi eyle Deruni'ye¹²² dua

(Eğer bu bahsettiğim bilimleri öğrenirsen sana pek çok kapı açılır. Sen de istediğin bilim dalında istediğin kitabı insanlara okutabilirsin. Sana bu bilgiler, ilme hizmet edip Allah'ın rızasını kazanmak için öğrettim. Sen de bunları ilim öğrenip onu yayarak Allah'a razı etmek için oku. İlim tahsil ederken, sırf kadı, müftü ve müderris olmak hedefin olmamalı. Ayrıca diğer bilim adamlarına galip gelmek için de okuma. İlim öğrenip, yazmak ve yaymak için çalışır ve kitaplara uyarsan. Her işinde Allah'ın yardımını sana ulaştır (da hem müftü, müderris ve kadı olursun, hem de diğer bilim adamları arasında özel ve mümtaz bir yerin olur) eğer yazmış olduğum bu program ve metot kitabı sana yeni bir ufuk açıp o ufuklara yönelmeni sana ilham ediyorsa; Hem Allah'a şükret hem de Ali Uşşakî'ye dua et).

Ayrıca Kevâkib-i Sebadaki eğitim programına baktığımız zaman Osmanlı Medreselerinin eğitim metodları hakkında da yararlı bilgiler verilmiştir. Bu durumun Kırım'daki medreselere de tesir ettiğini söyleyebiliriz. Örneğin, Bahçesaray'daki

---

¹²¹ Özyılmaz Ö. *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, s. 39.

¹²² Derûnî, Ali Uşşakî'nin mahlasıdır.

Zincirli medreseye baktığımız zaman, bazı tarihçilerin görüşlerine göre medrese eğitim programlarında öğrencinin (sınıf değil) ders geçtiği, derslerde de ders kitabının esas olduğu; bu kitapların da kendi içinde kolaydan zora doğru olduğunu belirtmek mümkün¹²³. Kevâkib-i Seb'a'de öğrencinin derse hazırlanmasında takip ettiği yol, sınıf ortamında ders işleme metodu ve hoca-talebe etkileşimi hakkında da etraflı bilgiler verilmektedir¹²⁴.

Tablo 4. Kevakib-i Seb'a isimli esere göre Osmanlı medreselerinin Eğitim Programları

DERSLER	OKUNAN KİTAPLAR		
	İktisar (başlangıç)	İktisad (orta derece)	İstiska (ileri derece)
AKA'İD	Eser ismi verilmemiştir		
KUR'AN	Eser ismi verilmemiştir		
SARF	Emsile, Bina	Maksud, Izzi	Merah, Şafiye
NAHİV	Avamil, Misbah	Kafiye, Elfiye, Molla Cami	Muğni'l-lebib
FIKİH	Halebi, Kuduri	Hidaye	Kadıhan, Bezzaziye
MANTIK	İsagoci, Hüsamkati, Muhyiddin, Fenari	Şemsiye, Tehzib, Kutbuddin, Seyyid, Kara Davud Sadüddin	Şerh-i Metali
ADAP	Taşköprü şerhi	Mes'ud-i Rumi, Mir, Hüseyini, Kadı Adud, Şerh-i Hanefiyye	
MEANİ	Telhis	Şerh-muhtasar	Mutavvel
HİKMET-İ Nazariyye	Hidaye	Kadimir Lari Hikmetü'l Ayn	Kitab-ı Şeyhayn
KELÂM		Şerh-i Akaid, Hayali, Şerh-i Makasid, Mevakıf	Şerh-i Mevakıf
HENDESE (Geometri)	Eşkalü't- Tesis		Öklidis
HİSAP (Matematik)	Bahaiyye	Ramazan Efendi	Ibnu Çili

¹²³ Bkz, Zaytsev, *Pismennaya Kultura Krımskogo Hanstva, Vostoçniy Arhiv*, No: 14- 15, 2006, s. 32.

¹²⁴ Eserin Türkçe tercemesi için bkz. Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, (İst.1997) 1/ 69 vd. Ayrıca bkz. Özyılmaz Ö. *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, s. 39.

USUL-İ FIKİH		Tenkîh, Tavzih, Muhtasar-ı Münteha, Şerh-i Adud Seyyid Haşiyesi	Tavzih (haşiyesi ile), Telvih, Fusul-i Bedayi
FIKİH		Hidaye	Kadıhan, Bezzaziye
HEY'ET (Astronomi)		Şerh-i Çağmini	Bercendi
USUL-İ HADİS	Elfiyye (Ezber), Buhari,	Nuhbetü'l- Fiker, Şerh- i Kari	
HADİS	Buhari, Müslim	Bazı Müsnedler	Çok Müsned
TEFSİR	Vahidi Tefsiri	Vahidi Tefsirinden daha büyük bir Tefsir	Bezzavi Tefsirinden

Yine Osmanlı dönemindeki uygulanan, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Tertib-i Ulûm isimli eserini tablo şeklinde bakalım.

Tablo 5. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Tertib-i Ulum isimli eserine göre Osmanlı Medreselerinin eğitim programı.

DERSLER	OKUNAN KİTAPLAR
KUR'AN KIRAAT	(Hatim), Tecvid-i Türki, Şatibi
HATT	Sülüs, Nesih, Ta'lik, Divanı
LÜGAT	Şahidi, Halimi, Ni'metullah, Ferište, Ta'rifat-ı Seyyid, Ahteri, Sihah, Vankulu, Kamus
AKA'İD	Manzum 'Aka'id Kitabı, Emali, Fıkh-ı Ekber
AHLÂK	Hayriyye, Pend-i 'Attar, Tarikat Hilye-i Hakani
SARF	Emsile, Bina, Maksud, Izzi, Merah
NAHİV	Avamil, İzhar, Neta'ic, Kafiye, Molla Cami, Safiye, Çarperdi
MANTIK	Isagoci, Husam-ı Kati, Muhyiddin, Fenari, Kul ahmed, Velediyye, Şemsiyye, Kutb, Davud, Seyyid, Tezhib, Celal, Mir
ADAB	Hüseyniyye, Şerh-i 'Adud, Mir, Zeyn, Takrir-i Kavanin
ME'ANİ	Telhis, Mutavvel, Isti'are, Vaz, Bedi, Şerh-i 'Adud, 'Aruz-ı Endelüsi, Nabususi
HİKMET	Kadimir, Molla Lari, Hikmetü'l' Ayn, Mirza-Can
KELÂM	Şerh-i 'Aka'id, Hayali, Isbat-i Vacip

FIKİH	Mülteka, Eşbah-u Neza'ir, Mecma'u'l-Bahreyn, Ibn-iMelek, Munye-i Musalli, Tuhfe, Ta'lim-Müte'allim, Vikaye, 'ilm-i mezahih-i Erba'a
HENDESE	Şerh-i Eşkal-i Te'sis
HİSAB	Hulasa, Ibn-i Çulli
HEY" ET	Şerh-i Çağmini, Haşiye-i Bircendi, Bist Bab, Si-Fasl, Rub'ı Müceyyeb, Rub-ı Mukantar
İLM-I ZİC	Si Fasl-i Tusi
TEŞRİH (TIP-ANATOMİ) İLMİ	Tıbb-i Nebi
FERA'IZ (MİRAS HUKUKU)	Siraciyye, Şir'a metni şerhiyle
FIKİH USULÜ	Tavzih, Tasrih, Telvih
HADİS USULÜ	Nuhbe
HADİS	Meşarik, Mebarik
TEFSİR	Beydavi / Beyzavi

2.2. Genel Değerlendirme

Kırım medreselerinde okutulan derslerin nasıl bir sıra takip ettiğini bugünkü bilgilerimiz ışığında tam olarak bilememekteyiz. Fakat medrese derslerinin Osmanlı devletinde¹²⁵ olduğu gibi aşağı yukarı hemen hemen aynı program dâhilinde ve aynı metotla tedris edildiği ve birbirine benzediği rahatlıkla söylenebilir. Dolayısıyla bahsettiğimiz bu programlar, İstanbul, Kırım, Erzurum, Tokat, Uşşak gibi Anadolu'nun dört bir yanında yazılmış ve uygulanmış birer medrese eğitim programlarıdır. Bununla birlikte Osmanlı medreselerinde olduğu gibi, Kırım Hanlık dönemindeki medreselerde ilk sınıflarda derslerin muhtasarının, sınıf derecesi yükseldikçe mufassalının okutulduğu da söylenebilir. Bu tür yükseköğretim kurumlarının daha önce belirttiğimiz bilgi üretme, uzman yetiştirme ve bilgiyi yayma fonksiyonları açısından Kırım topraklarında büyük bir rol taşıdığını ifade edebiliriz. Nitekim Kırım kökenli âlimlerin bazılarının, özellikle Arapça'ya vakıf olanlar, ilk tahsillerini Kırım'daki medreselerinden aldıklarını, daha sonra İstanbul'daki medreselerden mezun olup, Amasya'da, Mekke ve Medine'de birer müderris, kadı

¹²⁵ Örneğin, Fâtih Camii'nin Sahn-ı Semân medreselerinden Başkurşunlu Medresesinde *el-Emsile, el-Binâ, el-Maksûd, Netâ'icu'l-Efkâr* ve *el-Mutavvel* gibi eserler ders olarak okutulmuştur. (Bkz. Cevdet Paşa'nın (ö.1895) Tezâkir Adlı Eserindeki Otobiyografisine Göre Osmanlı Medreselerinin Ders Pogramları).

olarak görev aldıklarını görüyoruz. Yani, bu tür programların içeriği hakkında özellikle Arap dili öğretiminde okutulan eserleri görmek gerekirse; medrese programları incelendiğinde Arapçanın diğer ilimlere hazırlayıcı konumundan dolayı, bu dile ait derslerin listelerin ilk sıralarında yer aldığı görülmektedir. Medreselerde okutulan eserlerin dili Arapça olduğundan yüksek ilimler olarak tanımlanan dinî ilimleri öğrenebilmek için bu dili hakkıyla bilmek gerektiğini ve Arapçanın bu konumundan ötürü âlet ilimlerinden sayıldığını görürüz. Medrese müfredât programlarında iman telkini, Kurân-ı Kerîm ve Ahlâk öğretimi ardından hemen Arapça öğretimine geçilmesi de bu konuma binaendir¹²⁶.

Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicillerindeki kayıtlarında Osmanlı Eğitim programlarında Arap dili ile ilgili eserlere baktığımızda çok fazla değişiklik arz etmediği, ancak bazı ufak farklar bulunduğu görülmektedir. Söz konusu programlarda Arap dili kapsamında zikredilen nahiv, sarf, belâğât kitapları görürüz: Emsile, Bina, Maksud, Izzi, Merah, Avamil, İzhar, Netâ'icu'l-Efkâr, Kafiye, Molla Cami, Şafiye, Çarperdi, Telhis, Mutavvel, Isti'are, Bedi, Şerh-i 'Adud, 'Aruz-ı Endelüsi. İncelediğimiz listelerde bu ilimlerin bazı listelerde yer alması, yer aldıkları listelerde de isimleri zikredilmesine rağmen çoğunlukla bu ilimlere ait kitap ismi geçmemesi buna bağlanabilir. Bu ilimlerin bazı programlarda yer almaları, muhtemelen müderrisin kendi eğilimiyle ilintilidir. Binaenaleyh, Hanlık dönemin son yıllarında Kırım'ın Bahçesaray şehrinde bulunan el yazma eserler kütüphanesinin 1735 yılında bir yangın geçirdiğini biliyoruz¹²⁷.

Şimdi Osmanlı medreselerinde olduğu gibi, Hanlık döneminde bulunan medreselerde okutulan Arap Dili ile ilgili ilimler tanıtalım.

2.3. Kırım Medreselerinde Okutulan Arap Dili ile İlgili İlimler ve Eserler

Ele aldığımız dönem içerisinde Kırım'daki medreselerde Arap dili ile ilgili temelde sarf, nahiv, belâgat (meânî, bedî, beyân), arûz gibi ilimler okutulmuştur. Daha önce belirttiğimiz gibi, bunu en doğru teyit eden önemli delillerden birisi de

¹²⁶ Bkz. Zaytsev, *Pismennaya Kultura Krımskogo Hanstva, Vostoçniy Arhiv*, s. 85-87; Baltacı, *XV-XVI asırlarda Osmanlı Medreseleri*, I, 332-448.

¹²⁷ Romm Jenry, *Puteşestviye v Kırım v 1786 godu*. Pervod rukopisi, vstupidelnyaya statya i primeçaniye, 1941, s. 56; Ayrıca bkz. Zaytsev, *Pismennaya Kultura Krımskogo Hanstva, Vostoçniy Arhiv*, s. 87.

Hanlık döneminde yaşayan Kırım kökenli âlimlerin, Arap dili ile ilgili yazdıkları bazı şerh ve haşiyeler olduğunu görüyoruz. Ayrıca, aşağıda bahsedeceğimiz kitapların, hanlık dönemde bulunan hemen hemen tüm Kırım medreselerinde ders olarak okutulduğunu kuvvetlendiren başka deliller de vardır. Biri, günümüzde Moskova Devlet Diploması Enstitüsü'nde yer alan, Murat Giray Han döneminde, 1680 yılında yazılmış Arapça nahivle ilgili '*el-İftitâh fi Şerhi'l-Misbâh*' adlı eser, diğeri de, Gazi Giray III Han 1706 yılına ait, 'ed-Dav'u'l-Misbâh ve Molla Camii' adlı kitaplar, Ukrayna Vernadsky Millî Kütüphanesi'nde arşiv belgelerinde yer almaktadır¹²⁸.

Hanlık döneminde ilmi tahsil İslâmî idi. İslam dinin temelini ise Kur'an ve Hadis teşkil eder. Bunlar da Arapça olunca, bu iki temel kaynağı ve bunların büyütüp beslediği diğer ilimleri öğrenmek için, Arapçanın bilinmesi gereği kendiliğinden ortaya çıkıyordu. Binaenaleyh, o dönem Arapçayı bilen, fen, sosyal ve tabii ilimlerden herhangi birini öğrenmek için kendisine lazım olan en faydalı bir alete yani lisan bilgisine sahip olmuş olurdu. Geriye o ilimlere yönelmek hadisesi kalıyordu. İşte medresede ön hazırlıklar tamamlandıktan sonra, yoğun anlamda öğretim, Arapça dilbilgisinin öğretimi ile başlardı. Bu dilin öğretimine de 'Sarf' kısmının öğretiminden başlamak usuldendir. Şimdi 'Sarf' ile ilgili ilim eserlere geçelim.

Sarf ile ilgili eserlerden bahsederek, Osmanlı Medreselerinde olduğu gibi, Kırım'da bulunan medreselerde de başta olmak üzere *Emsile* okutulmuştur. Bu eser, okutulup ezberletildikten sonra medreselerde sarf cümlesinden sırasıyla el-Binâ, el-Maksûd, el-'İzzî, Merâhu'l-Ervâh ve eş-Şafiye adlı kitaplar takip edilmiştir. Sarf ilmine dair bu beş-altı eserin öğrenciye okutulmasındaki amaç, kolaydan zora doğru bir yöntem izlenerek kelime bilgisinin kazandırılmasıdır.

Şimdi sarf ilmi¹²⁹ ile ilgili eserleri genel hatlarıyla inceleyelim.

¹²⁸ Bkz. Zaytsev, *Pisminnaya Kultura Krımskogo Hanstva*, Vostochniy Arhiv, s. 87; Ayrıca bkz. <https://mgimo.ru/> ve <http://www.nbu.gov.ua/> (E.T. 20.04.2018).

¹²⁹ 'صَرْفٌ' kelimesinin **sözlük anlamı**, yön vermek, harcamak, para bozdurmak, kelimenin çekimini yapmaktır. **İstilah anlamı** ise: Kelimenin bünyesinde meydana gelen değişikliklerden ve masdardan maksada uygun değişik kiplerin türeme şeklinde bahseden ilimdir. Buna 'tasrif' de denilir. (Nusrettin Bolelli, *Arapça Dilbilgisi Nahiv-Sarf ve Terimleri*, Yasin Yayınevi, İstanbul,

2.3.1. Sarf İtmi ile ilgili Eserler

1. el-Emsile

Osmanlı medreselerinde ve günümüzde klasik metotla Arapça öğreten bazı eğitim kurumlarda ilk okutulan ve ezberletilen eserdir. Emsile'nin müellifi bilinmemekle birlikte kaynaklarda teberrüken de olsa musannifinin Hz. Ali olduğu ifade edilmektedir.¹³⁰

Eserde “نَصَرَ” fiilinin sülasi mücerredinden doğan fiil ve isimler “muhtelif” ve “muttarid” çekim örnekleri yer aldığı için kitap “الأمثلة المختلفة” ve “الأمثلة المطردة” olarak ikiye ayrılır. “el-Emsiletü'l-muhtelife”de “nasara”nın sülasi mücerredinden türeyen en işlek fiil ve isim kalıpları tanıtılmıştır. Bu kalıpların sayıyı yirmi dört olup işlerlik sırasına göre sıralanmıştır. Bu sıygaların ayrı ayrı çekimi yapılır ve ayrıca her birinin altında Türkçe anlamı da verilir. “el-Emsiletü'l-muttaride” bölümünde ise bu yirmi dört kalıp ele alınarak her birinin şahıslara ve fiilse malum ve meçhul durumuna göre ayrı ayrı çekimi yapılır.¹³¹

Yirmi dört kalıbın on üçü fiil, on biri ise isimdir. “Mansarun” şeklini üç ayrı kalıp (mimli masdar, ism-i zaman, ism-i mekan) kabul ederek sayıyı yirmi altıya çıkaranlar da vardır.¹³² Çerkeşîzâde Osman Vehbî fer'i kalıpları atarak sayıyı on yediye indirmiştir.¹³³

Yirmi dört kalıbın on üçü fiil şunlardır:

نَصَرَ - يَنْصُرُ - مِمَّا يَنْصُرُ - لَمَّا يَنْصُرُ - مَا يَنْصُرُ - لَا يَنْصُرُ - لَنْ يَنْصُرَ - لَيْنُصُرَ - لَا يَنْصُرُ - أَنْصُرُ - لَا تَنْصُرُ
- مَا أَنْصُرُهُ - وَأَنْصِرُ بِهِ

2016, s.773; Ayrıca bkz. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, *Dürüsü't-Tasrif*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1990, s.4-5; Muhammed Semir Necib el-Lebdî, *Mu'cemu'l-Mustalahâtü'n-Nahviyyeti ve's-Sarfîyye*, Amman, 1985, s.125-126.

¹³⁰ İsmail Durmus, “Emsile”, *DİA*, XI, 166-167.

¹³¹ Durmuş, “Emsile”, *DİA*, XI, 166-167.

¹³² Dâvûd-i Karsî, *Serhu'l-Emsile*, İstanbul: 1301, s.24.

¹³³ Çerkeşîzâde Osman Vehbî, *Emsile*, İstanbul, 1250, s.2.

İsim olan on bir siğa şunlardır:

نَصْرٌ – نَاصِرٌ – مَنْصُورٌ – مَنْصَرٌ – مَنْصَرٌ – نَصْرَةٌ – نَصْرَةٌ – نَصْرَةٌ – نَصْرَةٌ – نَصْرَةٌ – نَصْرَةٌ – أَنْصَرُ

Tablo 1. Fiilin Emsile-i Mühtelifesi نَصْرٌ misali

نَصْرًا	يَنْصُرُ	نَصَرَ
Mastar gayri mimi, müfred Manası: yardım etmek.	Fiili muzari, bina-i malüm müfred, müzekker, ğaib. Manası: yardım eder bir ğaib er şimdiki halde ya gelecek zamanda.	Fiili mazi, bina-i malüm müfred, müzekker, ğaib. Manası: yardım etti bir ğaib er geçmiş zamanda
لَمْ يَنْصُرْ	مَنْصُورٌ	نَاصِرٌ
Fiili muzari cehdi mutlak, bina-i malüm, müfred müzekker, ğaib. Manası: yardım etmedi bir ğaib er geçmiş zamanda.	İsmi meful, müfred, müzekker. Manası: yardım olunmuş bir er.	İsmi fail, müfred, müzekker. Manası: yardım edici bir er.
لَا يَنْصُرُ	مَا يَنْصُرُ	لَمَّا يَنْصُرُ
Fiili muzari, nefi istikbal, bina-i malüm, müfred, müzekker, ğaib. Manası: yardım etmez bir ğaib er gelecek zamanda	Fiili muzari, nefi hal, bina-i malüm müfred, müzekker, ğaib. Manası: yardım etmez bir ğaib er şimdiki halde.	Fiili muzari, cehdi mustağrak bina-i malüm, müfred, müzekker, ğaib. Manası: yardım etmedi bir ğaib er geçmiş zamanın cemisinde.
لَا يَنْصُرْ	لِيَنْصُرَ	لَنْ يَنْصُرَ
Nehi ğaib, bina-i malüm, müfred, müzekker, ğaib. Manası: yardım etmesin bir ğaib	Emri ğaib, bina-i malüm, müfred, müzekker, ğaib. Manası: yardım etsin bir ğaib er	Fiili muzari tekidi nefi istikbal, bina-i malüm, müfred, müzekker, ğaib.

er gelecek zamanda.	gelecek zamanda.	Manası: elbette yardım etmez bir gaib er gelecek zamanda.
مَنْصُرٌ	لَا تَنْصُرُ	أَنْصُرُ
İsmi zaman, ismi mekan, mastar mimi. Manası: yardım edecek zaman, yardım edecek mekan, yardım etmek.	Nebi hazır, bina-i malüm, müfred, müzekker, muhatab. Manası: yardım etme sen bir hazır er gelecek zamanda.	Emri hazır, bina-i malüm, müfred, müzekker, muhatab. Manası: yardım et sen bir hazır er gelecek zamanda.
نَصْرَةٌ	نَصْرَةٌ	مِنْصُرٌ
Mastar bina-i nevi müfred. Manası: bir nevi yardım etmek.	Mastar bina-i merra müfred. Manası: bir kere yardım etmek.	İsmi alet müfred. Manası: yardım edecek bir alet.
نَصَّارٌ	نَصْرِيٌّ	نُصِيرٌ
Mübalağa ismi fail, müfred, müzekker. Manası: Mübalağa ile yardım edici bir er.	İsmi mensub, müfred, müzekker. Manası: yardım etmeye mensub bir er.	İsmi tasğir müfred. Manası: yardım etmecik.
وَأَنْصُرُ بِهِ	مَا أَنْصُرُهُ	أَنْصُرُ
Fiili taaccübü sani, müfred, müzekker, gaib. Manası: acayib yardım etti bir gaib er.	Fiili taaccübü evvel, müfred, müzekker, gaib. Manası: acayib yardım etti bir gaib er.	İsmi tafdil, müfred, müzekker. Manası: başkasından daha ziyade yardım edici bir er.

“el-Emsile” sadece sülasi mücerredin müteaddisine ait çekim örneğidir. Bunun dışında mücerred, mezid, mülhak, lazım, müteaddi bütün fiillerin aksam-ı seb’aya göre misallerini düzenlemek mümkündür.¹³⁴ el-Emsile’ye Arapça ve Türkçe olmak üzere yazılmış birçok şerh ise kütüphanelerimizde mevcuttur.

1. el-Bina

¹³⁴ Durmuş, “Emsile”, *DİA*, XI, 167.

Arapçadaki fiillerin yapım ve çekimlerinden bahseden ve *Emsile*'den sonra gelen bir eserdir. Müellifi bilinmemektedir. Arapça öğrenmek isteyenlere temel sarf bilgisi vermek için hazırlanmıştır. Binâ kelimesi “yapılan yapı” anlamında ism-i masdar olarak da kullanılır. Sarf ilminde “binâ” fiil kalıplarını ifade eder. Bina kitabı, Emsile kitabı olduğu gibi, sarf ilminin bütün konularını içermiyor.¹³⁵

Arapça'daki 35 fiil kalıbından her bir bâbın alametini, bu ölçüdeki fiilini masdarlarıyla birlikte vermesi, ayrıca her kalıbın müteaddî ve lâzım mânalarına işaret edilmesi kitabın en belirgin özelliklerindedir. Otuz beş babda ele alan kitap, on sekiz babda sülâsî mücerred ve mezîd fiilleri, kalan on yedi babda da rubâî mücerred ve mezîd fiil kalıplarını vermekte ve “aksâm-ı seb‘a”nın kısımları olan sahîh, ecvef, mudâ’af, misâl, mehmûz, nâkıs ve leff kavramları birer son bulmaktadır.¹³⁶

Tablo 2. Otuz beş bâbın sülâsî mücerred (üçlü yalın) fiillere ayrılan altı bâbı:

Birinci bâb	نَصَرَ يَنْصُرُ	فَعَلَ يَفْعَلُ
İkinci bâb	ضَرَبَ يَضْرِبُ	فَعَلَ يَفْعَلُ
Üçüncü bâb	فَتَحَ يَفْتَحُ	فَعَلَ يَفْعَلُ
Dördüncü bâb	عَلِمَ يَعْلَمُ	فَعَلَ يَفْعَلُ
Beşinci bâb	حَسَنَ يَحْسُنُ	فَعَلَ يَفْعَلُ
Altıncı bâb	حَسِبَ يَحْسِبُ	فَعَلَ يَفْعَلُ

Tablo 3. Sülâsî Mezîd fiiller:

¹³⁵ Sarf ilminin ana, temel konularını İzzi kitabı içeriyor.

¹³⁶ Arif Erkan, *Açıklamalı Emsile, Biba, Maksud Metin ve Tercümesi*, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2015, 91; Mehmet Çakır, ‘Emsile’, *DİA*, VI, 179.

Birinci Çeşit	Birinci bâb	أَكْرَمَ يُكْرِمُ إِكْرَامًا	أَفْعَلٌ يُفْعِلُ إِفْعَالًا
	İkinci bâb	فَرَحَ يُفْرِحُ تَفْرِيحًا	فَعَّلَ يُفَعِّلُ تَفْعِيلًا
	Üçüncü bâb	قَاتَلَ يُقَاتِلُ مُقَاتَلَةً	فَاعَلَ يُفَاعِلُ مُفَاعَلَةً
İkinci Çeşit	Birinci bâb	إِنْكَسَرَ يَنْكَسِرُ إِنْكَسَارًا	إِنْفَعَلَ يُنْفَعِلُ إِنْفِعَالًا
	İkinci bâb	اجْتَمَعَ يَجْتَمِعُ اجْتِمَاعًا	اِفْتَعَلَ يُفْتَعِلُ اِفْتِعَالًا
	Üçüncü bâb	اِحْمَرَّ يَحْمَرُّ اِحْمِرَارًا	اِفْعَلَّ يُفْعَلُّ اِفْعِلَالًا
	Dördüncü bâb	تَكَلَّمَ يَتَكَلَّمُ تَكَلُّمًا	تَفَعَّلَ يَتَفَعَّلُ تَفَعُّلًا
	Beşinci bâb	تَبَاعَدَ يَتَبَاعَدُ تَبَاعُدًا	تَفَاعَلَ يَتَفَاعَلُ تَفَاعُلًا
Üçüncü Çeşit	Birinci bâb	اسْتَخْرَجَ يَسْتَخْرِجُ اسْتِخْرَاجًا	اسْتَفْعَلَ يَسْتَفْعِلُ اسْتِفْعَالًا
	İkinci bâb	اِعْشَوْشَبَ يَعْشَوْشِبُ اِعْشِيشَابًا	اِفْعَوَعَلَ يُفْعَوَعِلُ اِفْعِيعَالًا
	Üçüncü bâb	اِجْلَوَذَ يَجْلَوِذُ اِجْلَوَادًا	اِفْعَوَّلَ يُفْعَوِّلُ اِفْعَوَّلًا
	Dördüncü bâb	اِحْمَارَّ يَحْمَارُّ اِحْمِرَارًا	اِفْعَالَّ يُفْعَالُّ اِفْعِيعَالًا

Tablo 4. Otuz beş bâbın, **mülhâk**'ına (bu bâba katılmış) ayrılan altı bâbı:

Birinci bâb	حَوَقَلَ يُحَوِّقِلُ حَوَقَلَةً وَ حِيقَالًا	فَوَعَلَ يُفَوِّعِلُ فَوَعَلَةً وَ فِيعَالًا
İkinci bâb	بَيْطَرَ يُبَيْطِرُ بَيْطَرَةً وَ بَيْطَارًا	فَبِعَلَ يُفَبِّعِلُ فَبِيعَلَةً وَ فِيعَالًا

Üçüncü bâb	جَهْوَرٌ يُجْهَوِرُ جَهْوَرَةً وَ جِهْوَارًا	فَعْوَلٌ يُفَعْوِلُ فَعْوَلَةً وَ فِعْوَالًا
Dördüncü bâb	عَثِيرٌ يُعَثِيرُ عَثِيرَةً وَ عَثِيرًا	فَعِيلٌ يُفَعِيلُ فَعِيلَةً وَ فِعْيَالًا
Beşinci bâb	جَلَبٌ يُجَلِبُ جَلْبَةً وَ جَلْبَابًا	فَعَلٌ يُفَعِّلُ فَعْلَةً وَ فِعْلَالًا
Altıncı bâb	سَلَمٌ يُسَلِّمُ سَلَامًا وَ سَلْمَاءً	فَعَلَى يُفَعِّلِي فَعْلِيَةً وَ فِعْلَاءً

Tablo 5. Rubâî Mezîd Fiiller.

Birinci çeşit	Birinci bâb	تَدَحْرَجٌ يَتَدَحْرَجُ تَدَحْرَجًا	تَفَعَّلٌ يَتَفَعَّلُ تَفَعُّلًا
İkinci çeşit	Birinci bâb	إِفْعَنْسَسٌ يَفْعَنْسَسُ إِفْعِنْسَاسًا	إِفْعَنْلَلٌ يَفْعَنْلَلُ إِفْعِنْلَالًا
	İkinci çeşit	إِفْشَعْرٌ يَفْشَعِرُ إِفْشِعْرَارًا	إِفْعَلَلٌ يَفْعَلَلُ إِفْعِلَالًا

Tablo 6. Otuz beş bâbın , تَدَحْرَج nin mülhâk'ı (bu bâba katılmış) için olan beş bâbı:

Birinci bâb	جَلَبٌ يَتَجَلَّبُ جَلْبَابًا	تَفَعَّلٌ يَتَفَعَّلُ تَفَعُّلًا
İkinci bâb	جُحُورٌ يَتَجُورُبُ جُحُورًا	تَفَوَّعَلٌ يَتَفَوَّعَلُ تَفَوَّعُلًا
Üçüncü bâb	تَشَيْطَانٌ يَتَشَيْطَانُ تَشَيْطَانًا	تَفَيَّعَلٌ يَتَفَيَّعَلُ تَفَيَّعُلًا
Dördüncü bâb	تَرْهَوُكٌ يَتَرْهَوُكُ تَرْهَوُكًا	تَفَعْوَلٌ يَتَفَعْوَلُ تَفَعْوَالًا
Beşinci bâb	تَسَلَمٌ يَتَسَلَمُ تَسَلْمًا	تَفَعَّلِي يَتَفَعَّلِي تَفَعُّلِيًا

Tablo 7. **محرجم** nin **mülhâk**'ı (bu bâba katılmış) için olan iki bâbı:

Birinci bâb	أَفْعُنْسَسَ يَفْعُنْسِسُ إِفْعُنْسَاسًا	أَفْعُنَّلَ يَفْعُنَّلُ إِفْعُنَّلَا
İkinci bâb	إِسْلَنْقَى يَسْلَنْقَى إِسْلَنْقَاءً	أَفْعُنَّلَى يَفْعُنَّلَى إِفْعُنَّلَاءً

Bu esere Ahmed b. Muhammed b., Abdulazîz el-Endelûsî (ö.1682), çalışmamızda zikrettiğimiz **Muhammed b. el-Hac Hamîd el-Kefevî** (ö.1755) ve diğer âlimler¹³⁷ tarafından pek çok şerh yazılmıştır¹³⁸. Netice olarak, otuz babta ele alan kitap, on sekiz babda sülâsî mücerred ve mezîd fiilleri, kalan on yedi babda da rubâî mücerred ve mezîd fiil kalıplarını vermekte ve ‘askâm-ı seb’a’ nın kısımları olan sahih, ecvef, mudâ’af, misâl, mehmûz, nâkıs ve lefif kavramları ile son bulmaktadır¹³⁹.

3. Maksud

Müellifi bilinmemektedir. Birgivî eserin İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe’ye ait olduğunu söylüyorsa da kaynaklarda bu görüşü teyit eden bir kayda rastlanmamıştır. Kitapta önce sarf ilminin önemine işaret edilmiş, daha sonra sülâsî mücerred ve rubâî mücerred fiillerin vezinleriyle rubâî mücerred veznine mülhak altı bab tanıtılmış, ardından sülâsiye mezîd rubâî, humâsî ve sūdâsî fiil kalıpları ile (toplam on dört kalıp) rubâî mücerrede mezîd üç fiil kalıbı ele alınmıştır. “Masdardan türeyen kipler” başlığı altında masdar, masdar çeşitleri ve masdardan türeyen mâzi, muzâri, emir ve nehiy, ism-i fâil ve ism-i mef’ûl kip ve kalıplarının kuruluş ve çekimleri açıklanmıştır. “Sahih fiillerin çekimi” başlığıyla sahih fiillerin mücerred ve mezîd kalıplarının mâzi, muzâri, emir ve nehiy kiplerinin mâlûm ve meçhul şekilleriyle

¹³⁷ Karaağaçlı Ahmed Rüşdî Efendi (ö.1835); ez-Zemahşerî (ö.1143), Hâfız Muhammed Vardârî (ö.1635), Ahmed Efendi Silifkevî (ö.1680), Muhammed Remzi Efendi (ö.1900) gibi alimleri sayabiliriz.

¹³⁸ Arif Erkan, *Açıklamalı Emsile, Bina, Maksud Metin ve Tercümesi*, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2015, 91; Mehmet Çakır, ‘Emsile’DİA, VI, 179.

¹³⁹ Bkz. Arif Erkan, *Açıklamalı Emsile, Bina, Maksud Metin ve Tercümesi*, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 32.

ism-i fâil ve ism-i mef'ûllerinin çekimleri anlatılmıştır. “Notlar” (Fevâid) başlığını taşıyan bölümde geçişsiz (lâzım) bir fiili geçişli (müteaddî), geçişli bir fiili geçişsiz yapmanın yolları, hangi fiil kalıplarının (bab) geçişlilik veya geçişsizlik bildirdiği, fiil kalıplarının ifade ettiği istek, işteşlik (müşâreket) ve dönüşlülük (mutâvaat) gibi diğer anlamlar, isim ve fiillerdeki zâid harfler ve bu harflerden bazılarının bildirdiği mânalarla bir kelimedeki zâid harfleri belirlemenin yolları açıklanmıştır. “İlletli fiillerle sahih fiillerden hemzeli ve muzaaf olanlar” başlıklı bölümde söz konusu fiillerle bunların çekimleri esnasında meydana gelen i'lâl, ibdâl ve idgam gibi değişiklikler ve kuralları açıklanmıştır¹⁴⁰.

el-Mağşûd'a birçok şerh yazılmıştır¹⁴¹. Bunlardan Birgivî'nin İm'ânü'l-enzâr 'ale'l-Mağşûd'u Ömer b. Asker el-Hamevî'nin şerhiyle müellifi meçhul el-Mağlûb bi-şerhi'l-Mağşûd ve İsâ (Efendi) es-Sîrevî'nin Rûhu's-şurûh'u sayılabilir. Eser Manisalı Ahmed b. Muhammed tarafından Türkçe olarak şerhedilmiştir. Hocasâde Ahmed kitaba bazı ilâveler yapmış ve bu çalışma İlâveli Maksûd adıyla basılarak dönemin okullarında okutulmuştur¹⁴².

4. *el-İzzi*

Bu eseri yazan İzzuddîn Ebû'l-Fedâil İbrâhîm b. Abdulvehhab b. İmâmuddîn b. İbrâhîm ez-Zencânî'dir. Kaleme aldığı eser, yazarının adından dolayı Tasrîfu'l-İzzî, Tasrîfu'z-Zencânî ya da el-Muhtasar isimleriyle de tanınmaktadır. el-İzzi çok önemli bir kitaptır ve sarfin hemen hemen bütün konularını işler. Genel bir sarf kitabıdır. Emsile ve Bina ile tam olarak sarfı öğrenilmez, ama bunlarla birlikte, İzzi'yi güzel okuyan bir insan, sarfin ilmin temelini tamamen elde etmiş olur. Osmanlı Medreselerinin temel ders kitaplarından biri olan el-İzzî, sarf cümlesi olarak okutulan kitapların da dördüncüsüdür¹⁴³.

Fiillerin türlerine ve harf sayılarına göre tasnifinin yapıldığı el-İzzî'de, el-Emsiletu'l-Muhtelif'e'deki sıra takip edilerek tasnif yapılmış; bir veya birkaç örnek

¹⁴⁰ Bkz. Erkan, *Açıklamalı Emsile, Bina, Maksud Metin ve Tercümesi*, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 18.

¹⁴¹ Kenan Demirayak, *DİA*, XXVII, 453; Ayrıca bkz. (Keşfü'z-zunûn, II, 1807)

¹⁴² Bkz. Erkan, *Açıklamalı Emsile, Bina, Maksud Metin ve Tercümesi*, 2015, s.23.

¹⁴³ Genelde Emsile, Bina ve Maksud adlı eserlerinden sonra okutulmuştur.

verilerek açıklığa kavuşturulmuştur. Kitapta, i'lâl¹⁴⁴ kaidelerinin açıklaması yapılarak, illetli fiillerin istisnâî durumları üzerinde durulmuştur. Kitabın sonunda ism-i âlet, ism-i mekân ve ism-i zaman konularına değinilmiştir¹⁴⁵.

Bu eserin üzerine başta Saduddîn Mesûd el-Taftâzânî (ö. 792/1390) ve Seyyid Şerîf olmak üzere pek çok kişi tarafından şerh ve hâşiye yazılmıştır. Ayrıca Osmanlı âlimlerinden Hasan Paşa b. Alauddîn el Esved'in (ö. 816/ 1413) eser üzerinde bir şerhi mevcuttur¹⁴⁶.

5. *Merâhu'l-Ervâh*

Sadece el-Merâh adıyla da bilinen eser, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan ve "sarf cümlesi" diye tanınan, Emsile, Binâ, Maksûd ve (Tasrîf-i) İzzî'yi de içine alan risâleler grubunun son halkasını oluşturur. Ahmed b. „Ali b. Mes„üd (ö.1300-01) tarafından yazılmıştır. Müellifin hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır¹⁴⁷.

Girişte sarf ilminin önemine temas eden müellif kitabını yedi bölüme (bab) ayırmıştır. Birinci bölümde masdar ve masdar kalıpları, üçlü kök fiilin (sülâsî mücerred) altı kalıbı ve bunların bazı Arap kabileleri tarafından farklı kullanılışı, üçlü kök fiilden türeyen (mezîd) on iki fiil kalıbı, dörtlü kök fiille (rubâî mücerred) ondan türeyen (rubâî mezîd) ve ona dahil edilen rubâînin mülhakları), fiil kalıpları dörtlü kök fiilin beşli türemişiyle (humâsî mezîd: تدحرج ← تفعلل) altılı türemişi (südâsî mezîd: افعنل ← احرنجم) ve buna dahil edilen fiil kalıpları ele alınmıştır¹⁴⁸.

Eserinin birinci bölümünü yedi kısma (fasıl) ayıran müellif bunların her birinde düzenli (sahîh-i sâlim) bir fiilden türeyen mâzi, muzâri, emir ve nehiy

¹⁴⁴ İlet harfleri denilen elif, vâv, yâ (ي، و، ي) harflerini kaldırmak (الحذف hazf), veya harekesini atmak (الإسكان iskân) veya başka bir illet harfine çevirmek (القلب kalb) suretiyle değiştirmek demektir.

¹⁴⁵ Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, Doktora Tezi, s.197.

¹⁴⁶ Şükran Fazlıoğlu, *Ta'lîm ile irşâd arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın medrese ders müfredâtı*, Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi, 2005, Sy:18, s.142; Betül Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi),s.198.

¹⁴⁷ Kenan Demirayak, 'Merâhu'l-Ervâh', *DİA*, XXIX, 166; Bkz. Süyûtî, I, 347; Brockelmann, GAL, II, 21; Ziriklî, I, 175;

¹⁴⁸ Kenan Demirayak, 'Merâhu'l-Ervâh', *DİA*, 166.

fiilleriyle ism-i fâil, sıfât-ı müşebbehe, ism-i tafdîl, mübalağalı ism-i fâil, ism-i mef'ûl, ism-i zaman, ism-i mekân ve ism-i âlet kalıplarının çekimini yapmıştır. Diğer altı bölümde düzensiz fiiller olan muzaaf, mehmûz, misâl, ecvef, nâkıs ve leffin zamanlara ve şahıslara göre çekimleri verilmiş, çekim sırasında meydana gelen harf düşmesi (hazif), harf değişim ve dönüşümleri (i'lâl, ibdâl, kalb) gibi değişiklikler sebepleriyle açıklanmış, bu fiillerden türeyen fiil ve isim kalıplarının çekimi yapılmıştır. Eser, “aksâm-ı seb‘a” adı verilen ve kök harfleri içinde illet harfi bulunup bulunmamasına göre fiil ve türevlerini yedi kısımda inceleyen sisteme göre düzenlenmiştir¹⁴⁹.

Merâhu'l-ervâh müstakil olarak veya adı geçen sarf risâleleriyle birlikte defalarca basılmıştır (İstanbul 1233, 1286, 1291; Bulak 1240, 1249, 1262, 1282; Delhi 1293; Lahor 1906; 1276, 1280, 1282; Kahire 1299, 1344). Eser üzerine yazılan çok sayıda şerh arasında Dunkûz (Dikgöz) lakabıyla tanınan Şemseddin Ahmed'in Şerhu'l-Merâh'ı, Bedreddin el-Aynî'nin Melâhu'l-elvâh fî şerhi Merâhi'l-ervâh'ı ve Kemalpaşazâde'nin el-Felâh fî şerhi'l-Merâh'ı sayılabilir¹⁵⁰.

6. eş-Şâfiye

Osmanlı medreselerinde en çok okunan¹⁵¹ özellikle ileri seviyelerdeki talebelere okutulan sarf kitaplarından biri olmuştur. Muhtasar bir kitap olmasına rağmen bütün sarf konularını içinde barındıran bu eser, İbn Hâcib olarak tanınan Cemâluddîn Osman b. Ömer (ö.1248-49) tarafından kaleme alınan bir muhtasar eserdir.

Mukaddimede, nahve dair el-Kâfiye'si gibi sarf ve imlâ kuralları hakkında özlü bir eser yazmasının talep edilmesi üzerine kitabını kaleme aldığını belirten İbnü'l-Hâcib eserinde tasrifin tanımı, isim ve fiil kalıpları, vezin-mevzûn, mücerred-mezîd kalıplar ve anlamlarını özlü biçimde açıklamıştır. Daha sonra mâzi, muzâri, emir, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, ism-i tafdîl, sıfât-ı müşebbehe kalıpları, masdarlar, zaman, mekân ve alet isimleri, musaggar ve mensup isimlerle ilgili kurallar, cemi

¹⁴⁹ Demirayak, 'Merâhu'l-Ervâh', *DİA*, 166.

¹⁵⁰ Diğer şerhler için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 24-25; *Suppl.*, II, 14.

¹⁵¹ Ahmet Yüksel, *İbnu'l-Hâcib ve 'Risâle fi'l-Aşrı'*, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2003, Sy:10, s.145-154.

şekilleri, maksur ve memdud isimler, ziyade ve ilhak suretiyle eklenen harflerle bunlara ait vezinler ele alınmış; kelime yapısındaki harf / ses değişim ve dönüşümleriyle ilgili ibtidâ, vakıf, imâle, i'lâl, ibdâl, i'lâl hazfi, terhîm hazfi, hemzenin tahfifi ve idgam meseleleriyle harflerin mahreç ve sıfatları anlatılmıştır. Ardından “mesâilü't-temrîn” adını verdiği, bazı gerçek veya yapay müşkil kelimelerin vezinlerinin tesbitiyle ilgili alıştırma ve örneklere yer verilmiştir. el-Mufasssal'da bulunmayan, ancak önceki sarf eserlerinde ele alınan bu konuda Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ı ile İbn Cinnî'nin el-Münşif, et-Taşrîfü'l-mülûkî ve Sırru Sinâati'l-i'râb'ından yararlanılmıştır. Eserin sonunda “Hat” başlığı altında imlâ kurallarıyla ilgili özet bilgiler yer almaktadır. Müellif bu kısmın hazırlanmasında İbn Kuteybe'nin Edebü'l-Kâtib, İbn Dürüsteveyh'in Edebü'l-küttâb, İbn Cinnî'nin el-Mağsûr ve'l-memdûd'u ile İbnü'd-Dehhân'ın Bâbü'l-hicâø adlı eserlerinden faydalanmıştır¹⁵².

İbnü'l-Hâcib, *eş-Şâfiye*'sinde genelde Basra gramer mektebinin görüşlerine uymakla birlikte kısmen Kûfeliler'in görüşlerine de yer vermiştir. Eserde İsb b. Ömer es-Sekaffî, Ebû Amr b. Alâ, Halîl b. Ahmed, Yûnus b. Habîb, Sîbeveyhi, Ali b. Hamza el-Kisâi, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ebû Ubeyde et-Teymî, Ebû Osman el-Mâzinî, Müberred, Sa'leb, İbn Keysân, İbn Hâleveyh, Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî gibi dilcilerin görüşlerine atıfta bulunulmuştur. *eş-Şâfiye*'de kırk iki âyet, sekiz şiir ve bir mesel şahit (metin kanıtı) olarak zikredilmiştir. İlk defa Kalkûta'da yayımlanan *eş-Şâfiye*'nin (1220/1805) daha sonra çeşitli baskıları yapılmıştır¹⁵³.

eş-Şâfiye'nin başta yazarı tarafından yapılmış olmak üzere bir çok âlim tarafından yazılan Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere ellinin üzerinde şerhi bulunmaktadır. Çârperdî Fahreddîn Ahmed b. el-Hasan b. Yûsuf'un (ö.1345) şerhi, Kara Sinan'ın *es-Sâfiye* adlı şerhi, Radiyuddîn el-Esterâbâdî (ö.1285) ve Ruknuddîn el-Esterâbâdî'nin (ö.1313) şerhleri en bilinen şerhler arasında yer almaktadır¹⁵⁴. Batı dillerine de çevrilen eser, defalarca basılmıştır.

¹⁵² Hulusi Kılıç, '*eş-Şâfiye*', *DİA*, XXXVIII, 247.

¹⁵³ Kılıç, '*eş-Şâfiye*', *DİA*, XXXVIII, 247.

¹⁵⁴ Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, (Doktora Tezi), 201; Dursun Hazer, *Osmanlı medreselerinde Arapça öğretimi ve okutulan ders kitapları*. Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002, I, 288.

2.3.2. Nahiv İlmi ile ilgili Eserler

Şimdi nahiv ilmi¹⁵⁵ ile ilgili eserlerin özelliklerini, içeriklerini ve önemlerini genel hatlarıyla inceleyelim.

1. *Âvâmil-i Curcânî (Atîk)*

Abdulkâhir el-Curcânî (ö. 474/1081) tarafından telif edilmiştir. Bu eser ‘*el-Avâmil el-mie*’ olarak bilinir. Medreselerde, özellikle ilk dönemlerde okutulan nahiv kitabıdır. Sonraki dönemlerde daha çok Birgivî Mehmed Efendi’nin (ö.1573) el-‘Avâmil’i okutulmuştur¹⁵⁶.

Avâmil âmil kelimesinin çoğulu olup Arapça’da “terkip ve cümle içerisindeki kelimelerin i’rabına tesir eden unsurlar” demektir. “100 âmil” anlamına gelen el-‘Avâmilü’l-mi’e ifadesi, zamanla, nahiv konularını âmil-mâmul esasına göre tasnif ederek kısaca inceleyen kitap türünün adı olmuştur. Nahiv ilminin özünü oluşturan âmil-mâmul münasebeti üzerine, Emevîler devrinden itibaren, el-‘Avâmil, el-‘Avâmilü’l-mi’e, Mi’etü’âmil, ‘Avâmilü’l-i-râb, el-Muhtasar (fi’n-nahv), el-Mukaddime (fi’n-nahv) adlarıyla küçük çapta birçok kitap yazılmıştır. Nahiv muhtasarları serisinin ilk eseri olan el-‘Avâmil (fi’n-nahv), el-Halîl b. Ahmed’e (ö. 170/786) nisbet edilmiştir. Yine Kisâ’înin Râ’iyye diye bilinen aynı addaki manzum risâlesi, Ebû Ali el-Fârisî’nin el-‘Avâmil(ü’l-mi’e) veya Muhtasaru ‘Avâmilü’l-i-râb adlı eseri¹⁵⁷ bu türün ilk mahsullerinden sayılır. Bunlardan sonra ise Abdülkâhir el-Cürçânî’nin büyük bir şöhrete sahip olan el-‘Avâmilü’l-mi’e’si gelir. Ayrıca Ali el-Kayrevânî, Feyz-i Kâşânî, Sirâceddin Muhammed b. Yûsuf el-Herevî ve Muhsin el-Kazvînî’ye de el-‘Avâmil (fi’n-nahv) adlı eserler nisbet edilmektedir. Osmanlı

---

¹⁵⁵ **Sözlük anlamı:** Yön, taraf, kast etmek, çeşit, miktar, misil, benzerlik, çevirme, kabile gibi anlamına gelir. **İstilah anlamı ise:** Kaide ve kurallar ilmi olup i’rab veya mebni olma cihetiyle sonu onunla bilinir. Başka bir ifade ile kelimenin cümle içindeki konumunun ne olduğunu öğreten ilim dalıdır. Nahiv ilmi gramerin ana temeli teşkil ettiğinden bu ilme ilmin ‘anası’ denilmiştir. (Muhammed Ömer el-Meylani Çarperdi ‘*Şerhu’l Muğni*’, Çev. Mehmed Ali Arslan, Mütercim Yayınları, Batman, 2015, s. 24-30).

¹⁵⁶ Şükran Fazlıoğlu, *Ta’lîm ile irşâd arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın medrese ders müfredâtı*, Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi, 2005, Sy:18, s.145; Can, *Fatih Döneminden Tanzimat’a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, Doktora Tezi, s. 208.

¹⁵⁷ Brockelmann, GAL, I, 341-342; II, 585-586; Suppl., I, 503; II, 585, 921, 924.

medreselerinde asırlarca okutulan Birgivî'nin el-‘Avâmil’i ile Cürçânî'nin aynı adlı eseri bu türün en yaygın iki kitabı olduğundan, Cürçânî'nin eserine el-‘Avâmilü’l-‘atîk, Birgivî'ninkine de el-‘Avâmilü’l-cedîd denilegelmiştir. Ancak bu iki ünlü muhtasar arasında âmillerin sayısı ve ele alınış tarzları bakımından esaslı farklar bulunmaktadır¹⁵⁸.

el-Cürçânî'nin el-‘Avâmil’inde, “el-‘Avâmilü’l-mi’e” veya “Mi’etü ‘âmil” adına sâdık kalarak 100 âmilden söz etmiş olmakla beraber, gerek bu sayıyı bulmak gerekse âmilleri bu rakamda dondurmak hususunda zorlandığı görülmektedir. Eserde âmiller lâfzî ve mânevî olmak üzere iki ana gruba bölündükten sonra lâfzî âmiller kıyasî ve semâî diye ikiye ayrılmış; semâîler (on üç nevi halinde) doksan bir, kıyasîler yedi, mânevîler iki olmak üzere toplam 100 âmil sayılmıştır. Birgivî ise bu taksimi almış âmil, otuz mâmul, on amel (i‘rab, alâmet) şeklinde yaparak sayıyı 100’e tamamlamıştır. Her ne kadar eserin adı el-‘Avâmil ise de ihtiva ettiği konular sadece âmillerden ibaret olmayıp mâmuller ve i‘rab alâmetleri de ayrı ayrı başlıklar halinde ele alınıp incelenmiştir. Bu iki ünlü eserin en belirgin özellikleri, Cürçânî'nin telif ettiği el-‘Avâmil’in son derece veciz ve ihatalı, Birgivî'nin eserinin ise daha pratik, tasnifi daha mantıklı ve sade olmasıdır¹⁵⁹.

el-Cürçânî'nin el-‘Avâmil’i Anadolu’nun doğu ve güneydoğusunda, Arap âleminde, İran’da, Hindistan ve Pakistan’da, Birgivî'ninki ise Anadolu’nun diğer yörelerinde ve Balkanlar’da asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Her iki eser nahiv klasikleri arasında haklı bir şöhrete sahip olmuştur. Birgivî'nin el-‘Avâmil’i, aynı müellifin İzhâr (u’l-esrâr)’ı ve İbnü’l-Hâcib’in el-Kâfiye’si, “Nahiv Cümlesi” veya “Nahiv Mecmuası” adıyla bir arada basılarak yüz yıllarca medreselerde okutulmuştur. Birgivî'nin el-‘Avâmil’i, İzhâr adlı eserinin bir özeti mahiyetinde olup konular aynı ana başlıklar altında ve aynı metotla ele alınmıştır¹⁶⁰.

Bu iki eser üzerine Türk, Hintli ve İranlı birçok gramer âlimi tarafından şerh, hâşiye ve ta‘lik nevinden eserler yazılmış, kolay ezberlenmeleri için manzum hale

¹⁵⁸ İsmail Durmuş, ‘el-Avâmilü’l-Mie’, *DİA*, IV, 106-107.

¹⁵⁹ Can, *Fatih Döneminden Tanzimat’a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, Doktora Tezi, 209; İsmail Durmuş, ‘el-Avâmilü’l-Mie’ *DİA*, IV, 106-107.

¹⁶⁰ Can, *Fatih Döneminden Tanzimat’a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, Doktora Tezi, 210.

getirilmiş, i'rabları incelenmiş, Türkçe'ye ve Farsça'ya tercüme edilerek yayımlanmıştır. Cürcânî'nin kaleme aldığı el-'Avâmil'in Süleymaniye Kütüphanesi'nin muhtelif bölümlerinde 125 yazma nüshasının bulunması, Türkiye'de esere verilen önemi göstermektedir. Ayrıca eser, sadece metin veya bir şerhiyle birlikte İstanbul, Hindistan, Mısır (Kahire, Bulak), Mekke ve İran'da defalarca basılmıştır. Aynı şekilde Birgivî'nin el-'Avâmil'i de sadece metin veya el-Kâfiye ve İzhâr ile beraber, yahut bir şerhi ya da hâşiyesiyle birlikte, en çok İstanbul'da olmak üzere Kahire, Bulak, Dımaşk ve Hindistan'da birçok defa basılmış, ayrıca bazı Osmanlı âlimleri tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bu tercümelemlerin de çoğu basılmıştır¹⁶¹.

2. *el-'Avâmilü'l-Cedîd (Birgivi.)*

Bu kitabın müellifi Birgivî Mehmed Efendi'dir (ö.1573). Avamil kitabı, İmam Birgivi'nin nahiv alanında telif ettiği muhtasar ve müfid bir eserdir. Avamil (عَوَامِلُ) kelimesi, عَامِلٌ “etken, etki edici” kelimesinin, Cemi Müennes Mükesser olan فَوَاعِلُ babından mükesser çoğuludur ve “Etkenler” demektir¹⁶².

“el-'Avâmilü'l-Cedîde” ‘Avâmilü'l-Curcânî’den sonra “avamil” konusunu bir kitapta ele alan üçüncü kitaptır ve ‘Avâmilü'l-Curcânî’ye nazaran mamul ve amel (irâb) babları da ihtiva etmesi bakımından daha faydalı bir eserdir¹⁶³. Birgivî'nin “‘Avâmil’i ile el-Curcânî'nin “‘Avâmil’i aynı ismi taşımalarına rağmen ana plan ve içerik olarak birbirinden büyük ölçüde farklıdır. İki eser arasında genel olarak şu farklılıklardan söz edilebilir:

1. el-Curcânî, eserinde nahve ait yalnızca 100 âmili ele alırken Birgivî, bu 100 âmili bir bölüm içerisinde ele alarak 60'a düşürmüştü ve irâb konusunu

¹⁶¹ İsmail Durmuş, ‘*el-Avamilü'l-Mie*’ *DİA*, IV, 106-107.

¹⁶² Mehmed Birgivî, *Avamil ve tercümesi*, (Haz: N. H.Yanık, M. S. Çöğenli), Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, Ankara, 1997, s. 2-8; Ayrıca bkz. Fazlıoğlu, *Ta'lim ile irşâd arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın medrese ders müfredatı*, 146; Dursun Hazer, *Osmanlı medreselerinde Arapça öğretimi ve okutulan ders kitapları*, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, Çorum, 2002, I, 289; Mesut Köksöz, *Nâkid İbrâhîm Efendi ve Eş-Şerhu's-Sedîd Li'l-'Avâmilü'l-Cedîd Adli Eseri*, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2016, Sy:36, s. 325-326.

¹⁶³ Ali Nidra Abbas “*el-Avamilü'l-Cedîde fî Nahv li Mehmed b. Pir Alî Birkivî, Dirase ve Tahkîk*”. *Mecelletu'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye Dergisi* Sy:1, 2009, s. 343- 379.

60 âmil, 30 mamûl ve 10 amel (irâb) olmak üzere 3 bölüm ve 100 maddede özetlemiştir¹⁶⁴.

2. el-Curcânî konu ile ilgili bir mukaddimeye yer vermezken, Birgivî yer vermektedir. Birgivî'nin mukaddimeye verdiği açıklamanın Türkçe'ye tercüme edilmiş hali şöyledir: 'Şimdi bilmiş ol ki, irâbı öğrenmek isteyen herkesin yüz şeyi bilmesi gerekir. Onlardan altmışına âmil (etkileyen), otuzuna ma'mûl (etkilenen) ve onuna da amel ve irâb (etki) adı verilir. Allah'ın izniyle bu üçünü kısaca üç babda sana açıklayacağım.'¹⁶⁵.
3. Her iki âlim de konularda örneklendirme yöntemini kullanmakta ancak Birgivî, açıklamaları el-Curcânî'ye göre çok özet tutmaktadır. el-Curcânî, cerr harflerinin kullanıldığı muhtelif manaları zikrederken, Birgivî, bunların hiçbirini zikretmez¹⁶⁶.
4. Her iki eserde de örnekler çoktur ancak şevahid azdır ve şevahid sadece Kur'ân-ı Kerîm'den verilmiştir. el-Curcânî'nin eserinde yaklaşık 10 şevahid varken Birgivî'nin eserinde sadece 2 şevahid vardır¹⁶⁷.
5. Birgivî'nin örneklerinde nahiv konularını öğretmenin yanında ahlaki ve terbiyevi mesajlar vermeye dikkat etmesi yönünden pedagojik bir eser iken el-Curcânî'nin örnekleri sadece nahiv konusunu öğretme ile sınırlıdır. el-Curcânî, nahiv kitaplarında sürekli tekrarlanan örnekleri vermesine rağmen Birgivî, çok değişik örnekler vererek Arapça'nın daha canlı bir dil olduğunu göstermiştir¹⁶⁸.

¹⁶⁴Köksöz, *Nâkid İbrâhîm Efendi ve Eş-Şerhu's-Sedîd Li'l'Avâmili'l-Cedîd Adli Eseri*, s. 325-326; Ayrıca bkz. Galip Yavuz, *el-Avâmilu'n-Nahviyye Beyne'l-Curcânî ve'l-Birgivî* (Yüksek Lisans Tezi) Uluslararası İslam Üniversitesi, İslamabad 1987.

¹⁶⁵ Köksöz, *Nâkid İbrâhîm Efendi ve Eş-Şerhu's-Sedîd Li'l'Avâmili'l-Cedîd Adli Eseri*, s. 325-326; Nevzat H Yanık, Kenan Demirayak, *Avâmil-i Curcânî Avâmil-i Birgivî ve Tercümeleri*. Bakanlar Yayinevi, Erzurum, 2000, s. 35.

¹⁶⁶ Köksöz, *Nâkid İbrâhîm Efendi ve Eş-Şerhu's-Sedîd Li'l'Avâmili'l-Cedîd Adli Eseri*, s. 325-326; Ahmet Turan Arslan, "Arap Gramerinde İki 'Avâmil' Risalesi ve Bunların Mukayesesi". İlam Araştırma Dergisi Sy:2, 1996, s. 161-176; Yavuz, , *el-Avâmilu'n-Nahviyye Beyne'l-Curcânî ve'l-Birgivî*, s. 87.

¹⁶⁷ Köksöz, *Nâkid İbrâhîm Efendi ve Eş-Şerhu's-Sedîd Li'l'Avâmili'l-Cedîd Adli Eseri*, s. 325-326; Yavuz, *el-Avâmilu'n-Nahviyye Beyne'l-Curcânî ve'l-Birgivî*, s. 87.

¹⁶⁸ Köksöz, *Nâkid İbrâhîm Efendi ve Eş-Şerhu's-Sedîd Li'l'Avâmili'l-Cedîd Adli Eseri*, 325-326; Arslan, "Arap Gramerinde İki 'Avâmil' Risalesi ve Bunların Mukayesesi". İlam Araştırma Dergisi I (2), 1996, s. 161-176; Ayrıca bkz. Yavuz, *el-Avâmilu'n-Nahviyye Beyne'l-Curcânî ve'l-Birgivî*. Yüksek Lisans Tezi. Uluslararası İslam Üniversitesi, İslamabad, 1987,

6. el-Curcânî, nahiv konularını veciz bir şekilde anlatırken Birgivî'nin eseri daha sadedir.¹⁶⁹.

Otuza yakın şerh ve tercümesi bulunan eser, Ahmed el-Adavî'nin şerhi ve Zeynîzâde olarak bilinen Hüseyin b. Ahmed'in (ö.1754) şerhleri meşhurdur¹⁷⁰.

3. *İzhâru'l-Esrâr*

Birgivî'nin (ö. 981/1573) Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan Arap nahvine dair eseridir¹⁷¹.

İzhâru'l-Esrâr, müellifi İmam Birgivî'nin telif etmiş olduğu Avâmil'in ayrıntılı bir şerhi olarak kabul edilebilir. Birgivi, ayrıntıya girmeyip nahivciler arasında ihtilaf konusu olan meselelerden pek söz etmez. Zira onun bu eserdeki gâyesi dilin detaylarından ziyade, Arapça okumak veya konuşmak isteyenlerin bilmek zorunda oldukları esasları öğretecek bir kitap telif etmektir. Eserin konuları önem sırasına göre sıralayan tertibinin, İbnu'l-Hâcib'in Kâfiye'sinin tertibinden daha muntazam olduğu kabul edilmektedir¹⁷².

Müellifin i'râb konusunda aslî mebnîleri anlatırken açıkça Basriyyûn'un görüşünü tercih ederek lâmsız emri bu kısımda zikretmesi ve ni'me ( ) ve bi'se ( )'nin i'râbında -Kûfeliler bunları isim olarak değerlendirirken- Basralılar gibi fiil olarak değerlendirmesi umûmî olarak Basriyyûn tarafında olduğuna işaret eder. Bununla beraber Kûfiyyûn'u tercih ettiği yönleri de vardır. Meselâ tesniyenin i'râbında Kûfeliler gibi bizzat bunların harflerle i'râblanacağını tercih eder¹⁷³.

¹⁶⁹ Köksöz, *Nâkid İbrâhîm Efendi ve Eş-Şerhu's-Sedîd Li'l'Avâmil'l-Cedîd Adli Eseri*, s. 325-326; Arslan "Arap Gramerinde İki 'Avâmil' Risalesi ve Bunların Mukayesesi", s.161-176.

¹⁷⁰ Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, (Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi Yabancı Diller Eğitimi Ana Bilim Dalı Arap Dili Eğitimi Bilim Dalı, Ankara 2009, s. 213; Ayrıca bkz. Ş. Fazlıoğlu, 2005,146; Şeşen, 1986, s. 273.

¹⁷¹ Hüseyin Elmalı, *'İzhâru'l-Esrâr'*, *DİA*, , XXIII, 506-507.

¹⁷² Süleyman Tülücü (1999), *'Ünlü Bir Osmanlı Âlimi İmam Birgivî ve İzhâri'l-Esrâr'ı'* Yeni Türkiye Yayınevi, Ankara, 1999, VIII,107-113.

¹⁷³ Halit Yenen, (2010) *İmam Birgivî'nin Avâmil Ve İzhâru'l-Esrâr'ının İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2010, s. 61; Ayrıca bkz. Mehmed Birgivî, *İzhâru'l-Esrâr*, s. 83-84.

Hâlbuki Basriyyûn'dan bir çoğuna göre bunlar i'râbın kendisi değil, i'râb harfleridir¹⁷⁴.

Müellif, mantıkî bir düzen içerisinde, uygun düşen yerlerde, ikinci dereceden ilgili olan konuları da işlemiştir. Mesela, kıyâsî âmillerin birincisi olan fiili işlerken medh (övme) ve zemm (yerme) fiillerini lazım fiil başlığı altında ele alır. Müteaddî fiilleri ise üç kısma ayırarak ef'âlu'l-kulûb üzerinde detaylı şekilde durur. Tam ve nâkıs fiilleri de bu konu altında inceler. Nâkıs fiilleri kendi içinde yakınlık manası ifade etmeyenler ve yakınlık manası taşıyanlar (ef'âlu'l-mukâabe) diye ayırarak işler¹⁷⁵.

Geçmişte hemen her talebe tarafından muhakkak okunan ve mecburi dersler arasında yer alan ve günümüzde de geçmişteki kadar olmasa da Arapça öğreniminde önemini yitirmeyen İzhâru'l-Esrâr üzerine pek çok şerh ve tercüme çalışması yapılmıştır. Bu şerhlerin amacı, ilk planda öğrenilmesi gereken bilgileri anlayan mübtediye (başlangıç aşamasındaki talebeye) daha fazla ve detaylı bilgiyi tedricen sunmak, İzhâru'l-Esrâr'ın anlaşılması güç olan yerlerini açıklamaktır. İzhâru'l-Esrâr, çok hacimli bir kitap olmadığı halde nahvin neredeyse bütün konularını vecîz bir üslûpla içine almıştır. İzhâru'l-esrâr'ın kırkı aşkın baskısı yapılmıştır. İlk olarak 1219'da (1804) İstanbul'da basılan eserin hemen bütün baskıları Birgivi'nin 'Avâmil'i ve İbnü'l-Hâcib'in el-Kâfiye'sini de ihtiva eder. Bu üç eser, çeşitli şerh ve hâşiyelerinden alınan açıklayıcı notlarla birlikte Nahiv Mecmuası adıyla neşredilmiştir¹⁷⁶. Asırlar öncesinde yazılmış olmasına rağmen güncelliğini kaybetmemiş günümüzde de kendisinden istifade edilebilecek klasik bir eserdir¹⁷⁷.

4. el-Kafiye

İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) yazdığı muhtasar bir eser, İslam dünyasında ve Osmanlı medreselerinde, yüzyıllar boyunca Arapça ders kitabı olarak okutulmuş,

¹⁷⁴ Yenen, (2010) *İmam Birgivi'nin Avâmil Ve İzhâru'l-Esrâr'ının İncelenmesi*, s. 61; Ayrıca bkz. Kızıklı, Salih Zafer, "Arap Grameri Ekolleri", s. 137.

¹⁷⁵ Yenen, *İmam Birgivi'nin Avâmil Ve İzhâru'l-Esrâr'ının İncelenmesi*, s. 61.

¹⁷⁶ Elmalı, *İzhâru'l-Esrâr*, *DİA*, , XXIII, 506-507.

¹⁷⁷ Elmalı, *İzhâru'l-Esrâr*, *DİA*, , XXIII, 506-507; Yenen, *İmam Birgivi'nin Avâmil Ve İzhâru'l-Esrâr'ının İncelenmesi*, s. 63.

çoğunlukla metni ve mefhumu öğrencilere ezberletilmiş ve dil açısından da ilginç bulunan bir eserdir¹⁷⁸.

el-Kafiye, Arap gramerine dair kaleme alınmış üç temel eserin sonuncusudur. Bunların ilki, Sîbeveyhi'nin el –Kitap adlı eserinde nahiv ve sarf konuları zengin örneklerle geniş bir biçimde ancak karışık olarak incelenmiş, ez-Zemahşerî de bu malzemeyi kısa olarak özetleyip el-Mufaşşal'ını meydana getirmiştir. İbnü'l-Hâcib ise el-Mufaşşal'dan yararlanarak nahve dair konuları daha öz ve yalın bir anlatımla el-Kâfiye'sinde, sarfa dair bilgileri de eş-Şâfiye'sinde toplamıştır. Dolayısıyla bu eserler birbirinin temel kaynağıdır¹⁷⁹.

İbnü'l-Hâcib, el-Kâfiye'yi aşağıdaki ana bölümlere göre düzenlenmiştir:

- 1) Kelime ve kısımları
- 2) Merfû'at
- 3) Mensûbât
- 4) Mecerûrât
- 5) Tevâbi'
- 6) Mebnîler
- 7) Harf ve bunların her biri de birçok alt bölüm halinde düzenlenmiştir¹⁸⁰.

İbnü'l-Hâcib el-Kafiye'de başta kelime ve kısımları olan isim, fiil, harfi inceler¹⁸¹.

Bu bakımdan günümüzde de önemini korumakta, Arapça öğrenen ve öğretenlerin ders kitabı olarak vazgeçilmezliğini sürdürmektedir. Hacmi küçük olmasına rağmen ayrıntılı nahiv kitaplarına ihtiyaç bırakmaz¹⁸².

Kâfiye üzerine, biri bizzat müellifi tarafından olmak üzere, yüzden fazla şerh yazılmıştır. Bunların Türk dünyasında en çok tanınan ve ilgi görenleri 'Abdurrahmân

¹⁷⁸ Hulusi Kılıç, 'el-Kâfiye', *DİA*, XXIV, 153.

¹⁷⁹ Kılıç, 'el-Kâfiye', *DİA*, XXIV, 154.

¹⁸⁰ Bkz. Nevzat H. Yanık, *İbn-i Hâcib ve Kâfiye Tercümesi*, Muallim Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 5.

¹⁸¹ Kılıç, 'el-Kâfiye', *DİA*, XXIV, 154.

¹⁸² Hulusi Kılıç, 'el-Kâfiye', *DİA*, XXIV, 154.

el-Câmî'nin Molla Câmî diye bilinen *el-Fevâ'idud-Diyâ'iyye* adlı şerhi ile Radiyyuddîn el-Esterâbâdî'nin *Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye'*sidir¹⁸³.

Esere çok sayıda Türkçe ve Farsça şerhler de yazılmıştır. Yine biri bizzat müellifi tarafından olmak üzere defalarca nazm edilmiş ve bu manzumelere de şerhler yapılmıştır. Bunların dışında hâşiyeleri, mu'ribleri, muhtasarları ve son zamanlarda İbn Hâcib ve el-Kâfiye adlı eseri üzerine yapılan akademik çalışmaları da anmak gerekir¹⁸⁴.

5. *Molla Câmî (el-Fevâidu'd-Diyâ'iyye)*

el-Fevâidu'd-Diyâ'iyye, İbn Hacib'in nahiv kurallarına derlemek amacıyla yazdığı el-Kafiye isimli eserin şerhidir. Nûruddîn 'Abdurrahmân b. Ahmed Nûruddîn el-Câmî (ö.1492) tarafından yazılmıştır¹⁸⁵.

Molla Câmî ya da sadece *Câmî* adıyla tanınan bu eser, yazarın adından kaynaklanmıştır. Abdurrahmân b. Ahmed Nûruddîn el-Câmî eserini yazarken, aslında kendi oğlu Diyâeddîn Yûsuf 'a Arap gramerini öğretmek için yazmıştır ve onun adına ithafen *el-Fevâidu'd-Diyâ'iyye fi şerhi'l-Kâfiye* olarak adlandırmıştır¹⁸⁶.

Kafiye'nin birçok şerhi vardır. Ancak bu şerhler içinde *el-Fevâidu'd-Diyâ'iyye* kadar okunan ve okutulan olmamıştır. Gerçi Molla Cami'nin Kafiye üzerine yazmış olduğu bu şerhden daha mükemmelleri yazılmıştır. Nitekim 'Şeyh Radi' ünvanıyla şöhret bulan Radiyyüddin el-Esterabâdî'nin şerhi böyledir. Ama hacimlerinin genişliği ve talebeler için fazlaca ayrıntılı bulunması nedeniyle tedrise elverişli görülmemişlerdir¹⁸⁷.

Molla Cami'nin kaynak olarak benimsediği eserler arasında Şeyh Radi (r.a.) nin şerhi, İbni Hacib'in kendi şerhi, Seyyit Şerif el-Curcani'nin Farsça Şerhi,

¹⁸³ Bkz. Nevzat H. Yanık, *İbn-i Hâcib ve Kâfiye Tercümesi*, s. 5.

¹⁸⁴ Bkz. Yanık, *İbn-i Hâcib ve Kâfiye Tercümesi*, s. 5.

¹⁸⁵ Bkz. Abdurrahman Câmî, *el-Fevâidü'z-Ziyâ'iyye*, Çev., Ercan Elbisoy, Yasin Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 45.

¹⁸⁶ Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, s. 220.

¹⁸⁷ Abdurrahman El-Cami, <http://www.mollacami.com/konu/nureddin-abdurrahman-el-cami.html> (E.T. 06.01.2017)

Hindi'nin şerhi, ez-Zemahşeri'nin Mufassalı, İsfarani'nin Lubab adlı eseri bulunmaktadır¹⁸⁸.

el-Fevâidu'd-Diyâiyye çok rağbet gördüğü için, üzerine yazılan haşiyelerin kesin olarak sayısını tespit etmek mümkün değildir. Belli başlılarını kaleme alan muhaşşiler: Abdulgafur, İsamuddin, İsmetullah, Abdulhakim, Muhammed Rahmi¹⁸⁹.

6. *Muğni'l-Lebîb*

Tam adı: Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârîb olup, Ebû Muhammed 'Abdullah b.Yûsuf (ö.1360) tarafından yazılmıştır. Müellif daha çok İbn Hişâm olarak bilinir. Bu eser Arapçadaki harfler ve edatlarla ilgili olup nahiv sahasında okutulan yüksek seviyede bereketli eserlerdendir.

Şemseddîn el-Fenârî (ö.1430) de kendi talebelerine bu eseri hem okuyup hem de ezberlemelerini vasiyet etmiştir.

Muğni'l-Lebîb'te toplu ve ayrıntılı bir şekilde i'râba ait hükümlerden sonra harflerden, kelimelerden ve cümlelerden bahsedilmektedir ve bunların her birinin de kurallar, bölümler ve bâblar şeklinde olması dikkat çekicidir. İbn Hişâm, Şihâbuddîn 'Abdullatîf İbnu'l-Merhal, İbn-i Sirâc, Ebû Hayyan, Şeyh Tâcuddîn et-Tebrîzî, İbn Cemâa gibi âlimlerin talebesi idi. Bu kitabın üzerine yapılan şerhler bile medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Şarihlerden en ünlüsü: İznikli Vahyizâde Muhammed Efendidir. Diğerleri ise Ebû Beşir Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed el- Mâlikî en-Nahvî (ö.1440), Muhammed Ebû Bekr ed-Demâminî (ö.1425), Şeyh Takıyuddîn Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed (ö.1467) ve Suyûtî (ö.1505)'dir. İbn Hişâm, daha sonra *Muhtasarı Muğni'l-Lebîb* adıyla aynen aslı gibi sekiz bölüm üzerine kısaltmıştır¹⁹⁰.

7. *Kavâidu'l-İ'râb*

¹⁸⁸Gönül Sultanlarımız-Nureddin Abdurrahman El-Cami (Mollacami), <http://www.sadakatforum.com> (E.T. 07.03.2017).

¹⁸⁹ Bkz. Hazer, *Osmanlı medreselerinde Arapça öğretimi ve okutulan ders kitapları*, s. 289; Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, s. 221.

¹⁹⁰ Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, s. 223.

Eserin tam adı *el-İ'râb 'an Kavâ'idi'l-İ'râb* olup, yine İbn Hişâm'ın kaleme aldığı Muğni'l-lebîb'in muhtasarıdır, fakat bu eser Muğni'l-Lebîb'i kaleme almadan önce Mekke'de yazmıştır. Defalarca basılan bu eser¹⁹¹ Silvestre de Sacy'-nin Fransızca tercümesiyle birlikte Paris'te de 1829 senesinde yayımlanmıştır¹⁹².

İbn Hişâm girişin ardından i'râb kaidelerini dört bâbda ele alır. İlk bâbda, cümle ve hükümlerine yer verir ve bunların her birinde da üç meseleden bahseder: Birinci mesele cümlenin izâhı, ikinci mesele irâbdan mahalli olan cümleler, üçüncü mesele de irâbdan mahalli olmayan cümlelerden bahseder. İkinci bâb, 'Câr ve Mecrûr' hakkında olup dört meseleyi incelemiştir. Üçüncü bâb, bir takım kelimelerin beyânı hakkındadır. Dördüncü bâb ise ' faydalı bilgiler' adı altında bazı hususlara yer vermiştir¹⁹³.

Kavâidu'l-İ'râb hakkında ona yakın şerh ve bunlar üzerine çok sayıda haşiye yazılmıştır. Şerhlerinden bazıları şunlardır: Muhyiddin el-Kafiyeci. Şerhu Kava'idi'l-i'rab¹⁹⁴; Halid b. Abdullah el-Ezherî. Mılsilü 't-tullab ila Kava'idi'l-i'rab¹⁹⁵; Muhyiddin Muhammed Şeyhzade, Şerhu Kava'idi'l-i'râb¹⁹⁶.

8. *el-Elfiyye*

Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Tâî el-Endulusî'nin (ö. 672/1274) Elfiyyetu İbn Mâlik adlı el-Elfiyyesi, nahiv ilmine dair bin beyitten oluşan manzumudur¹⁹⁷.

İbn Mâlik, daha önce yazdığı 2794 beyitlik *el-Kâfiyetü's-Şâfiye* adlı kitabından özetlediği için eser *el-Hulâsatü'l-Elfiyye* olarak da bilinir. el-Elfiyye hacminin küçük olmasına rağmen en önemli eserlerinden biri kabul edilmiştir. Bir mukaddime, seksen kadar bab ve fasıldan meydana gelmektedir. Nahiv ilminde

¹⁹¹ (Bulak 1253; Kahire 1278; İstanbul 1299)

¹⁹² Reşit Özbalıkcı, 'İbn Hişâm en-Nahvî', *DİA*, XX, 75.

¹⁹³ İbn-Hişâm el-Ensârî, *Açıklamalı Kavâid-i İ'rab Tercüme ve İzahı*, (Çev. İsa Dertlioğlu, Bekir Sırmabıyıkoglu), Yasin Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 76.

¹⁹⁴ Nşr. Fahreddin Kabave. Dımaşk 1409/1988.

¹⁹⁵ Nşr. İstanbul, 285; Bulak 1292; Kahire 299; nşr. Abdülkerim Mücahid- Sa'd Abdü lhadi Teym, Arnman 1985; nşr. Muhammed İbrahim Salim. Kahire, 1989.

¹⁹⁶ Reşit Özbalıkcı, 'İbn Hişâm en-Nahvî', *DİA*, XX, 75.

¹⁹⁷ Mehmet N. Aktaş, Ekev Akademi Dergisi Yıl: 20 Sy: 65, 2016,359; Ayrıca bkz. Turan, Abdülbaki, "el-Elfiyye", *DİA*, XI, 28; İbn Mâlik Muhammed b. Abdullah el-Endulusî, *Elfiyyetu İbn Mâlik*, Muessetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, II. Tab', Beyrût, 1414/1993.

Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Tâî el-Endulusî'nin (ö. 672/1274) *Elfiyyetu İbn Mâlik* adlı elfiyyesi: Bu eser, nahiv ilmine dair bin be-yitten oluşan manzumedir.⁹ Suyûtî'nin el-Behcetü'l-merdiyye adıyla Elfiyyetu İbn Mâlik'e yazdığı şerh olup şark medreselerinde ders kitabı olarak okutulmaktadır Bazı fasılları kısadır ve bunların çoğunun başlıkları yoktur. el-Elfiyye'den sonra yazılan nahiv kitaplarının çoğusu onun tertibini aynen benimsemiştir. Yaklaşık 800 yıldan beri bu eser devamlı şekilde araştırmacıların dikkatini çekmiş, İslâm dünyasında özellikle Mısır ve Suriye'de çok büyük rağbet görerek medreselerde ders kitabı olarak okutulup ezberletilmiştir¹⁹⁸.

Elfiyyetu İbn Mâlik'in üzerine yapılan en ünlü şerhler:

- 1) *el-Elfiyye''ye, el-Makâsîdu'n-Nahviyye fî şerhi şevâhidî şurûhi'l-Elfiyye'* Bedruddîn Aynî (ö.1451) tarafından kaleme alınmıştır.
- 2) İbni 'Akîl (ö.1367) ve Bedruddîn Muhammed'in (ö.1286) yazdıkları şerhler.
- 3) *el-Elfiyye* üzerine yazılan bir diğer şerh de Celâleddîn 'Abdurrahmân es-Suyûtî'nin (ö.1506) *el-Behcetü'l-Mardiyye 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* adıyla kaleme aldığı eseridir¹⁹⁹.

9. *el-Misbâh fî'n-Nahv*

Eserin müellifi Nâsiruddîn Ebû'l-Feth Nâsır b. 'Abdusseyyid b. 'Ali el-Mutarrizî'dir (ö.m.1213). Osmanlı medreselerde, genel olarak, el-Curcânî'nin el-'Avâmilü'l-Mi'e adlı eserinden sonra okunmuştur. Aslında müellif, kendi oğluna Arapça öğretmek için kaleme almıştır. Bu eser beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde gramer terimler açıklanmıştır. İkinci bölümde lafzî ve kıyâsî âmillerden bahsedilmektedir. Üçüncü bölümde lafzî ve semâ'î âmillerden, dördüncü bölüm de

¹⁹⁸ Özbalıkcı, *'İbn Hişâm en-Nahvî'*, *DİA*, XX, 75.

¹⁹⁹ Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, s. 224.

ma'nevî âmillerden bahsetmektedir. En son bölüm ise (beşinci) Arap dilinin bölümlerine ayrılmıştır²⁰⁰.

Misbâh fi'n-Nahv'ın pek çok şerh ve hâşiyesi vardır. Onlardan birisi de 'ed-Dav'u'l-Misbâh' adıyla bilinen Tacuddîn Muhammed b. Muhammed el-İsferâyînî (ö.1285) tarafından kaleme alınmıştır²⁰¹.

10. Dav'u'l-Misbâh

Bu eser Tâcuddîn Muhammed b. Muhammed el-İsferâ'înî (ö.1285) tarafından kaleme alınmıştır. Eser, Nâsiruddîn Ebû'l-Feth Nâsır b. 'Abdusseyyid b. 'Ali el-Mutarrizî'nin (ö.1213) Misbâh fi'n-Nahv adlı eserinin şerhidir. Bu eser Kırım'ın Zincirli Medresesinde de Arapça Nahiv ders kitabı olarak okutulmuştur²⁰².

11. el-'İsâm

Bu eser İsmâuddîn İbrâhîm b. Muhammed el-İsferâyînî' (ö.1538) tarafından kaleme alınmıştır. Eser, daha önce Molla Câmî tarafından *el-Fevâidu'd-Diyâiyye* adıyla yazılan eser üzerine bir hâşiyedir. el-İsferâ'înî, hâşiyesinde Molla Câmî şerhine pek çok konuda itiraz etmiştir. Bu hâşiye üzerine de Osmanlı (onlardan birisi de Kırım kökenli âlim Akkirmani²⁰³) âlimleri tarafından tekrar hâşiyeler yazılmıştır²⁰⁴.

12. Lubbu'l-Elbâb

Bu eser, Kâdî el-Beydavî Nâsireddîn 'Abdullah (ö.m.1292) tarafından yazılmıştır. *Lubbu'l-Elbâb fi 'İlmi'l-İrâb* adıyla yazılan bu şerh aslında İbn Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eseri üzerine yazılmıştır. Hanlık dönemindeki medreselerde Nahiv öğretiminde kullanılmıştır. İbn Hâcib'in *el-Kâfiye*'si pek çok âlim tarafından şerh

²⁰⁰ M. Sadi Çöğenli, 'Mutarrizî', *DİA*, XXXI, 376.

²⁰¹ Çöğenli, 'Mutarrizî', *DİA*, XXXI, 376.

²⁰² Bkz. İlya Zaytsev, *Vostoçniy Rukopisi*, Simferopol, 2007, s. 42.

²⁰³ Eserin tam adı: Hâşiye-i Kefevi 'Ala İstiarat el-İsam.

²⁰⁴ Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, s.143; Fazlıoğlu, (Mart 2003)b. *Nebî Efendizâde'nin Kasîde fi el-kutub el-meşhûre fi el-ulûm'una göre bir medrese talebesinin ders ve kitab haritası*, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırma Dergisi, 2003, Sy:3, s. 202.

edilmiştir. Kâdî el-Beydavî de bu muhtasar eserinde, İbn Hâcib'in temas etmediği nahiv kurallarını zikrederek onun eksik yönlerini tamamlama yoluna gitmiştir²⁰⁵.

Bu eser üzerine Mehmed Birgivî'nin (ö.1573) *İmtihânu'l-Ezkiyâ* adıyla kaleme aldığı şerh de medrese ders kitapları arasında yer almıştır²⁰⁶.

2.3.3. Belağat İlmi²⁰⁷ ile İlgili Okutulan Eserler

1. *Miftâhu'l-'Ulûm*

Bu eser, Sirâcuddîn Ebû Yakûb Yûsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî (ö.m.1228) tarafından kaleme alınmıştır. Özellikle Kırım'ın güney bölgesinde yer alan Kefe'deki hemen hemen tüm medreselerde Arapça ders kitabı olarak okutulmuştur. Çünkü Fatih Sultan Mehmed Han döneminde, Osmanlı medreseleri derecelerine (kategorisine) göre '*Miftah Medreseleri*' olarak adlandırılmıştır. Söz konusu, Kefe'deki medreseler, bu kitabın adına binaen adlandırılmıştır²⁰⁸. Bu eser aslında ilk bölümü sarf, ikinci bölümü nahiv, üçüncü bölümü de, belâgat ilimlerinden beyân ve meânîye ayrılmıştır, fakat medreselerde daha çok belâgat ilimlerini konu edinen üçüncü bölümü okutulmuştur²⁰⁹.

es-Sekkâkî, üçüncü bölümünde meânî, beyân ilimlerden bahsederken, buna ek olarak, bedî ilmini de inceler. Arûz ve kâfiye bilgisini gerektirdiği de kitabının sonunda yer vermiştir. es-Sekkâkî'nin, zor, karmaşık ve uzun kavramları îzâh ederken felsefe ve mantık ilmi kuralları çerçevesinde hareket ettiği görülür²¹⁰. Böylelikle, belâgat kavramlarının doğru anlaşılabilmesi için, iyi bir mantık bilgisini

²⁰⁵ Bkz. Hüriye Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara, 2008, s. 115-116; Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, s. 227.

²⁰⁶ Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, s. 227.

²⁰⁷ Belâgat: **sözlükte**, varmak ve hedefe ulaşmak manasına gelir. **İstilah anlamı** ise: doğru bir mânâyı, kendisine uygun olan üstün ifâdelerle anlatmaktır. (Nusrettin Bolelli, *Belâgat, Beyân-Me'ânî-Bedî, Arap Edebiyatı*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No:72, İstanbul, 2017, s. 27-28).

²⁰⁸ Bkz. Cahid Baltacı, *XV-XVI asırlarda Osmanlı Medreseleri*, M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005. 447.

²⁰⁹ Mustafa Ergün, *Ders programları ve ders kitapları tarihi-I: Medreselerde okutulan dersler ve ders kitapları*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Sy:1,1996, s. 4-8; Ayrıca bkz. Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, s. 235.

²¹⁰ Mehmet Akif Özdoğan, *Belâğatin sistematize edilmesinde es-Sekkâkî ve el-Kazvîni'nin Rolü*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Samsun, 2002, II (Sy: 4), 97-106.<http://www.dinbilimleri.com> (E.T. 04.01.2018); Ayrıca bkz. Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, s. 236

zorunlu kılmaktadır, bu durum da Osmanlı medreselerinde olduğu gibi Kırım'daki medreselerde de sarf ve nahiv ilminden hemen sonra mantık ilminin okutulmasını gerekli kılmaktadır.

el-Kazvîni, et-Taftazânî ve Seyyid Şerîf el-Curcânî tarafından yazılan şerhler bu eserin ne kadar büyük bir önem taşıdığını gerekli kılmaktadır. *Miftâhu'l-'Ulûm*, şerh ve hâşiye olarak daha sonraki belâgat kitaplarının temelini oluşturmuş olması bakımından da önem taşımaktadır²¹¹.

2. *Telhîsu'l-Miftâh*

el-Kazvîni (ö.m.1338) kendi eserindeki giriş kısmında telif sebebinin açıklamaktadır. es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eserinde gereksiz uzatmalar ve kapalı ifadeler bulunduğunu söylemektedir ve ardından bu tür kapalı ifadeleri açıklayıp bir özet şeklinde kendi kitabını telif ettiğini belirtmektedir. el-Kazvîni bir özet şeklinde kitabı telif ederken es-Sekkâkî'nin lafzını aşırı kısaltmaya da gitmediğini, binaenaleyh, bazı yerlerde de ek bilgileri ilave ettiğini belirtmektedir. el-Kazvîni, daha sonra bu eserini, *el-Îzâh* adıyla şerh etmiştir. Günümüz belâgatında el-Kazvîni'nin eserlerinde yer alan bilgilerin, hâlâ kullanılıyor olması, bu ilme ne büyük katkı sağladığını ortaya koymasından önemlidir²¹².

el-Kazvîni'nin yazmış olduğu eserin üzerine, Osmanlı alimlerin tarafından çok sayıda şerh, hâşiye yazılmıştır. et-Taftazânî, Ekmeleddîn Bâbertî, Hatipzâde, Muslihiddîn Mustafa, Muhammed b. Muzaffer el-Halhâlî, Şemsuddîn Muhammed b. Osman ez-Zuznî gibi çok isimleri sayabiliriz²¹³.

3. *el-Mutavvel*

Bu eserin sahibi Saduddîn Mesûd b. Ömer et-Taftazânî (ö.1389) dir. Yukarıda bahsettiğimiz *Telhîsu'l-Miftâh* adlı hulâsa üzerine *el-Mutavvel 'ale't-Telhîs* adıyla yazdığı uzun şerhtir. Bu eser daha çok Kur'an'ın ibarelerin güzelliğini en iyi açıklayan eser olarak bilinir.

²¹¹ Ergün, *Ders programları ve ders kitapları tarihi-I: Medreselerde okutulan dersler ve ders kitapları*, s.4-8; Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, s. 236.

²¹² Hazer, *Osmanlı medreselerinde Arapça öğretimi ve okutulan ders kitapları*, s. 291-292.

²¹³ Özdoğan, *Belâgatin sistematize edilmesinde es-Sekkâkî ve el-Kazvîni'nin Rolü*, 100-102; Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, s. 237.

Osmanlı medreselerinde çok rağbet gören bu eser üzerine yirmiye yakın âlimin hâşiye yazdığı bilinmektedir. Onlardan birisi de Kırım kökenli âlim es-Seyyid Ahmed b. Abdullah el-Kırımî'dir (ö.1474). Diğer âlimlerden de: Seyyid Şerîf el-Curcânî, Hasan b. Muhammed Şâh el-Fenârî (ö.1481), Molla Hüsrev, Hasan b. Abdussamed es-Samsûnî (ö.1486), Ebû'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkindî (ö.1483), Abdunnâfi İzzet Efendi (ö.1890)²¹⁴, Altıparmak Muhammed Efendi (ö.1623)²¹⁵ gibi büyük âlimlerin isimleri sayılabilir²¹⁶.

4. *Risâle fi'l-İsti'âre*

Beyân ilminin konularından istiâre, üzerine kaleme alınan bu eser, Kuşçuzâde Alâuddîn Ebûl-Kâsım Alî b. Muhammede (ö.1474) aittir. Bu zat daha çok Ali Kuşçu olarak bilinmektedir. Ali Kuşçu, bu eserde, beyân ilminin: mecaz, hakikat, istiâre ve kinâye konularını örneklerle inceleyerek istiâre konusunu daha öğretici bir hale getirmiştir. Bu eser üzerine Kırım kökenli bir âlimin²¹⁷ hâşiye olarak yazdığı bir çalışması var²¹⁸. Kanaatimize göre, Kırım'da bulunan medreselerde de ders kitabı olarak okutulmuştur.

5. *Aruz İlmi ile İlgili Eser*

Aruz ilmi²¹⁹, Kırım'da bulunan medreseler de okutulmuştur. Bilindiği üzere Aruz ilmi ile ilgili eserlere, Osmanlı âlimleri tarafından pek çok şerh ve hâşiye yazılmıştır.

²¹⁴ *en-Nef'u'l-Mu'avvel fi Tercemeti't-Telhîs* adlı tercümesi bulunmaktadır.

²¹⁵ *Kâşifu'l-'Ulûm ve Fâtihu'l-Funûn* adlı tercümesi bulunmaktadır.

²¹⁶ Ergün Mustafa, Ders programları ve ders kitapları tarihi-I: Medreselerde okutulan dersler ve ders kitapları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Afyon 1996, s. 8; Ayrıca bkz. Fazlıoğlu Şükran, *Ta'lim ile irşâd arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın medrese ders müfredâtı*. *Divân İlmî Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 10, 1(18), 2005, s. 151-152; Hazer, Dursun, *Age.*, s. 292.

²¹⁷ Hamid el-Kefevi'nin hâşiyesi.

²¹⁸ Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, s. 243; Ayrıca bkz. Musa Yıldız, *Bir dilci olarak Ali Kuşçu ve Risâle fi'l-İsti'âre'si*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.14; Ayrıca bkz. Yıldız: *Osmanlı döneminde Arapça öğretimi ve okutulan ders kitapları*. S. Ağildere ve N. Ceviz. (Editörler). Gazi Üniversitesi Türkiye'de Yabancı Dil Eğitimi Ulusal Kongresi 22-23 Kasım, 2007, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, Ankara, 2008, s. 14.

²¹⁹ Şiirler için önemli olan vezinlerin, ölçülerin hallerinden bahseden bir ilimdir. Konu ile alakalı ayrıntılı bilgi çalışmamızın ileriki sayfalarında yer almaktadır.

Bunlar arasında Osmanlı âlimlerinden, (Kırım kökenli) Hamid el-Kefevi'nin '*Haşiya âla şerh-i el-Endelûsî*' isimli haşiyesi sayılabilir.

2.4. Kırım Medreselerinde Arapça Öğretim Yöntemleri

Her ne kadar, Kırımlı Medreselerinde Arapça öğretim yöntemlerine işaret edecek elimizde herhangi bir delil olmasa da, Osmanlı medreseleri, daha önce belirttiğimiz gibi, Kırım'daki medreselere eğitim ve öğretim açısından tesir etmiştir. Örneğin, Kırım'ın Kefe şehrinde²²⁰ bulunan medreseler derece itibarıyla 'Otuzlu' veya başka bir ifade ile 'Miftah' kategorisine girmiştir. Dolayısıyla, medreselerine baktığımız zaman, eğitim ve öğretim faaliyetlerinde, öğrencinin dersi daha iyi bir şekilde anlayabilmeleri için, medreselerde birden fazla metot (yöntem) kullanıldığını görüyoruz. Kırım'daki bulunan medreselerde okutulan ilmi eserler ve onlara kaynak teşkil eden kitaplar, Arap dilinde yazılmıştır. Bu durum Arap Dili'nin öğrenilmesi ve öğretilmesini kaçınılmaz kılmıştır. Aslında bu metotların, İslâm'ın yayılması ile ortaya çıktığını görüyoruz. Söz konusu öne çıkan genel yöntemler:

- 1) Ezber
- 2) Tekrar
- 3) İmlâ
- 4) Soru-cevap
- 5) Tartışma ve münazaradır²²¹.

2.4.1. Ezber Metodu

Bu metod, derste işlenen konuların ya ders esnasında ya da ders dışında ezberletildiği bir yöntemdir. Aslında bu metot Kur'an ve Hadislerin ezberi için en

²²⁰ Bkz. Baltacı, *XV-XVI Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, s.176-444.

²²¹ Hüseyin Demir, *Osmanlı İlk Dönemi Medreselerinin Kuruluş Süreci ve Arap Dilinin Öğretimi*, Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, VI, Sy: 2, 2017, s. 615-622.

sağlıklı yöntem olup, zamanla dil öğretiminde de kullanılmıştır ve bugün bile geçerliliğini yitirmeyen ezber yönteminin kullanılması kaçınılmazdır²²².

Bu yöntem hususunda İmam Burhaneddin Ez-Zernuci' şü sözleri nakleder: 'Ezberlenmeyen şey ilim değildir'. Ayrıca anlayarak ezberlemenin kuru ezberden çok farklı olduğunu da ifade etmiştir²²³. Nitekim Osmanlı medreselerinde talebeler, ilmi ezberlemeden önce müderris 'in seçtiği bir kitaptan okunarak takrir usulüyle, yani anlatma yöntemiyle edilirdi. Ezberlenen bilgilerin daha kolay ve kalıcı olması için beyitler ve dizeler halinde yazılan bazı Arapça gramer eserler göze çarpmaktadır. Örneğin, daha önce değindiğimiz *el-Elfiyye* gibi gramer kitapları çokça ezberleniyordu²²⁴.

2.4.2. Tekrar Metodu

Bu usûl, konuların iyice anlaşılabilmesi için derslerden sonra yardımcı öğretmen tarafından konuların öğrencilere tekrar ettirildiği bir yöntem şeklindedir. Dersin tekrar edilmesinin önemi ile alakalı Gazali '*Minhâcü'l-Müteallim*' adlı eserinde şü bilgileri nakleder:

*'Tekrar, ezberlemenin esasıdır. Ezberlenecek dersin miktarı, yeni başlayan kimse için, bir veya iki defa tekrar ettiğinde ezberleyip muhafaza edebileceği kadar olmalıdır. Zorluk çekmeden hıfzedebileceği miktarda da kelime sayısını artırır. Ders bir harfse tekrar bin defadır. Talebe dünkü dersini beş defa tekrar eder, bir önceki günün dersini dört defa tekrar eder ve ilk güne kadar bu şekilde azaltarak tekrarlar. Ezberledikten sonra da çok tekrar etmesi gerekir. Zira bu, cidden çok faydalıdır'*²²⁵.

Kadı Halil ibni Ahmed es-Serahsi' nin üstadı Kıvâmuddîn Hammâd şöyle demiştir:

²²² Demir, *Osmanlı İlk Dönemi Medreselerinin Kuruluş Süreci ve Arap Dilinin Öğretimi*, Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, VI, Sy: 2, 2017, s. 615-622; Ayrıca bkz. Murat Akgündüz, *Osmanlı Medreseleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 84; Ayrıca bkz. Betül Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, s. 251.

²²³ Burhaneddin ez-Zernuci, *Kelime Anlamlı Talimül Müteallim Tercümesi*, Çev. Mikail Adıgüzel, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 77.

²²⁴ Akgündüz, *Osmanlı Medreseleri*, s. 84.

²²⁵ Gazali, *Minhâcü'l- Müteallim (Öğrencinin Rehberi)*, Çev. A. Suat Demirtaş, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2016, s. 122.

1- اخدم العلم خدمة المستفيد

2- وأدِّمْ دَرْسَهُ بِفَعْلِ حَمِيدٍ

3- وإذا ما حفظت شيئاً أعدّه

4- ثُمَّ أَكِّدْهُ غَايَةَ التَّأْكِيدِ

1) *İstifade etmeye çalışan gibi ilme hizmet et*

2) *Güzel işlerle birlikte dersine devam et*

3) *Bir şey ezberlediğin vakit onu tekrar et*

4) *Sonra kuvvetli bir şekilde onu te'kit et*²²⁶. (Aruz Bahri)

2.4.2. İmlâ (Yazma) Metodu

Derste işlenen konuların ilim talebesi tarafından kâğıda yazdırılma yöntemidir. Başka bir ifade ile yazma ve not tutma şeklinde bir usulüdür. O dönemde henüz matbaanın olmadığı düşünülürse, medreselerde kitap istinsahı çok yapılmıştır. Binaenaleyh, Kırım kökenli âlimlerin de Arapça gramer kitapların istinsah edilmesi görülmektedir. Yazma metodunun ne kadar önemli olduğunu da bize Kalem Suresi şöyle öğretir.

ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ

‘Nûn. Kaleme ve (kalem tutanların) yazdıklarına andolsun ki ...’²²⁷

Yine ‘yazma’ metodunun önemi ile alakalı İmam Gazali (r.a.) ‘*Minhâcü'l-Müteallim*’ adlı eserinde şu bilgileri nakleder:

ما حُفِظَ قَرَّرَ ، وما كُتِبَ قَرَّرَ

²²⁶ Burhaneddin Ez-Zernuci, *Kelime Anlamlı Talimül Müteallim Tercümesi*, Çev. Mikail Adıgüzel, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 77;

²²⁷ Diyanet Vakfı Türkçe Meali; Ayrıca geniş bilgiler için bkz. Celaleyn Tefsiri ve Tefsiru'l-Muyesser.

Ne ezberlenirse kaçır

Ne yazılırsa sabit kalır²²⁸.

Kırım'daki medreselerde de bu yöntem sık kullanılanlar arasında idi.

İmla yöntemi, hadis, tefsir fıkıh gibi ilimler için de geçerli olduğu gibi, Arapça için de geçerli idi. Bazen de ilim talebesi asıl metnin etrafına hocanın açıklamalarını ve düzeltmelerini kaydederd²²⁹.

2.4.4. Soru-Cevap Metodu

Soru-cevap yöntemi, öğretmen ve öğrencilerin karşılıklı birbirlerine sorular sorup cevaplar alma yöntemidir. Osmanlı Medreselerinde olduğu gibi, Kırım'da bulunan ister Zincirli medrese, ister Cebeci Medresesi gibi tüm eğitim kurumlarının bu yöntemi kullandıklarını söyleyebiliriz. Soru sorma yöntemine başka bir ifade ile *aktif metod* diyebiliriz²³⁰. Ders okunurken müderris ve talebe arasında, öğrencinin bir meseleyi sorarak kendilerine cevap verilmesi şeklinde geçtiğini biliyoruz²³¹. Ancak soru-cevap metodu uygulanırken, öğrencinin şu önemli meseleleri her zaman aklında tutması gerekir: O da uygun yer, zaman ve ilim öğrenmek için soru sormaktır, yani edeple davranmak, güzel soru sormaktır. '*Güzel soru sormak ilmin yarısı ve ilim hazinelerinin anahtarıdır*' diye Gazalının sözleri ne kadar anlamlıdır²³².

2.4.5. Tartışma ve Münâzara Metodu

Bu yöntem, derste işlenen konuların ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulup anlaşılmasını sağlayan bir usuldür. Bu yöntem hem Kırım'daki medreselerde hem İslam'ın tüm coğrafyasında sıkça kullanılan metotlar arasındaydı. Bu yöntemin çok faydalı olduğuna dair yine Gazalının '*Minhâcü'l-Müteallim*' adlı eserinde şu bilgiler yer alır²³³:

²²⁸ Gazali, *Minhâcü'l- Müteallim (Öğrencinin Rehberi)*, Çev. A. Suat Demirtaş, s. 111.

²²⁹ Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, s. 254.

²³⁰ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Kayhan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 50.

²³¹ Akgündüz, *Osmanlı Medreseleri*, s. 84.

²³² Gazali, *Minhâcü'l- Müteallim (Öğrencinin Rehberi)*, Çev. A. Suat Demirtaş, s. 122.

²³³ Gazali, *Minhâcü'l- Müteallim (Öğrencinin Rehberi)*, Çev. A. Suat Demirtaş, s. 122.

‘ İlim talebesi, öğrendiği ilmi devamlı müzakere etmeli, karşılıklı dinleyip anlatmalı ve münazara yapılmalıdır. Bunların faydası sırf tekrar etmenin faydasından daha kuvvetlidir..

Denildi ki, bir saat mûtaraha (karşılıklı tartışma) bilgi alışverişinde bulunma bir ay tekrar etmekten daha hayırlıdır. Nitekim Ebû Hanîfe bezzaz (tohumculuk, ticaret) yaparken dükkânında karşılıklı çok tartışma ve müzakere yapması sebebiyle dinde fakih olmuştur ’

Bu yöntemin üstünlüğünü ile alakalı ez-Zernûcî şu sözleri nakleder, ‘Bir saat söz atışmak bir ay tekrar etmekten daha hayırlıdır. Fakat münazaranın hayırlı olması insaflı, merhametli, tabiatı sâlim olan kişi ile beraber olduğu vakittedir.’²³⁴

Osmanlılarda bu yöntem sadece bir öğretim metodu olarak kalmadığını ve ayrı bir ders olarak okutulduğunu biliyoruz²³⁵. Bu tür yöntem uygulanırken nezaket kuralları çerçevesinde yapılması gerekmektedir. Tabiatı düzgün olmayan, inatçı kişi ile müzâkere etmemelidir. Doğruyu ortaya çıkartmak ise ancak düşünmekle, ağırbaşlılıkla ve insafla olacaktır. Münazara edenin niyeti münazara yaptığı kişiyi susturmak ve galip gelmek için değildir²³⁶.

Bu yöntem, başka bir ifadeyle akıl yürütmek, fikir alış-verişinde bulunmak, hatırlama ve ezberleme konusunda iki kişinin karşılıklı soru-cevap olarak birbirini diğer yöntemlerle birbirini tamamlayıcı rol oynayacaktır.

2.5. Kırım Hanlık Dönemindeki (1441-1783) Medreseler Üzerine Bir Genel Değerlendirme

Kırım Hanlık dönemi, daha önce ifade ettiğimiz gibi, sadece siyasi veya ekonomi yönden Osmanlılardan etkilenmemiştir, bilâkis sosyal ve kültürel bakımdan da etki altında kalmış ve özellikle Hanlık döneminde 300’den fazla Kırım kökenli âlim, şair, tarihçi yetişmişti. Osmanlı dönemindeki eğitim kurumları ve camiiler,

²³⁴ ez-Zernuci, *Kelime Anlamlı Talimül Müteallim Tercümesi*, s. 172.

²³⁵ Örneğin, Osmanlı medrese ders müfredâtı üzerine yazılmış olan Kevâkib-i Seb‘a ‘da Âdâbu’l-Bahs ve’l-Münâzara olarak geçmektedir.

²³⁶ ez-Zernuci, *Kelime Anlamlı Talimül Müteallim Tercümesi*, s. 172.

Kırım'ın topraklarında günümüze kadar kısmen halen ayaktaadır. Örneğin günümüzdeki Kefe (şimdi Feodosiya), Gözlev (Evpatoriya), Akmesit (Simferopol), Bahçesaray, Ukrayna'nın güney kısmında yer alan Odessa (şimdiki Belgorod- eskiden Akkerman) gibi şehirlerde bazı kalıntıları halen görüyoruz. Dolayısıyla, o medreselerin hem müfredat programları bakımından hem de eğitim ve öğretim yöntemleri bakımından Osmanlı medreselerine çok benzediğini daha önce misallerle izah etmeye çalıştık.

Bilindiği üzere, bugün bazı kimseler tarafından bütün nahiv ve sarf ile ilgili metinleri, eserleri ezberletilmektedir. Ancak bunların tamamını herkese bilinçsizce ezberletmek yerine özellikle şunları ezberletmek daha faydalı olabileceğini düşünüyoruz²³⁷:

- 1) Sarf ilminde - *Emsile, Bina, İzzi*
- 2) Nahiv ilminde - *Avamil Birgivi, Kavaidul İrab, İbn-i Malikin Elfiyesi* (veya el-Elfiyye şerhi üzerine yazılan Celâleddîn Abdurrahmân es-Suyûtî'nin (ö.1506) *el-Behcetü'l-Mardıyye 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*). Daha sonra bunların tatbiki âyet ve hadisler üzerinde yapılırsa gerçek amaca uygun davranılmış olacaktır.

Ayrıca, bugün modern yabancı dil öğretiminde kullanılan en yaygın dört yöntem var. Bunlar: Dilbilgisi-Çeviri (Gramer-Çeviri, Klasik) Metodu, Düzvarım (Direkt) Metodu, Duyup-Konuşma (İşitsel-Dilsel) Metodu, Seçmeli Metodu. Osmanlı medreselerinin uyguladığı Arapça yöntemini, bugünkü modern dilbilgisi- çeviri metodunu, tam anlamıyla karşılamasa bile, bu dilbilgisi-çevirisi metoduna daha yakın olduğunu söyleyebiliriz. Dilbilgisi-çeviri metodunda nahiv kurallarının tahlilleri yapıldığını görüyoruz. Hem Osmanlı, hem de Kırım'daki medreselerde Arap dilinde yazılmış kitapları anlama amaçlı, dinî ilimlere hazırlayıcı bir eğitimin amaçlandığını daha önce ifade ettik ve bugünkü eleştiriler, daha çok konuşma becerisinin göz ardı edilmesine yöneliktir. Ama şu bir gerçek ki, her ne kadar konuşmaya yönelik bir Arap dili öğretimi olmasa da medreselerde öğrencilerden

---

²³⁷ Yani diğer klasik grammer kitapları okumasa (ezberlemese) bile, kendi kendini, zamanla sarf ve nahivde geliştirebilir, çünkü diğer Arapça klasik kitaplar birbirine benzer konuları genişçe anlatılmaktadır. Tabii ki bunları yaparken, biz burada diğer klasik grammer kitaplarını okumama gibi anlam çıkartmıyoruz, bilakis bugün, onların üzerinde araştırma yapıp, daha çok faydalı bilgiler ortaya çıkartabileceğini inanıyoruz.

istenilen ve gerçekleşen okuma ve anlamının yanı sıra, sözlü anlatımın da gerçekleştirildiği göz önünde bulundurulmalıdır. O zamanın şartlarına göre hem Arap dilinde yazılmış eski metinleri ve eserleri anlayabilecek hem de Arapça kitapları rahatlıkla yazabilecek seviyede kişilerin mezun olması ve günümüze kadar yazdıkları eserlerin ulaşması, almış oldukları Arapça eğitimin ne derece kuvvetli olduğunun bir kanıtı olsa gerektir²³⁸.

---

²³⁸ Bkz. Demir, *Osmanlı İlk Dönemi Medreselerinin Kuruluş Süreci ve Arap Dilinin Öğretimi*, VI, Sy: 2, s. 615-622; Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, s. 260-262.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**KIRIMLI TÜRK ÂLİMLERİN HAYATLARI, ESERLERİ VE
ARAP DİLİ VE EDEBİYATINA YAPMIŞ OLDUĞU KATKILAR**

3.1. ES-SEYYİD AHMED B. ABDULLAH EL-KIRIMÎ, HAYATI, ESERLERİ VE BELAĞAT İLMİNE KATKILARI

Bu bölümde, Hanlık döneminde yaşayan, Kırım kökenli âlimlerin ulaşabildiğimiz kaynaklar ışığında hayatlarını, şahsiyetlerini, ilmi düşüncelerini, eserlerini, Arapçaya ne tür katkı sağladıklarını ve özellikle el yazma nüshaları hakkında önemli bilgiler verilmiştir. El yazma eserleri tahkik edilerek misallerle açıklamaya çalışmıştır.

3.1.1 Hayatı, Şahsiyeti ve İlmi Düşüncesi

15.asrın sonunda Kırım'da doğmuş, büyük Osmanlı âlim, es-Seyyid Ahmed bin Abdullah el-Kırımî, II. Murad Han döneminde ve Fatih Sultan Mehmed Han'ın İstanbul'u fetih ettikten sonra, hocası Mevlânâ Şerefüddin bin Kemâl ile birlikte, Türkiye'ye yerleşir. Farklı kaynaklarda, Mevlâna Kırımî, Molla Kırımî veya Ahmed bin Abdullah el-Kırımî şeklinde söz edilmektedir. Onun hakkında ilk bilgiler Taşköprizâde İsmâeddin Ahmed Efendi'nin 'Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye' adlı eserinde bulunmaktadır. Ayrıca 'Künhü'l-Ahbâr'²³⁹ ve 'Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası'²⁴⁰ adlı eserlerinde es-Seyyid Ahmed bin Abdullah el-Kırımî hakkında bilgiler mevcuttur. Diğer kaynaklardan alınabilecek bilgiler de Bursalı Mehmed Tâhir'in (öl. M./ 1925) *Osmanlı Müellifleri* ile "Kırım Meşâhiri" adlı eserlerinde Molla Kırımî ile ilgili bilgiler vardır²⁴¹. Mehmet Sarı bu zat hakkında şu bilgileri vermektedir:

*'Padişâh-ı kudredân Fâtih Sultân Mehmed Hânın mazhâr-ı hürmet ü iltifâtı olan efâhim-i 'ulemâ ve erbâb-ı tahkikten bir zât-ı 'âlidir. Âsâr-ı fazilânelerinin tab'ına himmet olunamadığından sıyt-i fazileti intişâr edememiştir. Hicri 879'da İstanbul'da irtihâl eyleyip oğlu Muhiddîn Efendinin (Ağa Yokuşunda) binâ ettiği câmi'-i şerîf sahasında defn edildi. Ahiren vefât eden oğlu da yanında medfundur'*²⁴²

²³⁹ Müellifi: Gelibolulu Mustafa Âlî', (öl.M./ 1600).

²⁴⁰ Müellifi: Ali Emirî'nin, (öl.M./ 1924).

²⁴¹ İsmail Avcı, *Fatih'in Musahiplerinden Âlim ve Şair Molla Kırımî ve Bir Şiiri*, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi , 40 /Güz 2016, s. 111-127.

²⁴² Mehmet Sarı, *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırımlı Mü'ellifleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 13.

es-Seyyid Ahmed bin Abdullah Kırımî, Hocası Mevlânâ Şerefüddin bin Kemâl el-Kırımî (öl. 847/1443) ile birlikte, Kırım'daki istikrarsız durumundan dolayı, II Murad Han döneminde Bursa'ya yerleşmektedir²⁴³. Bursa'da rahat hayat yaşadıkları, halde orada ne kadar kaldıkları belli değildir. Daha sonra II. Murad Han, onu Merzifon'da (Amasya ili) bulunan Kara Mustafa Paşa Medresesinde²⁴⁴ hoca olarak görevlendirmiştir, lâkin Ali Emirî'nin bilgilerine göre, es-Seyyid Ahmed bin Abdullah Kırımî, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fetih haberini duyunca, İstanbul'a gelmiştir. Taşköprüzâde İsmâmeddin Ahmed Efendi'nin verdiği bilgilere göre ise, es-Seyyid Ahmed bin Abdullah Kırımî'nin İstanbul'a geliş tarihi 1451 olarak kayd edilir, yani Fatih Sultan Mehmed'in babası II Murad Han'ın vefatından sonra bildirmektedir. Malum olduğu üzere, İstanbulun fethi 1453'te olduğuna göre, bu zatın 1451'de İstanbul'a gelişi muhtemelen yanlıştır²⁴⁵.

Hayatı boyunca müderrislik yapan es-Seyyid Ahmed bin Abdullah Kırımî, İstanbul'da vefat etmiş, Molla Kestel Camii²⁴⁶ civarında defnedilmiştir. 'Künhü'l-Ahbâr' adlı eserde, Molla Kırımî'nin, Bursa'da vefat ettiği yazılmaktadır, lâkin bu bilgiler her hangi bir belgeye dayanmamaktadır. es-Seyyid Ahmed bin Abdullah el-Kırımî'nin vefat tarihi ile ilgili bilgiler farklılıklar göstermektedir. Örneğin 'Keşfü'z-Zunûn'da M.1446-1447, 1452-1453, 1457-1458 yıllar şeklinde geçmektedir, lâkin Ali Emirî ve Kâtip Çelebi'nin verdikleri bilgilere göre, es-Seyyid Ahmed bin

²⁴³ Avcı, *Fatih'in Musahiplerinden Âlim ve Şair Molla Kırımî ve Bir Şiiri*, s. 111-127; Ayrıca bkz. Bursalı Mehmed Tâhir, Molla Kırımî hakkında bilgi verirken II. Murad devrinde ve sonraki asırlarda Kırım'dan göç eden başka isimlerden de söz eder: "Murâd-ı sâni devrinde Kırım'dan hicret idüp 840'da Edirne'de vefât iderek Zindanaltı'nda Tatar Hân Kabristâm'nda medfûn olan şârih-i Menâr Şerefüddîn Kırımî'niñ tilmizinden olup 883'de vefât iden Ahmed bin Mehemed el-Kırımî de fuzalâdan bir zât olup âsârından olan Şerh-i Buhârî-i Şerîf fazlına dâldir. 1279'da vefât iden ve Fâtih'de medfûn olan fikhdan Kırımî-zâde Mecmû'ası sâhibi Reşîd Efendi ile Levâyih-i Fâ'ika ve 'Alâ'ik-i Râ'ika 'ale't-Tefsîr ve'l-Fıkh ve'l-Hadîs ve'l-Ferâ'iz ve e't-Tasrîh ismindeki telvîh muhşîsi Fâzıl 'Alî efendiler de bu cümledendir." (Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, Cilt 1, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000, 397).

²⁴⁴ Avcı, *Fatih'in Musahiplerinden Âlim ve Şair Molla Kırımî ve Bir Şiiri*, s. 111-127; Ayrıca bkz. İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, haz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Ankara 1998, s. 419.

²⁴⁵ Avcı, *Fatih'in Musahiplerinden Âlim ve Şair Molla Kırımî ve Bir Şiiri*, s. 111-127.

²⁴⁶ Bu mescit oğlu Mevlânâ Muhyiddin tarafından yapılan ve günümüzde kayıp olunan camilerden sayılır.

Abdullah Kırımî'nin daha sonra vefat ettiğini kaydedilmektedir. Bursalı Mehmed Tâhir'in "*Kırım Meşâhiri*"nde müellifin vefat yılı 1474 olarak gösterilmiştir²⁴⁷.

es-Seyyid Ahmed bin Abdullah el-Kırımî ve hocası Mevlânâ Şerefüddin bin Kemâl el-Kırımî'nin birlikte tek düşünceleri Kırım'ın Osmanlı Devletine bağlamak idi. Bilindiği üzere, Fatih Sultan Mehmet döneminde Kırım 1475'te Osmanlı hâkimiyetine girmiştir²⁴⁸.

es-Seyyid Ahmed bin Abdullah el-Kırımî'nin, Fatih Sultan Mehmed'ten gördüğü ihsanlarla rahat bir hayat yaşadığı bilinmektedir.. es-Seyyid Ahmed bin Abdullah el-Kırımî'nin elde ettiği bu imkânlarla çeşme, medrese, kervansaray ve başka eserler yaptırarak topluma hizmet ettiği söylenebilir. Kaynaklarda Fatih'le Kırımî arasında geçtiği anlatılan bir konuşma şöyledir:

'Fatih bir gün Edirne'ye giderken yanında bulunan Molla Kırımî'ye "Molla, Kırım mamur bir yer imiş. Orada pek çok âlim yetiştirmiş. Hatta şu sıralar altı yüz musannif varmış ve hep telifle meşgul olurlarmış. Bu gerçek midir?" diye sorar. Molla Kırımî ise "Evet sultanım, doğrudur. Ben o devrin sonlarına yetiştim. Şimdi ne o mamurluktan ne de musanniflerden eser var." şeklinde cevap verince Fatih bunun sebebini sorar. Kırımî bunun sebebini şöyle açıklar: "Bir hain vezir ortaya çıktı. Ulemaya düşmanca davrandı, eziyet etti ve aralarına nifak düşürdü. Ulema arasında zamanla ihtilaf çıktı, dağılıp gittiler. Bu sebepten Kırım da harap oldu. Siz de bilirsiniz ki ilim ve marifet mülkü mamur eder.' Bu sözleri duyan Fatih Sultan Mehmed, sadrazam Mahmud Paşa'yı yanına çağırır ve es-Seyyid Ahmed bin Abdullah el-Kırımî'nin anlattıklarını ona aktarır, bunun üzerine de Mahmud Paşa

²⁴⁷ Bkz. Taşköprülüzâde İsmâmeddin Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 92-94; Mecdî, *Terceme-i Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, Tabhâne-i Âmire, 1269, s.101-102; Avcı, *Fatih'in Musahiplerinden Âlim ve Şair Molla Kırımî ve Bir Şiiri*, s. 111-127; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr, Dördüncü Rûkn: Osmanlı Tarihi C. I Tıpkıbasım*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, vr. 82a-b; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I-III, 197, 414, 916; Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 397-398.

Meşâhiri", Haz. Hasan Aksoy, *İslam Medeniyeti Mecmuası*, V/4 (1982), 70-1; Ali Emîrî, "Kırım", *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 1/3 (31 Mayıs 1334), 43-4; Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar*, Arasta Yayınevi, Bursa 2001, 191.

²⁴⁸ Avcı, *Fatih'in Musahiplerinden Âlim ve Şair Molla Kırımî ve Bir Şiiri*, s. 111-127; Ayrıca bkz. Halil İnalçık, "*Kırım (Kırım Hanlığı)*", *DİA*, XXV, 451.

“Sultanım suç vezirin değildir, Kırım hanınıdır. Zira o kişiyi vezir yapan odur.” diye cevap verir. Bu söz Fatih Sultan Mehmed’in çok hoşuna gider²⁴⁹.

Tarihi kaynaklarda es-Seyyid Ahmed bin Abdullah el-Kırımî’nin Molla Hüsrev’le (öl. 885/1480) bir ilmî tartışmasının olduğu anlatılmaktadır ve bu durum onun ilmiyle amel eden bir isim olduğuna delil gösterilmektedir. es-Seyyid Ahmed bin Abdullah el-Kırımî, Edirne’ye uğradığı vakit, Molla Hüsrev, Taftazanî’nin (öl.792/1390) Mutavvel adlı eserine yazdığı haşiyeyi incelemesi için es-Seyyid Ahmed bin Abdullah el-Kırımî’ye verir. el-Kırımî, eserde birçok yanlışın olduğunu söyler ve eserin bazı yerlerini karalar. Daha sonra Molla Hüsrev, ziyafet esnasında güçlü ilmî delillerle es-Seyyid Ahmed bin Abdullah el-Kırımî’nin itirazlarının yanlış olduğunu ispat ettikten sonra, el-Kırımî bir âlime yakışır şekilde kendi yanlışlarını kabul eder ve Molla Hüsrev’den özür diler²⁵⁰. es-Seyyid Ahmed bin Abdullah el-Kırımî’nin (r.a.) hayatı boyunca hep müderris olarak yaşamıştır. Ayrıca âlim kişiliği, şairliği ve başkaca vasıflarıyla Fatih döneminin önemli isimlerinden biri olduğu görülmüştür. es-Seyyid Ahmed bin Abdullah el-Kırımî, müderris âlimlerinden Molla Hüsrev, Ali Kuşçu, Hocazâde Muslihiddin, Molla Zeyrek, Hızır Çelebi, Mevlana Alaüddin Tusî gibi isimlerle birlikte anılabilir. Ayrıca hayırsever, çevresindeki ihtiyaç sahiplerini de koruyup kollayan bir kişi olduğu tarihi kaynaklarda geçmektedir. Kırımî heybetli, iyi konuşan, siyaseti kuvvetli, dâhi, âlim ve şair bir isimdir. Bu vasıfları sayesinde Fatih’in musahipleri arasına giren Kırımî’nin Fatih’le olan bazı konuşmalarının olduğu kaynaklardan öğrenilebilmektedir. Onun şerh ve haşiyeye şeklinde 12 eseri tespit edilmiştir. Bunlar onun ilmî yanını ortaya koyan çalışmalar olarak dikkati çekmektedir²⁵¹.

²⁴⁹ Avcı, *Fatih’in Musahiplerinden Âlim ve Şair Molla Kırımî ve Bir Şiiri*, 111-127; Ayrıca bkz., Seher Erdoğan Çeltik, *Ali Emîri’nin Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015,197; Taşköprülüzâde İsmâeddin Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri...*, s. 94; Âşık Çelebi, *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ, İnceleme-Metin*, haz. Filiz Kılıç, Cilt 2, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınevi, İstanbul 2010, s. 1056-7; A. Süheyl Ünver, *İstanbul Üniversitesi*, s. 198. *Şakâ’ik*’ta padişah Fatih değil II. Murad olarak geçer.

²⁵⁰ Avcı, *Fatih’in Musahiplerinden Âlim ve Şair Molla Kırımî ve Bir Şiiri*, s. 111-127; Ayrıca bkz. Taşköprülüzâde İsmâeddin Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 119-20; Mecdî, *Terceme-i Şakâ’iku’n-Nu’mâniyye*, s. 136; M. Hüdayi Şentürk, *Künhü’l-Ahbâr C. II, Fâtih Sultân Mehmed Devri, 1451-1481*, TTK Yayınevi, Ankara 2003, 187.

²⁵¹ Avcı, *Fatih’in Musahiplerinden Âlim ve Şair Molla Kırımî ve Bir Şiiri*, s. 111-127.

3.1.2. Eserleri ve Arap Diline Katkıları

Müellifin elimizde olmayan fakat kaynaklarda zikredilen eserlerinin isimlerini verelim. Çoğunluğu şerh, haşiye olarak ondan fazla eser ismi geçmektedir²⁵²:

- 1) *Hâşiye-i Mutavvel*²⁵³: Taftazanî, Hatîb el-Kazvînî'nin (ö. 739/1338) Telhîsu'l- Miftâh adlı eserini şerh etmiş, Kırımî de bu şerhe haşiye yazmıştır. Eser Arapçadır²⁵⁴. Bu eserden sonraki sayfada bahsedilecektir.
- 2) *Hâşiye-i Telvîh*: *Telvîh* aslen Sadrüşşerîa Ubeydullah b. Mesûd el-Mahbûbî el-Buhârî el-Hanefî'nin (ö. 747/1346) *et-Tavdîh fî Halli Gavâmidi't-Tenkîh* adlı eserine Taftazanî tarafından yazılmış şerhtir.
- 3) *Hâşiye alâ Şerhu'l-Akâid en-Neseftiyye: el-Akâid* adlı eser Ebû Hafs Ömer Necmeddîn en-Neseffî tarafından kaleme alınmıştır. Taftazani tarafından bu eser şerh edilmiştir. Molla Kırımî ise onun şerhine haşiyeler yazmıştır. Eser Arapçadır.
- 4) *Hâşiye Şerh-i Lübbi'l-Elbâb*: Eser Arapça olup nahiv ile ilgilidir. İsferyânî'nin (öl. 418/1027-8) Lübbü'l-Elbâb'ına, Molla Kırımî tarafından yapılan şerhin haşiyesidir.
- 5) *Mısbâhu't-Ta'dîl fî Keşfi Envâri't-Tenzîl*: Eser Arapça olup, Tefsir ile ilgilidir. Beyzâvî'nin (öl. 685/1286) tefsirine yazdığı haşiyedir²⁵⁵.

²⁵² Avcı, *Fatih'in Musahiplerinden Âlim ve Şair Molla Kırımî ve Bir Şiiri*, s. 111-127; Ayrıcı bkz. Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 94; Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 398; Recep Cici, *Osmanlı Dönemi*, 191; H. Murat Kumbasar, “*Taftâzânî (H. 722-792 / M. 1322-1390)'nin Eserleri*”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sy:25, 2006, s. 149-64; Osman Ergin, ‘*Sadraddin al-Qunawi ve Eserleri*’, Şarkiyat Mecmuas, Sy:2,1957, II, 71; Mehmet Temelli, ‘*Muhammed Şîrin Mağribî ve Câm-ı Cihânnümâ'sı*’, Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, Bursa, 2005, s. 117; Cüveyriye İltuş, *Muhyî ve Cihânnümâsı (İnceleme-Metin)*, s. 8; Bursalı Mehmed Tâhir, ‘*Kırım Meşâhiri*’, 71; Mustafa Irmak, “*Bir Belâgat Kitabı Olarak Mutavvel ve Osmanlı Medreselerinde Okunuş Biçim Üzerine Bir Risâle*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sy:42, 2012, 175; Şükrü Maden, “*Tefsirde Şerh, Hâşiye ve Ta'lika Literatürü*”, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Sy: 3/1, 2014, s.192.

²⁵³ El yazma eserin nüshası EK'ler bölümünde sunulmuştur (s. 172).

²⁵⁴ Nüshaları: Atıf Efendi Yazma Eser Ktp. 2332, Nuruosmaniye Ktp. 4413, Köprülü Yazma Eser Ktp. Mehmed Asım Bey 497. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunanlar: Laleli 1806 (kendi hattı) ve 2807, Hamidiye 1251.

²⁵⁵ Bu eser İstanbul Millet Ktp. Feyzullah Efendi 147 numarada kayıtlıdır.

- 6) *Tefsîru Sûreti'l-Yâsin*: Eser Türkçe olup, Tefsir alanında yazılmıştır²⁵⁶.
- 7) *Şerhu Miftâhi'l-Gayb*: Eser 874/1469-70'te tamamlanmıştır. Sadreddin Konevî'nin (öl. 673/1274) eserine Osmanlı döneminde yazılan birçok şerhten biridir.²⁵⁷
- 8) *Müdüâm-ı Cân-Fezâ der-Şerh-i Câm-ı Cihân-nümâ: Câm-ı Cihân-nümâ* adlı eser Muhammed Şîrîn el-Mağribî' (öl. 809/1406) tarafından kaleme almıştır. Molla Kırımî ise bu esere Farsça bir şerh yazmıştır²⁵⁸.
- 9) *Hâşiyeye alâ Hâşiyeti's-Seyyid ale'l-Keşşâf*: Cürcânî'nin (öl. 740/1413) Hâşiyeye ale'l- Keşşâf'na yazılan haşiyelerden biridir²⁵⁹.
- 10) *Hâşiyetü'l-Hâşiyeye alâ'l-Fevâidi'z-Ziyâîye*: Eser Arapça olup, Nahiv ile ilgilidir. *Hâşiyeye alâ'l-Fevâidi'z-Ziyâîye* adlı esere haşiyeye olarak yazılmıştır²⁶⁰.
- 11) *Gülzâr-ı Demsâz der-Şerh-i Gülşen-i Râz*: Eser Farsça olup, 1474-5 yılında İstanbul'da tamamlanmıştır. Gülşen-i Râz²⁶¹ adlı esere yazılmış şerhtir.

3.1.3. Haşiyeye ala'l-Mutavvel

Sa'deddin et-Taftazani'nin el-Mutavvel adlı Telhis şerhinin haşiyesi olan bu eser, İstanbul kütüphanelerinde biri h.882 yılında istinsah edilmiş, diğer nüshaları ise şöyledir: Atıf Efendi Yazma Eser Ktp. 2332, Nuruosmaniye Ktp. 4413, Köprülü Yazma Eser Ktp. Mehmed Asım Bey 497. Süleymaniye Kütüphanesi'nde

²⁵⁶ Kastamonu İl Halk Ktp. 1226/4, Hüseyin Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmaları S.H.M.H.K. Yaz. 67, İstanbul Millet Ktp. Şeriyeye 41 ve 1234/1.

²⁵⁷ Nüshaları: Süleymaniye Ktp. Ayasofya 1931 ve Halet Efendi 284, Hacı Selimağa Ktp. 524 (şarih hattı).

²⁵⁸ Nüshalardan birisi Manisa İl Halk Ktp. 2936/4'te (49b-96b) bulunmaktadır.

²⁵⁹ Bir nüshası Atıf Efendi Yazma Eser Ktp. 359'da kayıtlıdır.

²⁶⁰ Bir nüshası Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 2701'de kayıtlıdır.

²⁶¹ Müellifi: Mahmûd Şebüsterî'nin (öl.720/1320).

bulunanlar: Laleli 1806 (kendi hattı) ve 2807, Hamidiye 1251, Turhan Valide Sultan 285/1, Carullah 1772 ve 1773, Yeni Cami 1026, Ayasofya 4375²⁶².

Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesinde bulunan el yazma nüshanın özellikleri²⁶³:

Arşiv No:	34 Atf 2332
Eser Adı	Haşiyetün ale'l-mutavvel
Yazar Adı	Ahmed b. Abdullah el-Kırımı, 862
Müstensih	Ali b. Hasan
Konu	Arapça Belağat
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0
Bulunduğu yer	Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi
Koleksiyon	Atıf Efendi Koleksiyonu
Ölçü	0
Yaprak	226
Satır	0
Yazı Türü	0
Kağıt Türü	0
Notlar:	0

²⁶² Bkz. Avcı, Fatih'in Musahiplerinden Âlim ve Şair Molla Kırımı ve Bir Şiiri, s. 111-127.

²⁶³ <http://www.yazmalar.gov.tr> (E.T. 20.04.2018).

Metin haşiye اقول sözleriyle başlamak suretiyle birbirinden tefrik edilmiştir.

Atıf Efendi'nin vakıf mührü bulunmaktadır.

Baş I b :

بسم الله الرحمن الرحيم

رَبِّ يَسِّرْ وَأَعِزْ وَأُدِّمْ بِحَبْرٍ يَا كَرِيمُ وَصَلَّى اللهُ وَسَلَّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ

الحمد لله الذي شرح صدورنا لرتب حقائق المعاني على حاسة الخال ورسخ من فضله لقلوبنا دقائق البيان وبدائع الاحسان وافضا علينا على حسب ما اقتضته حال الاستعداد انواعا من العرفان وارضى نفوسنا بزال سلامة الفطرة عن الدفع والطغيان والصلاة على افضل من اوتي جوامع الكلم ولوامع الديان وعلى آله الطيبين الاطهار وخلفائه من الاصحار والاحسان وعلى جميع المهاجرين والانصار والذين اتبعوهم بالاحسان

Son 226 A:

إذَا نَظَرْتُ إِلَى خَوَاتِيمِهَا وَكَانَتْهَا فِي غَايَةِ الْحَسَنِ وَنَهَايَةِ الْكَمَالِ لِكَوْنِهَا هِيَ ادْعِيَةُ الْحَجِّ وَذَلِكَ كَتَفْصِيلِ جُمْلَةِ الْمَطْلُوبِ فِي الْفَاتِحَةِ وَالِدُعَاءِ الَّذِي خَتَمْتُ بِهِ الْبَقْرَةَ وَالْوَصَايَا فِي خَاتَمَةِ آلِ عِمْرَانَ وَالْوَعْدَ وَالْوَعِيدِ الَّذِي فِي خَاتَمَةِ الْإِنْعَامِ وَقَوْلِهِ الْغَيْرِ ذَلِكَ يَعْني التَّبَجِيلُ وَالتَّعْظِيمُ الَّذِي فِي خَاتَمَةِ الْمَلِكِ وَالْفَرَايِضِ فِي خَاتَمَةِ النِّسَاءِ هَذَا آخِرُ مَا أَرَدْنَا تَعْلِيْقُهُ مِنْ زَوَائِدِ الْقَوَائِدِ وَتَنْمِيْقِهِ مِنْ حَرَائِدِ الْفَرَايِدِ مَعَ قِلَّةِ الْعُدَّةِ وَالْبُضَاعَةِ وَكَثْرَةِ الْحَطَلِ وَالزُّلْلِ فِي الصَّنَاعَةِ وَتَحْمُدُ اللهِ عَلَى التَّامِّ مِنْ عَلَى الْبَدَاءِ وَالْإِخْتِمَامِ , ثُمَّ نُصَلِّيْ اَبْدًا جَمِيْلًا عَلَى الرَّسُولِ أَفْضَلِ الْإِنَامِ ثُمَّ عَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ مَعًا وَتَبِعِ الْآيَةِ الْعِظَامِ , وَنَسْتَلُ النَّفْعَ بِهِ كَمَا نَفَعُ بِالْأَصْلِ وَالشَّرْحَ عَلَى الدَّوَامِ .

تم الكتاب بحمد الله وعونه وحسن توفيقه على يد مسطره علي بن حسن بن علي الخطب المعروف بالسروي الازهري

الشافعي غفر الله له ولوالديه ولمن كان السبب فيه ولكل المسلمين

Umumun ve Hususun Min Vech

Yine Molla el-Kırımı , ظهر الحمد فهو من حيث صورته لسان من السنه , ifadeyi kullanırken, umumun ve hususun min vech'ten bahsetmektedir. Şükür nimete karşılık söz, fiil veya itikatla yapılır. Şükür çıkış yeri olarak hamd ve medihten daha kapsamlıdır. Çünkü hamd ve medhin çıkış kaynağı dildir. Dilin dışındaki bir azayla hamd ve medh yapılamaz. Ama şükürün kaynağı ise daha kapsamlı olup, dil ile şükür yapılabildiği gibi dilin dışındaki azalarla ve kalb ilede şükür edilebilir. Hamd ve medih sıfatlara karşılık yapılabildiği gibi nimetlere karşılıkta yapılabilir. Ama şükür ise nimete karşılık söz, fiil veya itikatla yapılır. Yani sadece nimete karşılık yapılır. Dolayısıyla şükür hamd ve medihten bu yönle daha hastır. Şükür ile hamd ve medih arasında bir vecihle daha geniş (umumun) ve haslık (hususun) olma yönleri vardır. Umumun ve hususun min vech şudur. Daha önce demiştik ki; Şükür hem söz hem fiil hem de itikadla olduğu için hamd ve medihten daha kapsamlıdır. Çünkü hamd ve medih sadece dille yapılır. Şükür ise üç şeyle de yapıldığı için bu yönle ikisinden daha geniştir. Haslığı ise şurdadır; Şükür sadece nimete karşılık yapılmasına mukabil, medh ve hamd hem nimete hem de dıfatlara karşılık yapılır. Bu yönle de şükür has, diğer ikiside am oldu. Dolayısıyla şükür, bir vecihle am iken (daha kapsamlı iken), başka bir vecihle has (hususun) olabiliyor²⁶⁴.

Kelimeler Arasında Farklar

والاضمحلال الذهاب بالكلية والدجى جمع دجية بمعنى الظلمة واللمعان الاضاءة والنور . . . . . في نفسه المطهر لغيره والضياء اقوى واتم ولذلك اضيف الى الشمس والنور الى القمر في قوله تعالى " وهو الذي جعل الشمس ضياء والقمر نورا " وقد يفرق بينهما بأن الضياء ضوء ذاتي والنور ..

²⁶⁴ Misaller için bkz. Sadeddin-i Taftazani, *Muhtasarul Meani*, Çev. Mehmet Ali Arslan, Seyda Yayınevi, Diyarbakır, 2014, s.11.

Yaptığımız inceleme esnasında, el-Kırımî (r.a.) el yazma eserinin baş sayfalarında, Arapçadaki kelimeler arasındaki farkları anlatırken, istiḥad (delil) olarak Kur'anı-Kerimden misal verir. Şöyle ki: es-Seyyid Ahmed bin ‘Abdullah el-Kırımî, burada Yunus Sûresinin onuncu ayeti-kerimesini misal verir. Arapça’daki الضياء ile النور kelimeler arasındaki farkı şöyle izah eder:

‘Güneşi ışıklı, ayı da parlak kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona (aya) birtakım menziller takdir eden O’dur. Allah bunları, ancak bir gerçeğe (ve hikmete) binaen yaratmıştır. O, bilen bir kavme âyetlerini açıklamaktadır.’²⁶⁵

Ziya, (ışık), konum ve kullanım bakımından daha kuvvetlidir. Bu yüzden ziyâ, Güneş’e, nur Ay’a nisbet edilir. Filozoflara göre bizzât ışık verendir; Güneş gibi. Nur ise araz ile ışık verendir, yeryüzünde olduğu gibi. Ay ışığını ise güneş’ten alır²⁶⁶.

3.2. MUHAMMED B. HAMİD EL-KEFEVİ’NİN (AKKİRMANİ) HAYATI, ESERLERİ VE ARAP DİLİNE KATKILARI

3.2.1. Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve Düşüncesi

Çalışmamızın esnasında bu zat hakkında farklı kaynaklarda ve farklı isimlerle (lakablarıyla) karşılaştığımızı gördük. Bursalı Mehmed Tahir’in ‘Kırımlı Müellifler’ adlı eserinde bu zat hakkında şu bilgiler aktarılır:

‘Ulûm-ı ‘Arabiyyeye vukufu müselleme fuzalâdandır. İstanbul’da istikmâl-i feyz-i ‘ulûmdan sonra meslek-i kazâya sülûk ederel Medine-i Münevvere ba’de Kûdüs-i Şerîf kâdısı ta’yin edildi ve 1186 târîhinde burada irtihâl etti.’²⁶⁷

²⁶⁵ Yunus süresi, 10.ayet./ Diyanet Vakfı Türkçe Meali.

²⁶⁶ Ayrıca misaller için bkz. İsmail Hakkı Bursevi, Kelimeler Arasında Farklar (Kitâbu'l-Furûq), Çev. Ömer Aydın, İşaret Yayınları, İstanbul, 2011, s. 325.

²⁶⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırımlı Mü’ellifleri*, Çev. Mehmet Sarı, , Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 19.

Doğup büyüdüğü Akkirmân²⁶⁸ şehrine nispetle kendisine Akkirmânî lakabı verilmiştir. Ailesi Kırım'daki Kefe²⁶⁹ liman şehrinden Akkirman şehrine göçtüler. Asıl adı Muhammeddir. Kaynaklarda bazen Mehmed veya Akkirmani diye geçmektedir. Osmanlının XVIII. yy.da yaşayan büyük âlimlerimizden sayılır ve hayatı hakkında kaynaklarda geniş bir bilgi bulunmamaktadır. Kadılar zümresinden olup 1753 yılında İzmir, 1758 yılında da Mısır kadısı olduğu ve Sarây-ı Hümâyun hocalığı yaptığı bilinmektedir. 1759 yılında Mekke kadılığına atanan Muhammed Kefevi, 1760 yılında burada vefat etmiştir²⁷⁰ Özellikle Arap dili ilimlerde derin bilgi sahibi olan Akkirmânî'nin kelâm, felsefe, hadis, fıkıh, tefsir ve dil konularında bazıları basılmış birçok eseri vardır.

Muhammed Kefevi'nin eserleri incelediğinde onun Arapçaya vakıf olup, Arap dili ile ilgili eserler yazdığını görürüz. Ayrıca kelim, tefsir, hadis fıkıh, felsefe, mantık gibi ilimlere vakıf olduğunu görürüz. Eserlerinden onun mütevazı bir şahsiyet olduğu, topluma itikadî ve fikhî açıdan faydalı olamaya çalıştığı anlaşılabilir. Muhammed Kefevi, itikatta Maturidî ve fıkıhta Hanefî mezhebine mensup olmasına rağmen bu iki ekolde de mutaassıp davranmamıştır. Bu özelliğini yazmış olduğu eserlerde açık bir şekilde ortaya koymuştur. Ehl-i Sünnet bilginlerinin takip ettiği yolu takip etmiş ve Ehl-i Sünnet kelamcılarının çoğunluğunun ortak görüşünü benimsemiştir. Bununla beraber doğru görmediği konularda da tenkit edici üslup kullanmıştır ve kendi görüşlerini nakli ve akli delillerle teyit etmeye çalışmıştır. Kefevinin'nin eserlerinde onun Arap dili, kültürü ve edebiyatını çok iyi bildiğini, Farsçaya vakıf olduğunu görmekteyiz. Muhammed Kefevi, eserlerini Arapça ve

---

²⁶⁸ Akkirmân, Ukrayna Cumhuriyeti'nde bugün yetmiş binin üzerinde nüfusu olan bir şehirdir, (Belgorod Dnistrovskiy şehri, Odessa ili). Birkaç defa Rusların eline geçti ise de 1812 Bükreş Antlaşması'na kadar Osmanlı idaresinde kaldı. 17. yüzyılda Akkirmân'ı ziyaret eden Evliya Çelebi (Mayıs 1658) burada kale, medrese, hamam ve camiler ile 1500 kadar ahşap ev bulunduğundan, Meyak Geçidi'nden, Meyak Baba Sultanın Dinyester nehri yakınındaki türbesi ile civarında medfun şehitlerden bahseder.” (Sakıp Yıldız, ‘Akkirmân’, *DİA*, II, 270).

²⁶⁹ Kefe şehri bugün Feodosia şehri diye anılır.

²⁷⁰ Şamil Öcal, “Osmanlı Kelamcıları Eş'ari miydi?- Muhammed Akkirmânî'nin İnsan Hürriyeti Anlayışı” Dini Araştırmalar, Ankara, 1999, II., Sy:5, 227.

Osmanlıca olarak kaleme almıştır. Eserlerinde yer yer Farsça şiirler de kaleme almıştır²⁷¹.

3.2.2. Eserleri ve Arap Diline Katkıları

Muhammed el-Kefevi'nin elimizde 6 adet eseri bulunmaktadır. Bazıları müstakil, bazıları da şerh, haşiye olarak sayısı altmışı geçmektedir²⁷².

1- *Şerhu'l-Binâ*:²⁷³ Arap Dili alanında yazılmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Amire, 1257.

2- *Şerhu Tahmisi Kasideti'd-Dimyatiyye*:²⁷⁴ Arap edebiyatı alanında yazılmış bir eserdir²⁷⁵.

3- *Şerhu'l- İtbâki'l-Etbâk*²⁷⁶: Arap Edebiyatı alanında yazılmış bir eserdir²⁷⁷.

4- *Hâşiye alâ Şerhi'l Arûzi'l- Endelusi*²⁷⁸: Arûz ilmi alanında yazılmış bir eserdir²⁷⁹.

5- *Muhtasar-u Muğni'l- Lebîb an Kütübi'l-Ea'rib*:²⁸⁰ Arap Dili ve Edebiyatı alanında yazılmış bir eserdir²⁸¹.

6- *Şerhu'l-Emsile*:²⁸² Arapça yazılmış bir eserdir²⁸³.

7- *Haşiye ale'l Adudiyye*: İslâm Ahlakı konusunda yazılmış bir eserdir²⁸⁴.

²⁷¹ Sadrettin Buğda, *Muhammed Bin Mustafa Akkirmânî ve Muhtasâr-U Muğni'l- Lebîb An Kütübi'l-Ea'rib'in Edisyon Kritiği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum, 2014, s.3-4.

²⁷² Buğda, *Muhammed Bin Mustafa Akkirmânî ve Muhtasâr-U Muğni'l- Lebîb An Kütübi'l-Ea'rib'in Edisyon Kritiği*, s.3-4.

²⁷³ Bu eser, ileride daha detaylı incelenmiştir.

²⁷⁴ Aşağıda bu eserin yeri geldikçe, örneklerle değineceğiz.

²⁷⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 648.4; Hamidiye,1060.2; Beyazıt Devlet Kütüphanesi; İ.Ü. Merkez Kütüphanesi ve İstanbul Nuru Osmaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır.

²⁷⁶ Bu eser, ileride daha detaylı incelenmiştir.

²⁷⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi, 2747 ve Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3955M tasnif numarasıyla kayıtlıdır.

²⁷⁸ Aşağıda bu eserin yeri geldikçe, örneklerle değineceğiz.

²⁷⁹ Milli Kütüphanede, 55 Vezirköprü 515/2 tasnif numarasıyla kayıtlıdır.

²⁸⁰ Bu eser hakkında geniş bilgiye ileride yer verilmiştir.

²⁸¹ Atıf Efendi Kütüphanesi, 2594; Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli,3496/2; Fatih, 5089, Bağdatlı Vehbi Efendi, 1877;Kayseri Reşid Efendi Kütüphanesi, 2594 tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

²⁸² Bu eser, ileride daha detaylı incelenmiştir.

²⁸³ İstanbul Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

8- *Haşîye alâ Risaleti'l-Hüseyniye fi Feni'l-Âdab*: Mantık alanında yazılmış bir eserdir²⁸⁵.

9- *Haşîye ala el-Camii's-Sahih li'l-Buhari*²⁸⁶.

10- *Haşîye ala Envari't-Tenzil li Beydavi*²⁸⁷.

11- *Haşîye ala Haşiyeti's-Seyyid ala Şerhi Muhtasari'l- Münteha*²⁸⁸.

12- *Haşîye ala Haşiyeti Şerhi'l-Muhtasar fi'l-Usul*: Usulü fıkıh alanında yazılmış bir eserdir²⁸⁹.

13- *Haşîye ala Haşiyeti'l-Hayali ala Şerhi'l-Akaid*: Kelâm alanında yazılmış bir eserdir²⁹⁰.

14- *Haşîye ala Haşiyeti Usami'd-Din ala Şerhi'l-Akaid*: Kelâm alanında yazılmış bir eserdir²⁹¹.

15- *Haşîye ala Haşiyeti'l-Larî fi'l-Hikme*: Muslihiddin Larî'nin haşiyesi üzerine yapılan bir haşiyedir. İslâm Felsefesi konusunda yazılmış bir eserdir²⁹².

16- *Haşiyetu'l-Hüseyniye li-Adabi'l-Birgivi*²⁹³.

17- *Haşîye ala Şerhi Kâdî Âbadi*²⁹⁴.

18- *Hilye-i Saadet*: İslâm Tarihi alanında yazılmış bir eserdir²⁹⁵.

19- *Hediyetü'l-Muhlisin*: İslâm Ahlakı alanında yazılmış bir eserdir²⁹⁶.

---

²⁸⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, 297.8 tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

²⁸⁵ İstanbul, Matbaa-i Osmaniye, 1281, 1316.

²⁸⁶ Bağdadi, İsmail paşa, 1955. Hedyütü'l-Arifin, 2/332; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, tarih. I, 242, Meral Yay. İstanbul.

²⁸⁷ Bağdadi, 1955: 2/332; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, trs. I, 242.

²⁸⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, 166; Konya Karatay Yusuf ağa Kütüphanesi, 479. tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

²⁸⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Servili Bölümünde, 297.501 tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

²⁹⁰ Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa 1169 tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

²⁹¹ İstanbul Matbaa-i Amire, 1274.

²⁹² İstanbul Matbaa-i Amire, 1264.

²⁹³ Bağdadi, 1955: 2/332.

²⁹⁴ Bağdadi, 1955: 2/332.

²⁹⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümünde, 297.9 tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

²⁹⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, H.Hüsnü Paşa, 1161/1.

- 20- *İkdü'l- Kalaid fi Tahkiki'l- Akaid*: Kelâm alanında yazılmış bir eserdir²⁹⁷.
- 21- *İkdu'l-Leâli fi Beyâni İlmihi Teâlâ bi Gayri'l-mutenahi*: Kalam alanında yazılmış bir eserdir²⁹⁸.
- 22- *İklilü't-Teracîm fi Tercemeti Şerhi Hidâyeti'l-Hikme*: İslâm Felsefesi alanında yazılmış bir eserdir²⁹⁹.
- 23- *İlmül-Kelam*: Kalam alanında yazılmış bir eserdir³⁰⁰.
- 24- *el-Kelimâtü'l-Cemîle fi Şe'ni Şerhi't-Tesmiye*: Kur'an İlimlerine dair yazılmış bir eserdir³⁰¹.
- 25- *Adabü'l-Keferi*: Mantık ve münazara alanında yazılmış bir eserdir³⁰².
- 26- *Muhtasar-u Şemâli's-Şerîf*: İslâm Tarihi alanında yazılmış bir eserdir³⁰³.
- 27- *Risale fi'l-Mesâili'l-Kelâmiyye*: Kelâm alanında yazılmış bir eserdir³⁰⁴.
- 28- *Risâle fi'l-Adabi'l-Bahs ve'l-münazâra*: Mantık ve Münazara konusunda yazılmış bir eserdir³⁰⁵.
- 29- *Risâle-i Akaid*: Akaid ve kelama alanında yazılmış bir eserdir³⁰⁶.
- 30- *Risâle alâ Evvel-i Şerhi'l-Halebî*: Fıkıh alanında yazılmış bir eserdir³⁰⁷.

²⁹⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi,415 ve Yıldırım Beyazıt Devlet Kütüphanesinde bulunmaktadır.

²⁹⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümünde, 297.412 arşiv numarasıyla mevcuttur. Ayrıca İstanbul Atıf Efendi Kütüphanesi 365/2, ve A.Ü. İlâhiyat Fakültesi Kütüphanesinde de birer nüshası bulunur.

²⁹⁹ Bu eser, Ebherî'nin (Ö. H.663), Hidâyetü'l-Hikme adlı felsefî eserine Kadı Mir Hüseyin'in (Ö. H.910), Şerhu'l-Hidayeti'l-Esiriyye adıyla yaptığı şerhin bazı ilavelerle Türkçeye tercümesidir. Arapçadan Osmanlıcaya çevrilmiştir. İstanbul, 1288, 1316,1319.

³⁰⁰ Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, 1059/3 tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

³⁰¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 488/2; Bağdatlı Vehbi Efendi, 1877/2; Molla Murad,57/8 tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

³⁰² Süleymaniye Kütüphanesi, Darü'l-Mesnevî bölümünde, 160 tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

³⁰³ Süleymaniye Kütüphanesi Şazeli bölümünde 297.9 tasnif numarasıyla mevcuttur.

³⁰⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 198; Bağdatlı Vehbi Efendi 824/2; İ. Ü. Merkez Kütüphanesi, 297.4 ve Konya Koyunoğlu Müzesi, 10814 tasnif numarasıyla mevcuttur.

³⁰⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 3851/13 ve Yıldırım Beyazıt Devlet Kütüphanesinde bulunmaktadır.

³⁰⁶ İstanbul Matbaa-i Amire, 1240.

³⁰⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde 297.5; Kastamonu İl Halk Kütüphanesinde Şerhü Hâlebi's-Sağır ismiyle 2054/17i tasnif numarasıyla kayıtlıdır.

31- *Risâle fî Beyâni Firakı'd-Dalle*: Mezhepler Tarihini konu edinmiş bir eserdir³⁰⁸.

32- *Risâle fî Beyânil-Mezâhib fî Efâ'li'l-İbâd ve Beyâni'l-İrâdeti'l-Cûzye alâ Mezhebi'l-Mâturidiye*: Kelam alanında yazılmış bir eserdir³⁰⁹.

33- *Risâle fî Beyâni İmkâni'l-Has ve'l-Â'm*: Usul İlmine dair yazılmış bir esedir³¹⁰.

34- *Risâle fî Efâli'l-Müteaddiyât ile'l-Mefûleyn evi'l-Ekser*³¹¹.

35- *Risâle fî İhtiyârâti'l-Cüziye*: Kaza ve kader konusuna dair yazılmış bir eserdir³¹².

36- *Risâletü'l-İmtihan*: Eğitim konusunda yazılmış bir eserdir³¹³.

37- *Risâle fî Hukmi's-Sivai ve Aslihi ve Keyfiyyeti İstimâlihi ve Mevadi İstimâlihi ve Fevâidihi*: Fıkıh alanında yazılmış bir eserdir³¹⁴.

38- *Risâle fî Takdimi't-Tesmiye ala't-Tahmid*: Fıkıh alanında, yazılmış bir eserdir³¹⁵.

39- *Risâle fî Tefsiri'l-Hamdele*: Tefsir alanında yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, 3676/2 ve Atıf Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

40- *Risâle-i Teavvuz*: Tefsir alanında yazılmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Amire: 1298.

41- *eş-Şemâili'n-Nebeviyye*: İslâm Tarihi alanında yazılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi Mihrişah Sultan 208/2 tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

---

³⁰⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 5353/4.

³⁰⁹ Ankara Milli Kütüphane, 26 Hk 716/2.

³¹⁰ Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 297.501 tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

³¹¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, 492. 7 tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

³¹² Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 27 Hk 338/8.

³¹³ İ.Ü. Merkez Kütüphanesinde bulunmaktadır.

³¹⁴ İstanbul Millet Kütüphanesi, 3448/4 tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

³¹⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, yazma bağışlar bölümünde, 297.5; İ.Ü. Merkez Kütüphanesi ve Millet Kütüphanesinde bulunmaktadır.

42- *Şerhu'l-Besmele*: Tefsir alanında yazılmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Amire, 1298.

43- *A'ynü'l-Hayat*: Tasavvuf alanında yazılmış bir eserdir.³¹⁶

44- *Şerhu Dibaceti'l-Halebi*³¹⁷.

45- *Şerh-u Dibâceti'l-Gunyeti'l-Mutemelli*: Fıkıh alanında yazılmış bir eserdir³¹⁸.

46- *Dürerü'l-Akaid*: Kelâm alanında, Osmanlıca yazılmış bir eserdir³¹⁹.

47- *Enfesü'n-Nefais*: Tasavvuf alanında yazılmış bir eserdir³²⁰.

48- *Şerhü Ehadisi'l-Erbâin*:³²¹ Hadis alanında yazılmış bir eserdir³²².

49- *Şerhu Hilyeti'n-Nebi*: Siyer alanında yazılmış bir eserdir³²³.

50- *Efâl-i İbad ve İrade-i Cüz'iyeye*: Kelâm ve Akaid konularında yazılmış bir eserdir³²⁴.

51- *Şerhu'l-Manzûm fi İlmi'm-Mizân*: Mantık alanında yazılmış bir eserdir³²⁵.

52- *Şerhu'l-Manzûm mine'l-Mantık*: Mantık alanında yazılmış bir eserdir³²⁶.

53- *Şerhu Risâleti'l-Pehlevani*: Mantık alanında yazılmıştır³²⁷.

54- *Edîyetü'l-Mesure*: Zikir alanında yazılmış bir eserdir³²⁸.

---

³¹⁶ İ.Ü. Merkez Kütüphanesi, 297.7 tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

³¹⁷ Atıf Efendi Kütüphanesi, 2852/2İ; İstanbul Millet Kütüphanesi, AliEmiri 4356.8; Süleymaniye kütüphanesinde *Şerh-u Dibâce fil Halebi* ismiyle 297.5 tasnif numarasıyla kayıtlıdır.

³¹⁸ Süleymaniye Kütüphanesi ve Manisa İl Halk Kütüphanesi, 272/1.

³¹⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 297.4 tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

³²⁰ Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 297.7 tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

³²¹ Bu eserin ilk sekiz hadisi Muhammed İmam Ali Birgivi tarafından şerh edilmiş geri kalanı Muhammed Kefevi şerh etmiştir.

³²² Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 380/2 tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

³²³ Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi, 350.1 ve Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, 378.1 tasnif numarasıyla kayıtlıdır.

³²⁴ İstanbul Matbaa-i Amire, 1264, 1283, 1289 tarihlerinde basılmıştır.

³²⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi bölümünde, 160 tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

³²⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Keçizade, 160 tasnif numarasıyla kayıtlıdır.

³²⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, yazma bağışlar bölümünde, 164 tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

³²⁸ Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 8464; Mısır Milli Kütüphanesinin, Mecâmi Talat 152 arşiv numarasında kayıtlıdır.

55- *Tarifatü'l-Fünûn ve Menâkibu'l-Müsannifîn*: İlimler Tarihi alanında yazılmış bir eserdir³²⁹.

56- *Tekmile alâ Şerhi Hadisi'l-Erbâin*: Hadis konusunda yazılmış bir eserdir³³⁰.

57- *Takrir-i Akkirmânî*: Hadis alanında yazılmış bir eserdir³³¹.

58- *Tefsiru Sureti'n-Nebe*: Tefsir alanında yazılmış bir eserdir³³².

59- *Tuhfetu'z-Zakirin fî Şe'ni Kelimeti't-Tevhid*³³³.

60- *'Vema Teşâune illâ en Yeşâellahu Rabbü'l Alemîn' Âyeti'nin Tefsiri*: Tefsir alanında yazılmış bir eserdir³³⁴.

61- *Zübdetu'l-Müntehâb*: Örf ve adetler alanında yazılmıştır³³⁵.

62- *Risâle li Hallît-Tesmiye vêt-Tahmîd ve't-Tesliye*: Fıkıh alanında yazılmış bir eserdir³³⁶.

63- *Hâşye alâ Akâidi'n-Neseîfiye*: Kelâm ve Akaid konularında yazılmış bir eserdir³³⁷.

3.2.3. Şerhu'l-Binâ Adlı Eseri

Müellifin yazmış olduğu bu şerhte³³⁸, yeni bilgiler vermekten ziyade, diğer sarf âlimlerinin görüşlerine yer vermiştir.

³²⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 509 tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

³³⁰ Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli 297/3 tasnif numarasıyla kayıtlıdır.

³³¹ İstanbul Millet Kütüphanesi, 881/5 tasnif numarasıyla kayıtlıdır.

³³² Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinin, 603 tasnif numarasıyla kayıtlıdır.

³³³ İ.Ü. Merkez Kütüphanesi, 297/3 tasnif numarasıyla kayıtlıdır.

³³⁴ Yıldırım Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 3227/38 tasnif numarasıyla kayıtlıdır.

³³⁵ Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi, 112 ve Millet Kütüphanesi, 558 tasnif numarasıyla kayıtlıdır.

³³⁶ İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 3448/3; Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, 124/2 tasnif numarasıyla kayıtlıdır.

³³⁷ Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Raşit Efendi, 505 tasnif numarasıyla bulunmaktadır.

³³⁸ El yazma eserin nüshası EK'ler bölümünde sunulmuştur (s. 174-175).

Akkirmani Efendi Şerh-i Bina kitabında tasrif kelimenin hangi manalara geldiğini açıklamaktadır. Şöyle ki: Tasrif kelimesi lügatta (kelime), manası değiştirmek demektir, istilâh'ta ise iki mana taşımaktadır:

Birinci mana: 'aslı vahid'ni, yani bir olan kökü kast edilen manaları farklı misallere çevirmek, götürmek demektir. İkinci mana: Kelimelerin binalarını (yapısını) değiştirmektir. Bilindiği üzere Arapça'daki kelimeler munsarif (yani kelimenin sonuna kesra ve tenvîn alan) ve gayr-i munsarif (yani sonuna kesre ve tenvin almayan isim)dir, lâkin şu iki durum müstesnâ, birincisi: başına harf-i tarif gelmesi, ikincisi: Muzâf olma durumu.

Akkirmani Efendi 'el-Bina'dan bahsederken Birgivi'nin görüşlerini anlatır. Sarf ilminde bu 35 fiil kalıplarının mebni olduğunu kayd eder ve ardından bu fiillerin mücerred (yalın) ve mezid (sonradan harf eklenmiş) olarak iki çeşide ayrıldığını kayd eder.

Şimdi burada önemli bir hususa değinmek gerekiyor: Müellifimiz 'aslı vahid' olarak bir ibare kullanıyor, çünkü 'aslı vahid' ibaresinde bir ihtilaf vardır. İhtilaftan dolayı isim vermiyor ve 'aslı vahid' (kök) diyor. Kökün farklı sığalara götürülmesi demektir. Eğer isim vermiş olsa idi, herhangi bir görüşten taraf tutmuş olacak idi. Tahvilu'l-masdar deseydi, bir grup ulemanın yanında yer aldığını açıkça belirtmiş olacaktı. Bir başka görüş de asıl kökün fiil olduğuna yöneliktir. Yani masdar, fiilden türetilmiştir. Bu sebeple aslı vahid ibaresi her iki görüşe de hitap etmektedir.

3.2.4. Şerh-u Tahmisi Kasideti'd-Dimyatiyye Adlı Eserin Önemi ve El Yazma Nüshanın Özellikleri.

Şerhü Tahmisi Kasideti'd-Dimyatiyye'den bahsetmeden önce *el-Kasîdetu'd-Dimyâtiyye*'nin³³⁹ öneminden bahsetmek yerinde olacaktır. '*el-Kasîdetu'd-Dimyâtiyye*' adlı eserin sahibi Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ed-

---

³³⁹ El yazma eserin nüshası EK'ler bölümünde sunulmuştur (s. 177-178).

Deyrûtî ed-Dimyâtî (921/1515)“dir. Hakkında pek bilgi bulunmayan ed-Dimyâtî için kaynaklar “Ezher“in vaizlerindendir” şeklinde bir bilgi vermektedir³⁴⁰.

Bu eser Arap edebiyatında önemli yere sahiptir. Tavîl bahriyle yazılan bu kasideye dua üslubu hâkimdir. Beyitlerde Esmâ-i Hüsnâ kullanılmış beraberindeki ifadelerle bu isimler sanki şerh edilmiştir. Yazılış tarzına istinaden bu kasideye manzum *Esmâ-i Hüsnâ* şerhi de demek mümkündür.³⁴¹ Ayetlerde ve hadislerde yer alan Esmâ-i Hüsnâ’ ile Cenabı Hakk’a dua edin şeklinde ifadeler vardır. Bu ayetlerde ve hadislerdeki müjdeler şairlerin Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili kaside söylemelerine, pek çok şairin bu kasideleri tahmis, taştir, tesbi etmelerine, edebiyatçıların ve mutsavvıfların şerh yazmalarına sebep olmuş ve pek çok değerli eserin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Esmâ-i Hüsnâ üzerine yazılan eserler önce Araplarda başlamış daha sonra İranlılar ve Türklerle de divan edebiyatı ve Tasavvuf edebiyatıyla devam etmiştir³⁴².

Muhammed el-Kefevi (r.a.), daha önce Mehmed Esad Efendi’nin yazmış olduğu *Tahmisi Kasideti’ d-Dimyatiyye*’ye şerh yapmış. Tahmis: bir şairin bir şiirini alıp her beytinin önüne o beyitle aynı vezin de üçer mısra ilave edilerek beş mısra ile oluşturulan şiirdir³⁴³. Muhammed el-Kefevi (r.a.) bu kasîdeyi hem sarf hem de nahiv kuralları açısından açıkladığını el yazma eserin nüshasından anlıyoruz.

Muhammed el-Kefevi (r.a.) bu eseri açıklarken ‘بدأت’ fiilinin mütekellim siğası olup, ‘بدأ’ fiilinden geldiğini anlatmaktadır. ‘بسم الله’ ibaresinin de بدأت ibaresine müteallik olduğunu bildirmektedir. Yine ‘وَالْحَمْدُ’ ifadesinin ‘بسم الله’ ibaresine atıf yapıldığını, ‘أَوْلاً’ ibaresinde mevsûfun hazfi ile zarf olarak geldiğini

³⁴⁰ Abdussamed Yeşildağ, *Şeyhulislam Mehmed Esad Efendi Ve el-Kasîdetu’ d-Dimyâtiyye Tahmîsi*, Şarkiyat Araştırmalar Dergisi, Sy:31,II, 2010, 8.

³⁴¹ Abdussamed Yeşildağ, *Şeyhulislam Mehmed Esad Efendi Ve el-Kasîdetu’ d-Dimyâtiyye Tahmîsi*, s.14.

³⁴² Abdussamed Yeşildağ, *Şeyhulislam Mehmed Esad Efendi Ve el-Kasîdetu’ d-Dimyâtiyye Tahmîsi*, 8;

³⁴³ es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Mîzânu’z-Zehab fi Sînâ’ati Şi’ri’l-‘Arabî*, Nşr. ‘Alâuddin’ Atiyye, 226, Dimaşk, 1996, 226; Hikmet İlaydın, *Türk Edebiyatında Nazım*, Akçağ Yayınevi, Ankara, 1997, s. 143.

bildirmektedir, yani buradaki ‘زمانا’ mevsuftur, lakin hazf olunduğunu bildirmektedir.

Ayrıca ‘زمانا’ kelimenin sıfat yapıldığı zaman ğayri munsarif olacağını belirtir.

Muhammed el-Kefevi bu eserine, Türkiye’deki bulunan el yazma nüshaları kütüphanelerde mevcuttur. Çalışmamızın son kısmındaki yer alan EK bölümünde verdiğimiz üzere müellifimizin el yazma eserin nüshasını sunduk³⁴⁴.

El Yazma Eserin Özellikleri:

Arşiv No:	19 Hk. 652/2
Eser Adı	Şerhü Tahmîsi Kabîdeti’ d-Dimyâtîye
Yazar Adı	Muhammed el-Kefevi (Akkirmânî)
Müstensih	Hasan b. Ali
Konu	Arap Edebiyatı
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	1186 (1771)
Bulunduğu yer	Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon	Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	160x105x-100x60mm
Yaprak	13b-54a
Satır	15
Yazı Türü	Nesih
Kağıt Türü	Harf filigranlı
Notlar:	Çaharkuşe kahverengi meşin miklebli mukavva cilt, asıl metin çizgilidir

³⁴⁴ El yazma eserin nüshası EK’ler bölümünde sunulmuştur (s. 175).

Başı:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ أَقُولُ عَلَى نَفْسِي وَعَلَى دِينِي وَعَلَى أَهْلِي وَعَلَى مَالِي وَعَلَى أَوْلَادِي، وَعَلَى أَصْحَابِي وَعَلَى أَدْيَابِهِمْ وَعَلَى أَمْوَالِهِمْ وَعَلَى أَوْلَادِهِمْ أَلْفُ لَآ حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ.

Sonu:

وَحَاصِلُ الْمَعْنَى يَا رَبِّ كَمَا قُلْنَا صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى الْمُصْطَفَى نَقُولُ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَائِرِ الْأَنْبِيَاءِ وَكَذَا عَلَى آلِ رَسُولِنَا وَأَصْحَابِهِ، أَوْ وَكَذَا عَلَى آلِ جَمِيعِ الْأَنْبِيَاءِ وَأَصْحَابِهِمْ، وَبَعْدَ إِتْمَامِي هَذِهِ الْقَصِيدَةَ الشَّرِيفَةَ الْمَشْتَمِلَةَ عَلَى الْأَسْمَاءِ الْحُسْنَى وَفِرَاعِي مِنْهَا فَحَمْدُ اللَّهِ وَاجِبٌ عَلَيْنَا، أَوْ هُوَ مِنْ أَجْلِ الْأَذْكَارِ فِي الْإِخْتِتَامِ وَالْإِبْتِدَاءِ.

تَمَّتْ الْكِتَابُ بِعَوْنِ اللَّهِ الْوَهَّابِ سَنَةَ 27 رَمَضَانَ 1186 هـ مِنْ خَطِّ شَارِحِهِ الْفَاضِلِ فَرِيدِ عَصْرِهِ وَوَجِيدِ ذَهْرِهِ، مُظَهَّرِ فَيُوضَاتِ الرَّبَّانِيِّ مُحَمَّدِ أَفَنْدِيِّ الشَّهِيرِ بَاقٍ كِرْمَانِيٍّ لَا زَلَّتْ شُمُوسُ إِفَادِهِ مُنَوَّرَةٌ قُلُوبِ طَلَّابِهِ إِلَى مَدَى الْأَيَّامِ بِمَحْمَدٍ وَآلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْكِرَامِ آمِينَ أَلْفُ آمِينَ.

3.2.5. Şerhu İtbakı'l-Atbak Adlı Eserinin Önemi ve El Yazma Nüshanın Özellikleri

Bu eser Zemahşeri'nin Atvaku'z-Zeheb'ine nazire yazan Abdülmümin İsfahani'nin İtbaku'z-Zeheb'ine nazire (benzetme) olarak Arapça yazılmış yüz bölümden (makale, ifadeler) ibaret bir eser olup, halen yazma olarak çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır. Aslında Mahmud Zemahşeri'nin bu eseri 'Atwâqu'z-Zeheb fi'l-Mewâ'iz we'l-Hutab' dır. Mahmud Zemahşeri, 1130 yılında ikinci defa hacca gider ve bu eseri kaleme alır. Mahmud Zemahşeri Kâbe etrafında yüz kere

tavaf eder ve her tavaf ettiğinde bir makale yazar. Dolayısıyla be eser yüz makaleden oluşur. Zemaşeri bu eseri yazarken: cinâs, iktibâs, isti'âre, kinâye, nidâ, târîz, telmih, teşbih, tîbak, seci gibi sanatlarını kullanır. Abdülmümin İsfahani' de bu esere bir nazire yazmış, Muhammed el-Kefevi de bu esere şerh³⁴⁵ yazmıştır.

El Yazma Nüshanın Özellikleri:

Arşiv No:	
Eser Adı	Şerhu İtbakı'l-etbak
Yazar Adı	el-Akkirmani, Muhammed b. Mustafa, 1174/1760
Müstensih	
Konu	Arap Dili ve Edebiyatı
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0
Bulunduğu yer	Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Koleksiyon	Nuruosmaniye Koleksiyonu
Ölçü	
Yaprak	181
Satır	
Yazı Türü	
Kağıt Türü	
Notlar:	

Nüshanın baş sayfası:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

كَيْفَ نَحْمَدُكَ اللَّهُمَّ عَلَى آيَاتِكَ وَهُوَ الْمَسْتَوْجِبُ لِلتَّسْلُسُلِ، وَكَيْفَ لَا نُحْمَدُكَ عَلَى نِعْمَائِكَ وَهُوَ الْمُفْتَضِي لِلتَّعْيِيرِ
وَالتَّبْدِيلِ، نَحْمَدُكَ عَلَى مَا أُصْبِغَتْ عَلَيْنَا نِعْمَكَ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً، وَأَنْعَمْتَ عَلَيْنَا بِتَخْلِيصِنَا عَنِ النَّقْمِ جَلِيلَةً وَدَقِيقَةً، وَأَوْلَا

³⁴⁵ El yazma eserin nüshası EK'ler bölümünde sunulmuştur (s. 176-177).

عِنَايَتُكَ لَمَّا وَجَدْنَا عَلَى فِطْرَةِ السَّعَادَةِ، وَلَمَّا بَحْنَبْنَا عَنْ رَغْبَةِ الشَّقَاوَةِ، وَلَوْلَا تَوْفِيقُكَ لَمَّا وَصَلْنَا إِلَى الْخَيْرِ، وَلَمَّا حَصَلَ

فِينَا التَّبَاعُدُ عَنِ الصَّبْرِ

Nüshanın son sayfası:

وَقَدْ جَمَعَ مَقَالَاتٍ مُسَمَّاهُ بِأَطْوَاقِ الذَّهَبِ، مُشْتَمَلَةً عَلَى النَّصَائِحِ وَالْأَدَبِ، سَالِكاً فِي تَأْلِيفِهَا سَبِيلَ الْإِيجَازِ، بِالْغَا فِي

نَظْمِهَا حَدَّ الْإِعْجَازِ، ثُمَّ نَهَجَ ذَلِكَ الْمِنْهَاجِ، وَعَرَّجَ بِذَا الْمَعْرَاجِ، الْبِلْمَعِيِّ الْأَدِيبِ، وَالْقَرَمِ اللَّيْبِ، حُجَّةَ الْبُلْغَاءِ، بُرْهَانَ

الْأَدْبَاءِ، الْمَتِيقِ الطَّلْنَفِيِّ، عَبْدُ الْمُؤْمِنِ الْأَصْفَهَانِيِّ، فَجَمَعَ مَقَالَاتٍ مُسَمَّاهُ بِأَطْبَاقِ الذَّهَبِ

3.2.6. Hâşiye alâ Şerhi-l Arûz el-Endelüsi Adlı Eserinin Önemi ve El Yazma

Nüshanın Özellikleri.

Araştırmamız esnasında, konu ile alakalı yine arûz ilmi ile ilgili bir el yazma eserin nüshasını tespit ettik. Muhammed el-Kefevi arûz ilmi ile ilgili hâşiye alâ Şerhi-l Arûz-Endelüsi adlı bir eser yazmıştır³⁴⁶. Nüshanın özelliklerini tanıtmadan önce arûz ilimi ile ilgili kısa bir bilgi vermek istiyoruz. Malum olduğu gibi arûz: Arap şiirinin vezinlerini, doğrusunu, yanlışını ve bu vezinlere ârız olan zihaf ve illetleri öğretmeyi hedef alan bir ilimdir. Bunlarla birlikte aruz ilminin on altı adet bahri vardır. Bunlar: Tavîl, Medîd, Basîf, Vâfir, Kâmil, Hezec, Recez, Remel, Seri‘, Münserih, Hâfif, Muzârî, Muқтаzab, Müctes, Mütekarib ve el-Ahfeş’in ilave ettiği Mütedârik bahirleridir³⁴⁷.

Arûz ilminin konusu ise vezninin doğru ve yanlış olması bakımından Arap şiiridir. Arûz faydalarından birisi de yeni edebiyatçıları, bazı şiir bahirlerini birbirine karıştırmaktan, yanlış şiir nazmetmekten, şiirde câiz olmayan değişiklikleri

³⁴⁶ El yazma eserin nüshası EK'ler bölümünde sunulmuştur (s. 178-179).

³⁴⁷ Hüseyin Tural, *Arap Edebiyatında Arûz*, Ensar Basımevi, İstanbul, 2011, s. 17-58.

yapmaktan ve şiirle seçili ifâdeleri birbirine karıştırıp, Kur'an'ı şiir zannetmekten alıkoymasındır³⁴⁸.

Kısaca arûz, önceleri bir kasidenin başlangıç beytinin ilk mısramını ifâde ediyordu. Sonra herhangi bir beytin ilk yarısına arûz denildi. Zamanla vezin değişmelerinin şatr'ların sonlarında vâki olduğu anlaşıldı ve ten'îm ile bir dereceye kadar fark edilen hududu nihayet el-Halîl tarafından kat'î olarak çizildi. Böylece II. (8.y.y.) ortalarından sonra el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791) tarafından bu ıstılahın mânâsı 'bir beytin ilk yarısının son tef'ilesi' ve vezin bilgisi olarak tayin edildi³⁴⁹.

Arûz Endelüsü eserini aslında Muhammed b. Ebî Ceyş el-Ensârî el-Endelüsî' (ö.h.549/ 1154)³⁵⁰ tarafından kaleme alınmıştır. el-Ensârî el-Endelüsî bu eserde otuz dört aruz beytinin illetlerini, altmış üç darb ve on altı beyiti ele aldığını bildiriyor. el-Ensârî el-Endelüsî kendi eserini on beş bölüme ayırmış ve bölümlerde sırasıyla tavîl, medîd, basît, vâfir, kâmil, hezec, muzârî', muktezab, müctebes, mütekârib, mütedârik bahirlerini ele almıştır³⁵¹.

Yaptığımız araştırma esnasında, Muhammed el-Kefevî'nin yazmış olduğu Hâşiye alâ Şerhil Arûz-Endelüsü eserine, Amasya Beyazıt İl Halk kütüphanesinde rastladık. Ne yazık ki, bu eserin kimin şerhine haşiye olarak yazdığını tespit edemedik, bunun nedeni de bulduğumuz el yazma nüshasının okuması oldukça zor ve metinlerin birbirine karışık halde olmasıdır. Biz burada sadece el yazma nüshasının özellikleri hakkındaki bilgilerle yetinmek istiyoruz.

El Yazma Nüshanın Özellikleri:

Arşiv No:	
Eser Adı	Hâşiye alâ Şerhi'l-Arûzi'l-Endelüsî
Yazar Adı	Muhammed b. Abd el-Hâmid el-Kefevî (öl. 1168/1754)

³⁴⁸ Hüseyin Tural, *Age*, s. 17-19; Ayrıca bkz. el-İknâ, s.3; et-Tibrîzî, s.17.

³⁴⁹ Hüseyin Tural, *Age*, s.19; Ayrıca bkz. Nihad Çetin, 'Aruz' DİA, III, 424.

³⁵⁰ Haytî hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer b. Rızâ b. Muhammed Râğîb b. 'Abdu'l-Ğanî Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcim Muşannafi'l-Kutubi'l-'Arabîyyeti*, Müessesu'r-Risâle, Beyrut 1993,III, 209.

³⁵¹ Mustafa Gördebil, *Ankara Milli Kütüphanede Yer Alan Arapça Aruza Dair Yazma Eserler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri Ve Edebiyatları Anabilim Dalı Arap Dili Ve Edebiyatı Bilim Dalı, Konya, 2016, s. 10.

Müstensih	
Konu	Arûz ilmi
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
Bulunduğu yer	Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon	Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	223x155-160x95 mm.
Yaprak	9b-35b
Satır	19
Yazı Türü	Talik Kırmacı
Kağıt Türü	Harf filigranlı
Notlar:	Çaharkuşe siyah meşin, yeşil kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir.

3.2.7. Muhtasarı Muğnil- Lebîb an Kütübi'l-Ea'rib Adlı Eserinin Önemi, Muhtevası ve El Yazma Nüshanın Özellikleri.

Muhammed el-Kefevi (r.a.) bu eserinde İbn Hişâmın ‘Muğni'l-Lebîb’ adlı eserinden istifade ederek, özet olarak nahiv kurallarından bahsetmektedir³⁵². Türkiye’de bu eserin tahkikini yapan Sadrettin Buğda’dır³⁵³.

İbn Hişâm cümle, edatlar ile alâkalı meseleler, kurallar, nahivdeki genel prensipler şeklinde klasik tertipten farklı olarak babların tasnifini yapmıştır. Muhammed el-Kefevi de bu tasnife riayet etmektedir ve kendi muhtasarını kaleme almıştır. Muhammed el-Kefevi kitaptaki bir kısım örnekleri ve uyarıları çıkartmaktan başka herhangi bir tasarrufta bulunmamıştır. Müellif Muğni'l- Lebîb’te olduğu gibi kendi eserini sekiz bölüme ayırmıştır³⁵⁴:

³⁵² El yazma eserin nüshası EK’ler bölümünde sunulmuştur (s. 175-176).

³⁵³ Bkz. thk. Sadrettin Buğda, Diyarbakır Yayınevi, 2016. Günümüzde bu eser Türkiye’deki bazı üniversitelerde bir ders kitabı olarak görülmektedir.

³⁵⁴ Sadrettin Buğda, *Muhammed bin Mustafa Akkirmânî ve Muhtasâr-u Muğni'l- Lebîb an Kütübi'l-Ea'rib'in edisyon kritiği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum, 2014, s. 11.

Birinci bölüm: müfredler (harfler/edatlar), müfredlerin hükümleri ve işlevlerine hakkında.

İkinci bölüm: Cümle tahlilleri, kısımları ve hükümleri hakkında.

Üçüncü bölüm: Cümle ve müfret arasında değişkenlik gösteren zarf, car ve mecrur ile bunların hükümleri.

Dördüncü bölüm: Cümlenin öğelerinden olan mübteda, haber, isim ve haber, fail ve meful vb. unsurların hükümleri hakkında.

Beşinci bölüm: Prensiplerden kaynaklanan yanlışlıklar ve bu yanlışlıklardan dolayı dil bilginlerinin yaptıkları hataları hakkında.

Altıncı bölüm: Nahiv bilginleri arasında doğru olarak bilinen fakat doğrusu bunun aksi olan kurallar hakkında

Yedinci bölüm: İ'rab konusu

Sekizinci bölüm: Sayısız tali kuralların üzerine bina edilen asli kuralları yazmıştır³⁵⁵.

El Yazma Nüshanın Özellikleri:

Arşiv No:	Râşid Efendi 467/2
Eser Adı	Muhtasarı Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-E'arîb
Yazar Adı	Akkirmânî Mehmed b. Mustafâ (öl. 1174/1761)
Müstensih	Mehmed b. Abdurrahmân
Konu	Nahiv ilmi
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	1160 (1747)
Bulunduğu yer	Kayseri
Koleksiyon	Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi
Ölçü	245x150-185x93 mm.
Yaprak	87b-148b
Satır	27

³⁵⁵ Muhammed el-Kefevi (Akkirmani), *Muhtasr-u Muğni'l- Lebîb an Kütübi'l-Ea'rib*, (thk. Sadrettin Buğda) Diyarbakir Kitap Yayınevi, Diyarbakir, 2016, s.435-448.

Yazı Türü	Nesih
Kağıt Türü	
Notlar:	

3.3. HİCÂBÎ ABD EL-BÂKÎ B. MUHAMMED EL-KIRIMÎ EL-BAHÇESARAYÎ VE SARF İLMİNE KATKILAR

3.3.1. Hayatı

Hicâbî'nin hayatı hakkındaki bilgilerin yegâne kaynağı Bursalı Mehmed Tahir'in "*Osmanlı Müellifleri*" ve "*Kırım Müellifleri*" adlı eserleridir³⁵⁶.

Hicâbî Abd el-Bâkî b. Muhammed el-Kırımî el-Bahçesarayî, yaklaşık 18. yüzyılın ikinci yarısında, Kırım Bahçesaray'da dünyaya gelmiştir³⁵⁷. Dede Cengitorunlarından Kırımın Bahcesaray Kasabası Akyefe Muftusu Ebussuud Efendi'nin torunu olduğu bilinmektedir³⁵⁸. Aile efradı ile ilgili de yeterli bilgi mevcut değildir.

1774 yılında, Kırım'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine Amasya'ya göçmüştür³⁵⁹. Zahirî ilimlerdeki eğitimini Amasya'da Ürgüplü Ahmet Efendi'den almıştır. Burada, Ahmet Efendi'den, "Sahîh-i Buhârî'den, "Beydavî Tefsiri'nden; Taşköpri-Zâde'nin "Şerh-i Fevâid-i Gıyasiye", "Dürer" ve "Mutavvel" gibi eserlerden dersler okumuştur³⁶⁰. Zahirî ilimlerden icazetini alan Gül Baba lakabıyla,

³⁵⁶ Mehmet Sarı, *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırımlı Mü'ellifleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 12.

³⁵⁷ Mehmet Uyar, *İrşâd Bağlamında Orta Yol Sûfiliği: Hicâbî Abdülbâkî Efendi (Gül Baba)*, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 1, Ocak-Haziran 2017, I, 85; Ayrıca bkz. Osman Fevzi Olcay, *Amasya Ünlüleri*, Çev. Turan Böcekçi, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2002, s. 52.

³⁵⁸ Sare Yıldız, *Turhallı Mustafa Efendi'nin Hayatı, Eserleri Ve Tasavvuf Anlayışı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2006, s. 42.

³⁵⁹ Uyar, *İrşâd Bağlamında Orta Yol Sûfiliği: Hicâbî Abdülbâkî Efendi (Gül Baba)*, 91.

³⁶⁰ Uyar, *İrşâd Bağlamında Orta Yol Sûfiliği: Hicâbî Abdülbâkî Efendi (Gül Baba)*, 91; Abdürrahim Âkif-zâde, *Kitâbü'l – Mecmû fi'l – Meşhûdi ve'l – Mesmû'*, Çev. Hikmet Özdemir, Türkiye İlmî, İctimaî Hizmetler Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 26-41.

ardından, Nakşibendiyye'nin Müceddidî koluna mensup olan Turhallı Şeyh Mustafa'ya intisap ederek manevi eğitimini de bu şekilde tamamlamıştır. Bu açıdan, Hicâbî Abdülbâkî Efendi'nin Nakşibendiyye'den Müceddidî mensubu olduğunda kuşku yoktur. Kendisi eserlerinde bunu dile getirmemiş de olsa, şeyhinden dolayı bu bilgi elimizde bulunmaktadır. Bundan sonraki hayatında Gül Baba, Amasya'nın Ziyaret Kasabası'na yerleşmiş ve burada irşâd faaliyetlerini sürdürmüştür. Hicâbî Abdülbâkî Efendi h.1238/ m.1822 tarihinde Ziyaret Kasabası'nda vefat etmiştir. Vefat tarihi ile ilgili Osman Fevzi Olcay'a ait bir başka rivayet ise 1815-16 (h.1231) yıllarını göstermektedir. Gül Baba, tamirinde ön ayak olduğu Hicâbî Baba Camiine bitişik bulunan türbeye defn edilmiştir.³⁶¹

3.3.2. Eserleri ve Arap Diline Katkıları

Hicâbî Abdülbâkî Efendi'nin elimizde bir adet eseri bulunmaktadır. Bunun tanıtımına geçmeden önce, müellifin elimizde olmayan fakat kaynaklarda zikredilen eserlerine değinelim.

1- *el-Ebkiretü'l-Mu'telife fî- Şerh-i Emsileti'l-Muhtelife*

2- *Bâde-i Kevser*

3- *Hediye-i Hilâl*

4- *Înâs ve'l-İstînâs*

5- *Nükât-ı Tevhidiyye*

6- *Bâde-i Fakr ve Fena*

7- *Îkazü'n-Nâim*

8- *Ta'rîfü'l-İnsan*

---

³⁶¹ Uyar, *İrşâd Bağlamında Orta Yol Sûfiliği: Hicâbî Abdülbâkî Efendi (Gül Baba)*, s. 91.

3.3. 3. el-Ebkiretü'l-Mu'telife Fî- Şerh-İ Emsileti'l-Muhtelife Adlı Eserinin Konusu Ve El Yazma Nüshanın Özellikleri.

Hicâbî Abdülbâkî bu risâlesinde Emsiletü'l-Muhtelife'yi şerh³⁶² etmiştir. Malum olduğu üzere eserin konusu sarftır. Bununla beraber müellif yeri geldikçe, ibadetlerin faziletlerinden ve geceleri ibadetle geçirmenin öneminden, teravîh namazının faziletlerinden de bahsetmiştir.

El Yazma Nüshanın Özellikleri³⁶³:

Arşiv No:	19 Hk 3150/1
Eser Adı	el-Ebkireti'l-Muhtelife fî Şerhi Emsileti'l-Muhtelife
Yazar Adı	Hicâbî Abd el-Bâkî b. Muhammed el-Kırîmî el-Bahçesarayî
Müstensih	
Konu	Arapça Sarf ilmi
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0
Bulunduğu yer	Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon	Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	210x155-160x110 mm.
Yaprak	1b-7a
Satır	20
Yazı Türü	Talîk
Kağıt Türü	
Notlar:	Sırtı siyah meşin, üzeri ebru kağıt kaplı mukavva ciltli. Os.Mü. I. 64

Nüshanın baş sayfası:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

³⁶² El yazma eserin nüshası EK'ler bölümünde sunulmuştur (s. 179-180).

³⁶³ <http://www.yazmalar.gov.tr> (E.T. 12.08. 2017).

الحمد لله الذي صرفَ أرواحنا من حالٍ إلى حالٍ بالتَّجريدِ، وإلى عدلٍ حتَّى أزرعَها إلى التَّبجيلِ والإفضالِ، والصَّلاةُ والسلامُ على حبيبي محمدٍ الصحيحِ السالمِ من النَّقصِ والاعتلالِ الذي خصَّصَه اللهُ تعالى إلى جميعِ العالمينَ بالإرسالِ لِتكميلِ النَّاقصينَ وشفاءِ المعتلينَ وتطهيرِ المهْمُوزينَ من الغيوبِ والكلالِ وتملئِ قلوبَ أبا حوَّفينَ بأنوارِ العُلومِ والأعمالِ وعلى آله وأصحابِهِ الذين كانوا الفيضينَ مفروقاً ومقرؤناً بخلعِ الاتِّباعِ والإمتثالِ فكأنَّ أجورَهُم مُضاعفةً يتَّخريصُ الاتِّباعِ والأفعالِ وعلى من تَبِعَهُم بإحسانٍ إلى يومِ الوَزنِ والسؤالِ.

Nüşanın son sayfası:

لِيُؤمِّيةٍ أو إلى الخلفاءِ عليهِم السلامُ معَ اختفاءِ قُطْبِهِم فيهِم أو إلى عددِ درجاتِ معراجِ النُّورِ الذي صارَ بِهِ النبيُّ عليه السلامُ سَمَوايَا بَعْدَ كُونهِ أرضيًّا وعَرَشِيًّا بَعْدَ كُونهِ فَرَسِيًّا وأَمَّا عَدَدُ ما بِالجمَلِ الكَبيْرَةِ فهو ثَمَانِمِائَةٌ وَسِتُّونَ ما عدا بَاءَ الخِلافةِ وألفُ الألوهِيةِ وهاءُ الهويَّةِ وهي إشارةٌ إلى ثَلَاثِمِائَةٍ وَسِتُّونَ أَلْفَ عَالِمٍ في رِوَايَةٍ أو إلى الأولياءِ الثَلَاثِمِائَةِ وَسِتِّينَ الذين يدبرونه في العوالمِ الثَلَاثِمِائَةِ وَسِتِّينَ أَلْفًا في الآفاقِ والأطرافِ أو إشارةٌ إلى عددِ منافذِ البيتِ المعمورِ الذي له روزناتٌ بعددِ العوالمِ الثَلَاثِمِائَةِ وَسِتِّينَ أَلْفَ لُجِيءِ الشياطينِ وذهاهما وهو قلبُ المؤمنِ النقيِّ

3.4. HÜSEYİN KEFEVİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE ARAP EDEBİYATINA KATKILAR

3.4.1. Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve Düşüncesi

Tam adı: Hüseyin b. İbrahim b. Yusuf b. Mustafa el- Kefevidir. Kefe, daha önce bahs ettiğimiz gibi, bugün Ukrayna sınırları dâhilinde olan Kırım cumhuriyetine bağlı bir şehirdir. Hüseyin Kefevi burada doğmuş ve bundan dolayı “Kefevî” nâmıyla anılmıştır. Kaynaklarda doğum tarihine dair bir bilgi yer almamaktadır. İhtilafı olan vefât tarihi hakkında ise en açık bilgiyi Güzelce Rüstem paşazade Hasibî vermektedir. O’na göre Kefevî Hüseyin hicrî 27 Safer 1010 Pazartesi (m. 27

Ağustos 1601) günü sabah namazı vaktinde vefat etmiştir.³⁶⁴ İlk tahsilini Kefe'de yaptığı anlaşılan Hüseyin Efendi, eserlerinde çeşitli vesilerle kendi hayatının önemli safhalarından bahseder: Kefe'de emlak sahibi tanınmış bir tacir iken dünyadan el çekip ilim tahsili için İstanbul'a gitmiştir. Kanunî Sultan Süleyman devrinin sonlarında İstanbul'daki medreselerde dinî ve aklî ilimleri okumuştur. Mülâzemetini Karadâvudzâde Mustafa Efendi'den tamamladıktan sonra II. Selim zamanında Miftah Medresesi'ne müderris olmuştur.³⁶⁵

Hocası Sahn-ı Semân müderrisi iken 974 Cemâziyelâhîrinde (Ocak 1567) Medine kadısı olduğuna göre Kefevî bu tarihten önce mülâzemetini³⁶⁶ tamamlamış olmalıdır. 977'de (1569) döndüğü Kefe'de şehrin kadısı Mahmûd Çelebi'den riyâziyyât ve mûsiki öğrenmiş ayrıca Nakşibendî şeyhi Hâce Ahmed Sâdık Taşkendî'ye intisap ederek tassavvuf terbiyesi almıştır³⁶⁷. Kefevî 1577 yılında 40 akçeli bir medreseye tayinini istemiş, bu isteği gerçekleşmeyince bir müddet sıkıntı çekmiş ve memleketine dönmek zorunda kalmıştır³⁶⁸. Bu sırada tamamladığı *Seyânihu't-tefe'ül* adlı eserini Bahçesaray'da ziyaret ettiği Kırım Hanı II. Gazi Giray'a ithaf etmiştir. Onun Gazi Giray'la yakınlığının devamlı olduğu, 1594'te Tuna boylarındaki seferlere ve Yanık Kalesi fethine katılan hanın bu seferleri anlattığı bir mektubu Kefevî'ye göndermesinden anlaşılmaktadır. 1577 yılı sonlarında annesiyle birlikte İstanbul'a dönen Hüseyin Kefevî'nin tekrar müderrisliğe başlayıncaya kadar ne yaptığı bilinmemektedir. Atâî'ye göre 1582'de derecesi 40 akçeliye indirilen

³⁶⁴ Hasibî, *Dibâce-i Şerh-i Gülistân*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphânesi, Hamîdiye Koleksiyonu, No:1159, vr.5b.

³⁶⁵ Cemil Akpınar, 'Kefevî Hüseyin Efendi', *DİA*, XXV, 186-188.

³⁶⁶ 'ملازمت' kelimesi 'lüzum' masdarından gelip, sözlük anlamı: 'bir yere veya bir kimseye bağlanmak, bir işte devamlı olmak' mânasına gelir. İstilah anlamı ise: medrese mezunlarının müderrislik ve kadılık almak için sıra beklemeleri, bu arada meslekî tecrübe kazanmaları ve belirli kontenjanlardan istifade ile göreve başlamalarını ifade eder. Yine, mülâzemet sadece ilmiyeye has bir terim olmayıp yine 'staj' anlamında Osmanlı idarî ve askerî teşkilâtında da kullanılmıştır. Başka bir ifade ile mülâzemet: ilmiye mesleği adaylarının meslekî stajları ve görev bekleme süreleri için kullanılan terimdir. (Bkz. Mehmet İpşirli, 'Mülâzemet', *DİA*, XXXI, 537).

³⁶⁷ Hüseyin Kefevî, 'Râznâme II', Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3892, vr. 27b; Akpınar, 'Kefevî Hüseyin Efendi', *DİA*, XXV, 186-188.

³⁶⁸ Hüseyin Kefevî, 'Sevânihu't-tefe'ül', Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb, nr. 821, vr. 14a-b, 130a; Akpınar, 'Kefevî Hüseyin Efendi', *DİA*, XXV, 186-188.

Fâtıma Sultan Medresesi'ne müderris tayin edilmiş ve 1585 yılında 50 akçeli Şah Hûban Medresesi'ne nakledilmiştir³⁶⁹.

1591'de Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan Medresesi'nde görevlendirilen Kefevî, 1594 yılında Sahn-ı Semân müderrisi oldu. Yavuz Selim ve Süleymaniye Dârülhadis medreselerindeki hizmetinden sonra 1599-1600 yıllar arasında Kudüs ve Mekke kadılığına tayin edildiği bilinmektedir.³⁷⁰

Zeki, güzel sesli, güzel ahlâklı, kültürlü, hoşsohbet ve nüktedan bir kişi olan Hüseyin Kefevî, Arapça ve Farsça'yı edebiyatlarıyla öğrenmiş, hadis, tefsir, fıkıh ve diğer dinî ilimlerle birlikte matematik, astronomi ve mûsikiye de vâkıf olmuştur. Tahsil hayatı yanında daha sonraları katıldığı ilmî ve edebî sohbetlerde kendisine gösterilen sevgi ve saygıyı eserlerinde dile getirdiği gibi çağdaşları ve yakın dostları olan Kınalızâde Hasan Çelebi, Selânikî Mustafa Efendi, Rüstem Paşazade Hüseyin Çelebi ve Nev'izâde Atâî de onun ilim ve irfanından övgüyle söz ederler³⁷¹.

Hüseyin Kefevî üç dilde şiir söylemiştir. Türkçe şiirlerinde kelime ve deyimler üzerinde oynayarak mecaz, tevriye ve cinaslarla edebî sanat yapmada ve nazirede usta bir şair kabul edilmiştir, Kınalızâde Hasan Çelebi, onun Edirneli Emrî'nin bir beytine yaptığı nazîreyi mâna zenginliği bakımından nazirelerin en iyisi olarak tanıtır. Bazı şiirleri atasözü gibi dillerde dolaşan Kefevî eserleri içerisine serpiştirdiği parçalarla diğer şiirlerini bir divan halinde toplayamamıştır³⁷².

3.4.2. Eserleri ve Arap Diline Katkıları

Hüseyin Kefevî'nin eserleri, bazıları müstakil, bazıları da şerh, haşiye, tâ'lik olarak bunların sayısı onu geçmektedir.

³⁶⁹ Hüseyin Kefevî, 'Râznâme II', Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3892, vr. 90b-91a; Akpınar, 'Kefevî Hüseyin Efendi', *DİA*, XXV, 186-188.

³⁷⁰ Hasibî, *Dibâce-i Şerh-i Gülistân*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1159, vr. 1b-5b; Akpınar, 'Kefevî Hüseyin Efendi', *DİA*, XXV, 186-188.

³⁷¹ Akpınar, 'Kefevî Hüseyin Efendi', *DİA*, XXV, 186-188. Ayrıca bkz. Mustafa Efendi Selânikî, *Târih* (İpsirli), I, 237, 399-404; II, 523, 800; Hasan Çelebi Kınalızâde, *Tezkire*, s. 292-293; Nev'izâde Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 440-442, s. 454-456, s. 586.

³⁷² Akpınar, 'Kefevî Hüseyin Efendi', *DİA*, XXV, 186-188; Mehmet Çavuşoğlu, *Divanlar Arasında*, Umran Yayınları, Ankara, 1981, s. 30-34.

1. *Şerhu Lâmiyyeti'l-Acem*. Arap edebiyatı alanında yazılmış bir eserdir. Çalışmamızda bu kaside hakkında geniş bilgi verilmiştir.

2. *Sevânihu't-tefe'ül ve levâihu't-tevekkül*. Müellif, Osmanlı toplumunda yaygın bir şekilde görülen, bir kitaba bakarak tefe'ül etme konusunda çeşitli meclislerde Mushaf-ı Şerif, Mesnevî-İ Manevî, Hâfız-ı Şîrâzî ve Abdurrahman-ı Câmî'nin divanları ile bazı mev'iza kitaplarında çıkan ve duruma uygun düşen ifade ve hikâyeleri toplayarak bu Türkçe eserini kaleme almıştır.

3. *Râznâme*. *Sevânihu't-tefe'ül*'ün İstanbul'da bazı yeni olay ve hâtıralar ilâvesiyle 192 hikâyeye çıkarılmış şeklidir.

4. *Şerh-i Gülistan*. Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistan* adlı eserinin Türkçe tercüme ve şerhidir.

5. *Cevâb 'an i'tirâzâti'l-Mevlâ Aḥmed el-Enşârî alâ mevâzi'a min Tefsîri'l-'allâme Ebi's-Su'ûd el-İmâdî*. Devrin müderrislerinden Şemseddin Ahmed el-Enşârî Ebüssuûd Efen-dî'nin meşhur tefsirindeki bazı görüşlerini tenkit etmiş, Hüseyin Kefevî de bu Arapça risaleyi yazarak Ebüssuûd'u savunmuştur. Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır³⁷³.

6. *Ta'likât âlâ Sahîhi'-Buhârî*. Kefevî'nin Süleymaniye Dârülhadis Medresesi'nde Sahîh-i Buhârî okuttuğu sırada yazdığı sanılan açıklayıcı notlarıdır.

7. *Ta'likât âlâ Sahîhi Müslim*. Müellifin Şahîh-i Müslim üzerine yazdığı notlarını eserin yarısına kadar getirdiği kaydedilmişse de iki eserin nüshalarına rastlanmamıştır.

8. *Risale alâ mevâzi'a min Miftâhi'l-ulûm ve şerhihî li's-Seyyid eş-Şerîf ve nubez mimâmâ yete'allaku bi-sıfati's-salâti min Şerhi'l-Vikâye*. Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'ulûm'u ve buna Seyyid Şerif el-Cürçânînin yazdığı şerhin bazı yerleri ve ayrıca Sadrüşşeria es-Sânrrin Şerhu'l-Vikâye adlı eserinden namazın kılınış şekline dair meseleler üzerine Kefevî'nin Arapça olarak yazdığı notlardır. Müellif nüshasından naklen 1637'de istinsah edilmiş bir nüsha Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir³⁷⁴.

³⁷³ Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 98/1.

³⁷⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, Yenicami, nr. 1182/6.

9. *Şerhu evâ'ili bâbi'l-vekâle bi'l-bey ve'ş-şirâ mine'l-Hidâye*. Fıkıh alanında yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

10. *Makale fi Mevlânâ Muzaffer*. Kâtib Çelebi'nin Makâletü Hüseyin el-Kefevî fi Mevlânâ Muzaffer el-Müderriş bi-Medreseti Ebî Eyyûb el-Ensârî başlığı ile tanıttığı eserin Türkçe olduğu sanılmaktadır. Kefevî'nin Ebû Eyyûb el-Ensârî Medresesi'nde müderriş olan Mevlânâ Muzaffer'i, muîdi Şücâüddin'in dilinden bir müderrişin öğrencisi ve okuyucusuyla yaptığı bir sohbet üslûbunda tanıttığı bu eserin de nüshası tesbit edilememiştir.

3.4.3. Şerhu Lâmiyyeti'l-Acem Adlı Eserin Önemi ve El Yazma Nüshanın Özellikleri

Yaptığımız araştırmalar esnasında, Birleşmiş Arap Emirlikleri/ Dubai'de bulunan bir kütüphanede bu esere ulaşıldı. Hüseyin Kefevî'nin yazmış olduğu bu eser, Tuğrâî'nin meşhur kasidesinin önceki şarihleri Selâhaddin es-Safedî, Bedreddin ed-Demâmînîve Kadı Celâleddin el-Hadramî'nin eserlerinden derlenerek meydana getirilmiş bir şerhtir³⁷⁵. Bu şerh İstanbul'da, Muharrem ayın h. 962 yılında yazıldığı bilinmektedir³⁷⁶.

Hüseyin Kefevî'nin '*Şerhu Lâmiyyeti'l-t'Acem*'³⁷⁷ eseri başlarken yukarıdaki zikrettiğimiz şarihlerden Selâhaddin es-Safedî, Bedreddin ed-Demâmînîve Kadı Celâleddin el-Hadramî'den şöyle bahseder:

هذا ما جمعته من الشروح وأنا الفقير حسين الكفوي (كلمة غير مفهومة) فكل موضع أشرت فيه مكتفيا بكتابة ص
أو بكتابة ج فالأول من شرح الصفدي هذا ما جمعته من الشروح وأنا الفقير حسين الكفوي (كلمة غير مفهومة)
فكل موضع أشرت فيه مكتفيا بكتابة ص أو بكتابة ج فالأول من شرح الصفدي والثاني من شرح القاضي جلال
المدني وفي بعض المواضع قد صرحت بذكرهما

³⁷⁵ Keşfü'z-zunûn, II, 1538; Bursalı Mehmet, *Osmanlı Müellifleri*, I, 276; Cemil Akpınar, *Kefevî Hüseyin Efendi*, DİA, XV, 186-188.

³⁷⁶ <http://www.islampoort.com/w/fhr/Web/61/11294.htm> (E.T. 20.04. 2018).

³⁷⁷ El yazma eserin nüshası EK'ler bölümünde sunulmuştur (s. 180-181).

Daha önce et-Tuğrâî³⁷⁸ tarafından yazılan Lâmiyyetü'l-Acem adlı eser, 1111'de Bağdat'ta yazılmış ve bu sırada yalnızlıktan bütün ümitlerini yitirdiği sırada devrinin kötü olaylarından şikâyet ettiği ve Bahr-i Basî³⁷⁹ ile yazdığı 59 beyitlik kasidesine dayanmaktadır.

El Yazma Nüshanın Özellikleri³⁸⁰:

Arşiv No:	261758
Eser Adı	Şerhu Lâmiyyeti'l-t'Acem
Yazar Adı	Hüseyin el-Kefevi
Müstensih	محمد بن رضي الدين بن يوسف المقدسي
Konu	Arap Edebiyatı
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	h. 1008 ( )
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	
Bulunduğu yer	Dubai Juma Almajid Center For Culture and Heritage
Koleksiyon	Mascidil el-Aksa / 86
Ölçü	
Yaprak	49
Satır	

³⁷⁸ 453/1061 yılında İsfahanda dünya'ya geldi. Adı: Hüseyin b. Ali b. Muhammed'dir. İlk olarak Erbilde hüküm süren Selçuklu sultanlarının mühürdarlık dairesine girdi ve Melikşah ile oğlu Muhammed zamanında kâtiplik görevinde bulundu. Sultan Gıyaseddin Mes'udun vezirliğinde de bulunan et-Tuğrâî kardeşi Mugîsiddin Mahmud arasında Hemedanda meydana gelen savaşta Sultan Gıyaseddin Mes'ud mağlup oldu ve hapsedildi. Et-Tuğrâî ise ölüme mahkum edildi. İdamın bir grup askerin ok atışıyla ifası emredildi. Fakat bu sırada et-Tuğrâî'nin sevgi ile alakalı bazı beyitler söylediği duyulunca idamı ertelendi. Ancak sonradan zındıklık ile suçlanarak infaz gerçekleştirildi. (Nurettin Ceviz, Sadi Çögenli, *Lâmiyyetu'l-Arab, Unvânu'l-Hikem, Lâmiyyetu'l-Acem ve Tercümeleri*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum, 2000, s. 61).

³⁷⁹ **Bahir** (البحر): Şâirin şiirini yazarken esas aldığı ve göz önünde bulundurduğu belli tef'ilelerden oluşan husûsî bir vezindir. Diğer bir ifade ile, arûz âhenginin ana makamlarından her birine bahir denilmektedir; **Basî^t bahri**, dördü birinci, dördü de ikinci şatr'da olmak üzere sekiz tef'ileden oluşmaktadır. Bu tef'ileler şunlardır:

مُسْتَفْعِلُنْ فَاعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ فَاعِلُنْ / مُسْتَفْعِلُنْ فَاعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ فَاعِلُنْ

Bu bahre, basit denmesinin sebebi, yedi harfi tef'ilelerinde sebeblerin yaygın olarak kullanılması ve her yedi harfli tef'ilenin başında iki sebebin mevcut oluşudur. Bu adı alışın sebebini, hareketlerin arûz ve darb'ında yaygın olarak kullanılmasına bağlayanlar da vardır. Bu bahrin üç arûz'u: 1) Mahbûn 2) Meczû 3) Maktû ; Altı tane de darb': 1) Mahbûn 2) Maktû 3) Meczû muzâl 4) مُسْتَفْعِلُنْ şeklinde 5) Maktû 6) Maktû (Bkz. Yahyâ b. Alî b. Muh.el-Hatîb et-Tibrîzî, *Kitâbu'l-Kâfi fi'l-Arûd va'l-Kavâfi*, nşr.el-Hassânî Hasen Abdullâh, Kahire, 1966, 32-39; Hüseyin Tural, *Arap Edebiyatında Arûz*, nşr. Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 8; Alî es-Seyyid Emîn, *Fi'l-İlmeyi'l-Arûd va'l-Kâfiye*, Kahire, 1974, s. 116).

³⁸⁰ <http://www.almajidcenter.org> (E.T. 12.08. 2017)

Yazı Türü	Nesih
Kağıt Türü	
Notlar:	

3.4.4. Lâmiyyetü'l-Acem Adlı Kasidenin Asıl Metni ve Anlamı

1- أصالة الرأي صانثني عن الحطَلِ وحليّة الفضل زانتي لدى العَطَلِ

2- مجدي أحيراً ومجدي أولاً شرَعُ والشمسُ رأد الضحى كالشمسِ في الطَفَلِ

3- فيمَ الإقامة بالزوراء لا سَكَنِي بما ولا ناقتي فيها ولا جَمَلِي

4- ناءٍ عن الأهلِ صِفُر الكفِّ منفردٌ كالسيفِ عُرِّي متناهٍ من الحَلَلِ

5- فلا صديقَ إليه مشتكى حزني ولا أنيسَ إليه منتهى جذلي

6- طالَ اغترابي حتى حنَّ راحلتي ورخلها وقرى العَسالةِ الدُّبَلِ

7- وضجَّ من لَعَبِ نضوي وعجَّ لما يلقى ركابي وجَّ الركبُ في عَدَلِي

8- أريدُ بسطةَ كَفِّ أستعينُ بما على قضاءِ حُقوقِ اللُّغَى قِبَلِي

9- والدهرُ يعكسُ آمالي ويُفنعني من الغنيمَةِ بعد الكدِّ بالقَلِ

10- وذِي شَطاطِ كصدرِ الرُّمَحِ معتقِلِ لمثله غيرَ هيَّابٍ ولا وَكِلِ

11- حلُّو الفُكاهيةِ مُرُّ الجِدِّ قد مُرِجتُ بقسوِّه البأسِ فيه رِقَّةُ العَزَلِ

12- طردتُ سرخَ الكرى عن وِرْدِ مُقْلَتِهِ والليلُ أغزى سوامَ النومِ بالمَقَلِ

13- والركبُ ميلٌ على الأكوارِ من طَرِبِ صاحٍ وآخرَ من خمرِ الهوى كَمَلِ

14- فقلتُ أدعوكَ للجُلَى لتنصُرني وأنتَ تخذِلُني في الحادثِ الجَلَلِ

- 15- تنام عيني وعينُ النجم ساهرةً
وتستحيلُ وصَبُّ الليلِ لم يُخْلِ
- 16- فهل تُعِينُ على غَيِّ هممتُ به
والغَيُّ يزجُرُ أحياناً عن الفَشَلِ
- 17- اني أريدُ طروقَ الحَيِّ من إضَمِّ
وقد رَمَاهُ رَمَاهُ من بني نُعَلِ
- 18- يَحْمُونَ بالبَيْضِ والسُّمْرِ اللدانِ بهم
سودَ الغدائرِ حُمُرَ الحَلِيِّ والحَلَلِ
- 19- فسرَّ بنا في ذِمَامِ الليلِ مُهتدياً
بنفحةِ الطيبِ تُهدِينَا إلى الحَلَلِ
- 20- فالحُبُّ حيثُ العِدَى والأُسْدُ رابضةٌ
حَوَّلَ الكِنَاسِ لَهَا غَابٌ مِنَ الأَسَلِ
- 21- نَوْمٌ ناشئةٌ بالجزعِ قد سُقِيتُ
نِصَالُهَا بمياهِ العَنَجِ والكَحَلِ
- 22- قد زادَ طيبَ أحاديثِ الكرامِ بها
ما بالكرائمِ من جُبِنٍ ومن بُخْلِ
- 23- تبيتُ نازُ الهوى منهنَّ في كَيْدِ
حرَى ونارِ القرى منهم على القُلَلِ
- 24- يقتلنَ أنضاءَ حَبِّ لا حَرَكَ بِهَا
وينحرونَ كرامَ الخيلِ والإيلِ
- 25- يُشْفَى لِدَيْعِ الغواني في بُيوتِهِم
بنهلهٍ من لذيذِ الحَمَرِ والعَسَلِ
- 26- لعلَّ إمامةً بالجزعِ ثانيةً
يدبُّ فيها نسيماً البُرِّ في عللِ
- 27- لا أكرهُ الطعنةَ النجلاءَ قد شُفِعَتْ
برشقةٍ من نبالِ الأعينِ التُّجَلِ
- 28- ولا أهَابُ صِفاحِ البِيضِ تُسَعِدُنِي
باللحمِ من صفحاتِ البِيضِ في الكِلَلِ
- 29- ولا أخِلُّ بِغِزْلانِ أغازِهَا
ولو دهنتي أسودُ الغيَلِ بالغَيَلِ
- 30- حُبُّ السَلَامَةِ يُثْنِي هَمَّ صاحِبِهِ
عن المعاليِ ويُعْرِى المرءَ بالكَسَلِ
- 31- فإن جنحتَ إليه فَاتَّخِذْ نَفَقاً
في الأرضِ أو سَلماً في الجوّ فاعتزِلِ

- 32- ودَعُ غَمَارَ العُلَى للمقديمن على
ركوبها واقتنع منهن بالبلل
- 33- رَضَى الذليلِ بخصِ العيشِ يخفضُه
والعزُّ عندَ رسيمِ الأيقِ الدُّلِ
- 34- فادرأ بما في نَحورِ البيدِ جافلةً
معارضاتٍ مثنى اللُّجمِ بالجُدَلِ
- 35- إن العُلَى حَدَّثَتْنِي وهي صادقةٌ
في ما تُحَدِّثُ أَنَّ العزَّ في التُّنْقَلِ
- 36- لو أَنَّ في شرفِ المأوى بلوغَ مئىً
لم تبرحِ الشمسُ يوماً دارَةَ الحَمَلِ
- 37- أهبتُ بالخطِ لو ناديتُ مستمعاً
والخطُّ عني بالجهَّالِ في شُعَلِ
- 38- لعلُّهُ إنَّ بدا فضلي ونقصُهُم
لعيتهِ نامَ عنهمُ أو تنبَّ لي
- 39- أعللُّ النفسَ بالآمالِ أرثبها
ما أضيقَ العيشَ لولا فسحةُ الأملِ
- 40- لم أرتضِ العيشَ والأيامَ مقبلَةً
فكيف أرتضى وقد ولتَ على عَجَلِ
- 41- غالى بنفسِي عرفاني بقيمتها
فصنئتها عن رخيصِ القادرِ مبتدلِ
- 42- وعادهُ النصلِ أن يُرهمي بجوهره
وليس يعملُ إلا في يدي بَطَلِ
- 43- ما كنتُ أوثرُ أن يمتدَّ بي زمي
حتى أرى دولةَ الأوغادِ والسفلي
- 44- تقدمتني أناسٌ كان شوطُهُم
وراءَ خطوي إذ أمشي على مهلِ
- 45- هذا جزاءُ امرئٍ أقرأنه درجوا
من قبلةِ فتمتني فُسحةُ الأجلِ
- 46- وإنَّ علايَ من دُوني فلا عَجَبُ
لي أسوءُ بالخطاطِ الشمسِ عن زُحَلِ
- 47- فاصبرْ لها غيرَ محتالٍ ولا ضَجِرِ
في حادثِ الدهرِ ما يُعني عن الحيلِ
- 48- أعدى عدوكُ أدنى من وثقتَ به
فحاذرِ الناسَ واصحبهمُ على دَخَلِ

49- وإِذَا رَجَلُ الدُّنْيَا ووَاحِدُهَا   من لا يَعُولُ في الدُّنْيَا على رَجُلٍ

50- وحسُنْ ظَنُّكَ بالأَيامِ مَعْجَزَةٌ   فَظُنُّ شَرًّا وَكُنْ مِنْهَا على وَجَلٍ

51- غَاضَ الوَفَاءِ وَفَاضَ الغَدْرُ وانْفِرِحْتُ   مَسَافَةُ الخُلْفِ بَيْنَ القَوْلِ وَالعَمَلِ

52- وَشَانَ صَدَقَكَ عِنْدَ النَّاسِ كِذْبُهُمْ   وَهَلْ يُطَابِقُ مَعَوِجٌ بِمَعْتَدِلٍ

53- إِنْ كَانَ يَنْجَعُ شَيْءٌ فِي ثَبَاتِهِمْ   على العُهُودِ فَسَبِقُ السَّيْفِ لِلغَدَلِ

54- يَا وَارِدًا سَوْرَ عَيْشٍ كُلُّهُ كَدْرٌ   أَنْفَقْتَ عُمْرَكَ فِي أَيامِكَ الأَوَّلِ

55- فِيمَ اعْتَرَاظُكَ لِحُجِّ البَحْرِ تَرْكِبُهُ   وَأَنْتَ تَكْفِيكَ مِنْهُ مِصْبَةُ الوَشَلِ

56- مُلْكُ القِنَاعَةِ لَا يُخَشَى عَلَيْهِ وَلَا   يُجْتَاخُ فِيهِ إِلَى الأَنْصَارِ وَالخَوَلِ

57- تَرْجُو البَقَاءَ بَدَارٍ لَا تَبَاتَ لَهَا   فَهَلْ سَمِعْتَ بِظَلٍّ غَيْرِ مُنْتَقِلِ

58- وَيَا خَبِيرًا على الأَسْرَارِ مُطَّلِعًا   اصْطَمْتُ فَنِي الصَّمْتِ مَنجَاةً مِنَ الرِّكْلِ

59- قَدْ رَشَّحوكَ لِأَمْرٍ إِنْ فَطِنْتَ لَهُ   فَارِبًا بِنَفْسِكَ أَنْ تَرعى مَعَ الهَمَلِ

1. Düşüncenin sağlamlığı beni hatadan korudu. Faziletin süsü de süs olmadığında beni bezedi.
2. Sonraki şerefim de önceki şerefim de birdir. (Nitekim) kuşluk öncesindeki güneş, batışındaki güneş gibidir.
3. Bağdatta (artık) ikamet etmek niye? Orada ne evim, ne dışı devem ve ne de erkek devem var.
4. İki tarafı kınından sıyrılmış (yalın) kılıç gibi, aileden uzak, eli boş, yalnızım!
5. (Orada) ne üzüntünü şikâyet edecek(im) dost ve ne de sevincimin varacağı bir yoldaş (ım var)!

6. Gurbet (günler)im o kadar uzadı ki, devem, palanı, titrek ve ince mızrağın temreni inlemeğe başladı.
7. Arık devem yorgunluktan inledi; binek devem karşılaştığım (sıkıntılar)dan dolayı böğürdü; kervan (da bulunanlar) da beni kınayıp durdu.
8. Yanımdaki uluların haklarını yerine getirmeye güç yetirebilmem için elimin geniş (zengin) olmasını isterim.
9. Zaman ise (bütün) umutlarımı tersine çeviriyor ve meşakkatten sonra (yolculuktan) dönmeye (ve) az bir ganimet(le yetinmey)e beni ikna ediyor.
10. (Benim) mızrağın başı gibi boylu boslu, üzengi ile bacak arasında bulunan mızrak gibi, korkak ve aciz olmayan,
11. Şakası tatlı, ciddiyeti acı, yiğitliğinin şiddetine kadınlarla şakalaşmanın inceliği karışmış (nice yoldaşım) var.
12. Gece, uyku sürüsünü göze teşvik ettiği halde, yoldaşımın gözüne gelen uyku sürüsünü (onunla konuşarak) sürüp çıkardım.
13. Yolcular(dan kimi) neşeden (deve) semer(i) üzerinde sarkık ve ayık, kimi de uyku şarabından sarhoş (bir halde bulunmaktadır)
14. (Yoldaşıma) dedim ki: Bana yardım etmen için seni önemli bir işe çağırıyorum. Oysa sen önemli işlerde (yardımcı olmayarak) beni perişan ediyorsun.
15. (Süreyya) yıldız(ın)m gözü uyanırken sen uyuyor ve gecenin rengi değişmemişken sen değişiyor(mu)sun?
16. Yapmak istediğim bir çapkınlıkta bana yardım eder misin? Çapkınlık ise bazen (insanı) korkaklıktan men eder.
17. Ben İdam(dağın)da (konaklayan) oymağa gece gitmek istiyorum. Oysa oymağı, Sual oğullarından (bir takım) okçular kuru(yor)muş.
18. (Okçular) kılıç ve esnek mızraklarla siyah saçlı, kırmızı takılı ve tayyörlü (kız)ları koruyorlar.
19. Gecenin korumasında bizimle beraber körü körüne yürü! Olaki (kızlardan yayılan) güzel kokular bizi (İdamda konaklayan) oymağa götürür.
20. Sevgili düşman bulunduğu yerde, aslanlar ise ceylan yatağının etrafında diz çökmüşler. (Sevgiliyi koruyan) aslanlar için de (sanki) mızraktan (oluşmuş bir) ormanlık var!

21. Biz, kuru bir vadide gezinen, işve ve sürme suyuyla sulanmış (kılıç ve ok gibi) demirlerin koruduğu genç kızlar(ın bulunduğu taraf)a gitmek istiyoruz.
22. Soylu kadınlarda bulunan çekingenlik ve tutumluluk (gibi nitelikler), cömertlerin yetişkin kızlarla ilgili anlattıkları fıkraların güzelliğini, artırmıştır.
23. O (oymağı)ın (kız)lar(ın)dan olan aşk ateşi, kavrulmuş ciğerlerde; o(oymağı)n (delikanlı)lar(ın)dan olan ziyafet ateşi ise tepelerde geceliyor.
24. (Oymağın) kızlar(ı aşktan) kımıldamaya(cak kadar arıklaşmış ola)n sevgi aşıklarını öldürüyor. Erkekler(i)de en değerli at, ve develeri (konuklara ikram için) boğazlıyorlar.
25. Mızrakla sokulmuş (yiğitlerin acı)lar(ı) evlerindeki içki ve bal birikintisinden ilk içişte şifa bulurlar.
26. Belki vadiye ikinci kez iniş(im)de o taraftan (aşk) hastalıklarına iyilik esintileri eser!
27. Ben (derin yaralar açan) büyük darbelere aldırمام. (Çünkü) o darbeler iri gözlerin fırlattığı oklarla ikilenmiştir.
28. Perde ve cibinlikler arasından (sevgilime) göz atma fırsatını vererek beni mutlu eden enli kılıçlardan (çekik gözlü kızlardan) korkmam.
29. Ormanların aslanları (olan oymağın yiğitleri) beni tehlikelerle korkutsalar bile ben Ceylan yavruları(na benzeyen oymağın kızları)yla aşk sohbetini bırakmam.
30. (Oymakta meydana gelebilecek tehlikelerden) kurtulma arzusu, sahibinin azmini yücelikler(i elde etmek)den kırar ve kişiyi tembelliğe sürükler.
31. Eğer o sevgiye gönül verdinse (ya kendine) yerde bir in bul, veya gök yüzüne bir merdiven kur da (bu âlemden) çekil!
32. Yüksek (mertebe)lerin girdabını, tehlikeyi göze alanlara bırak! Sen de o girdaptan yutkunmakla yetin!
33. Basit bir geçimle zillete rıza göstermek miskinliktir. Yücelik ise uyum içinde yürüyen develerin yanındadır.
34. Öyle ise sen, çifte dizginli oynak develeri, (yularının) fitili sağlam develerle süratli olarak çöle sal!
35. Söyledikleri doğru olan büyükler bana dediler ki: Yücelik, (bir yerden bir yere) göçmededir.

36. Eğer maksada kavuşma, mevkiin şerefiyle olsaydı güneş bir gün dahi Oğlak burcundan ayrılmazdı.
37. Eğer duyurabilseydim, talihe seslenirdim. Oysa talih, benim yerime cahillerle meşgul olmaktadır.
38. Benim faziletim ve cahillerin eksikliği talihin gözünde ortaya çıktığında, belki talih onlara karşı uykuda veya bana karşı uyanık olur.
39. Nefsi(mi) ümitlerle oyalar onu gözetler dururum. Umut genişliği olmasaydı yaşamak ne kadar güçleşirdi!
40. Günler (bana) yönelmişken bile hayatı beğenmemiştim. (Benden) yüzünü acele çevirmişken, nasıl beğene bilirim.
41. Nefsimin değerini bilmem onu (nazarımda) kıymetlendirdiğinden ben de onu değersiz korudum.
42. Kılıcın âdeti, kendi cevheriyle övünmektir. Oysa o ancak yiğidin ellerinde iş yapar (keser).
43. Ben ömrümün, akılsız ve bayağı (insan) ların saltanatını göreceğ kadar uzamasını istemem.
44. Beni öyle insanlar geçti ki onların koşarak yürümeleeri- yavaş yürüsem bile- adımlarımın gerisinde kalırdı.
45. (İşte) bu (durum) akranları kendisinden önce göçüp de hala ecelin uzamasını temenni eden kişinin cezasıdır.
46. Benden aşağı olanlar bana gelirse (buna) şaşılmaz. Güneşin, Satürn'den aşağıda bulunması benim için örnektir.
47. Öyle ise onlar için hilesiz ve sıkıntısız sabret! (Zira) zamanın olaylarında hilyeye ihtiyaç bırakmayacak şeyler de vardır.
48. Senin en korkunç düşmanın kendisine güvendiğin en yakın kimsedir. Öyle ise insanlara (karşı) dikkatli ol ve onlara (yapacakları) hilyeye göre davran!
49. Dünyanın gerçek eri ve biriciği, dünyada hiçbir adama güvenmeyen kimsedir.
50. Günlere (iyi olacak diye) hüsn-i zanda bulunman acizliktir. Öyle ise (sen onları daima) kötü san ve onlardan (daima) korku üzere ol!
51. Vefa azaldı, zulüm çoğaldı. Söz ile iş arasında ki vefasızlık mesafesi açıldı!
52. Onların yalanı, senin halkın nazarındaki doğruluğuna hanel getirdi. Hiç eğri ile doğru eşit olur mu?

53. Onların verdikleri sözde durmaları, öğüt veren bir şey olsa da artık kılıç kınayanları(n önüne) geçmiş (ve iş bitmiş)tir.
54. Ey hayatın büsbütün bulanık artığını içmeye gelen! Sen berrak (içeceğ)ını ilk günlerde (sarfederek) harcadın.
55. Sana o sudan biraz içmek yeterken (sırtına) bindiğin engin denize dalman niye?
56. Kanaat mülküne ne endişe edilir ve ne de (korumak için) yardımcı ve hizmetçilere ihtiyaç duyulur.
57. Bekası olmayan bir yurttan edebi kalmak istiyorsun! Oysa sen hiç değişmeyen bir gölge duydun mu?
58. Ey sırlara vakıf ve muttali olan (artık) sükut et! Çünkü süsmada (dil) sürmçme(sin)den kurtuluş vardır.
59. Eğer anlayabildinse seni (önemli) bir iş için yetiştirmişler. Artık başıboş develerle beraber otlamaktan kendini yüce tut!³⁸¹

3.5. EBU'L-BEKÂ EL-KEFEVÎ VE ARAP DİLİNE KATKILARI

3.5.1. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Aslen Kırimlı olup asıl adı Eyyûbtır. Kefe müftüsü Musa Efendinin oğludur. Ulaşabildiğimiz kaynaklardan Sicilli Osmani sahibi Mehmed Süreyyâ (Ö. 1327/1909 ve Brockelman (Ö.1376 /1956) Ebu'l-Bekâ'nın 1028/1622 tarihinde doğduğunu kaydediyorlar.³⁸²

Neden 'Ebu'l-Bekâ' künyesini aldığı konusunda elimizde kesin bir delil mevcut değildir. Öyle sanıyoruz ki, ilmi ve geniş kültürü yönüyle Ebu'l – Bekâ el-

---

³⁸¹ Bkz. Ceviz, Çögenli, *Lâmiyyetu'l- Arab, Unvânu'l-Hikem, Lâmiyyetu'l-Acem ve Tercümelere*, s. 61-78.

³⁸² Mehmed Süreyya, Sicilli Osmani, Matbaa Amire, 1308, I, 449 ; Carl Brockelman, *Geschichte Der Arabischen Litteratur*, E. J. Brill-1949, II, 603; Ayrıca bkz. Halil Çiçek, *Ebü'l-Bekâ el-Keşevî'nin Külliyyât'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Anabilim Dalı, Konya, 1992, s. 56.

Ukberi'ye³⁸³ (ö. 616 / 1219 benzediği için bu künye ile künyelenmiştir. Ukberî özellikle Arap dili ve edebiyatı ilimlerinde önde gelenlerden biridir. Suyûti gibi büyük alimler ondan nakillerde bulunurlar.³⁸⁴

Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, Hazreti Hüseyin (r.a.)'ın sülalesinden olup ameli mezhebi Hanefî'dir.³⁸⁵ Külliyyat'ta ele almış olduğu kelâmi konularından onun akaid'te Maturidi olduğu anlaşılır.³⁸⁶ Babasının Kefe Müftüsü olması ve kendisinin ilk defa Kefe'de görev yapması, onun Kefe'de ilim tahsil ettiği yolundaki tahminleri kuvvetlendirmektedir. Ne var ki, bu tahmini destekleyici başka bir delil elimizde yoktur.

Ebu'l-Bekâ el-Kefevî hakkında, M. Halil ÇİÇEK tarafından, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde *Ebu'l Beka el-Kefevi'nin Külliyyât'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri* adıyla 1992 yılında bir doktora tezi hazırlanmıştır.

Gerçek olan şu ki, İslam tarihi boyunca birçok ilim ve irfan güneşi, tarihin ihmal bulutu ile örtülmüş, gerçek şahsiyetleri tanınmamıştır. Bu konuda, sosyo-ekonomik sosyo-politik ve sosyo-psikolojik sebeplerin yanında bir takım coğrafi faktörlerin de etkisi vardır. Kimileri ulaşım güçlüğü nedeniyle ilim ve kültür merkezlerinden uzak kalmış; böylece ilmî gelişmeleri, kültürel etkinlikleri tarihçe kayd edilememiş ve tarihe mal olamamışlardır. Bu sebeple de kendileri ilim ve irfan tarihinde pek yer alamamışlardır. Tabiatıyla böyleleri hakkında malumatımız gayet

---

³⁸³ Ukberî'nin ismi Abdullah b. Hüseyin'dir. H. 538-616 yılları arasında yaşamıştır. İslamî ilimlerin birçok dalında ün yapmıştır. Özellikle Kıraat, Fıkıh, Tefsir, Luğat ve Feraiz'de şöhrete kavuşmuştur. Dininde pek sağlam, hafızası pek kuvvetliydi. Fazıl ve mütevazî büyük bir alimdi. Küçük yaşta gözlerini kaybettiğinden, te'liflerini hep ezber yazdırmıştı. İslâmî ilimlerde büyük bir otoriteye sahipti. Önde gelen simalardan sayılıyordu. Hanbelî Fıkıhı, Nahiv, Luğat, Feraiz ve Matematik gibi ilim dallarında ders vermiştir. İbnu'l-Cevzi (ö. 597/ 1201)' nın muîdi idi. Munazarattan Tefsir, Fıkıh ve Sarf'a kadar o günün hemen hemen tüm İslamî ilimlerinde eserleri vardır. Eserleri toplam 39 tane dir. Fıkıh'ta Hanbelî Mezhebine takip ediyor ve ona şiddetle bağlı bulunuyordu. Nahivci ve Tefsir'cilerin atf ve nakillerde buldukları Ebu'l- Bekâ budur. (Şemseddin Muhammed ed-Davudî, Tabakâtu'l-Müfessirîn, Beyrut – Trsz, I. 233.

³⁸⁴ Bkz. Suyûti, Celaleddin Abdurrahman; *el- Behcetü'l -Mardiyye*, Tahran, Trsz. s.40; Halil Çiçek, *Ebü'l-Bekâ el-Kefevî'nin Külliyyât'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Anabilim Dalı, Konya, 1992, s.16-21.

³⁸⁵ Adnan Derviş ve Muhammed el-Mısrî, Külliyyat mükaddimesi, I, 6.

³⁸⁶ Bkz. Ebu'l- Beka, Eyyüp b. Musa el-Kefevî, *el Külliyyat*, Dimaşk, 1982, I, 365-367; II, 7-8.

az olur. Onları ancak birkaç cümleyle tanıma imkânımız olur. İşte Ebu'l-Bekâ hakkındaki malumatımız da bu kabildendir.

Ebu'l-Bekâ'nın iyi bir eğitim gördüğü eserlerinden ve özellikle Külliyyat'ından anlaşılmaktadır. Babasının müftü olması, ailece ilimle meşgul olduklarını göstermektedir. Ebu'l-Bekâ'nın görevi, görev yerleri, vefat tarihi hakkında kaynaklar farklı malumat kaydediyorlar. Zira H. 1220 tarihinde yazılmış ve Süleymaniye Kütüphanesi Şazeli bölümü 152 no'da bulunan el yazma Tuhfetu'ş-Şehanın başında olan Ebu'l-Bekâ'nın bir sayfalık kısa haltercemesinde o'nun birkaç sene Kefe'de müftülük yaptığı, sonra büyük vezir Derviş Mehmed Paşa'nın kendisini Berke şehrine,³⁸⁷ ondan sonra da Filipe'ye ³⁸⁸ kadı olarak atadığı; bir müddet sonra azl edilip bazı fitnecilerin dedikodusu yüzünden Sultan IV. Mehmet tarafından Kefe'ye sürüldüğü; on iki sene Kefe'de kaldıktan sonra Kırım Hanı Selim Giray'ın ricasıyla tekrar İstanbul'a gelip vefatına kadar orada ikamet ettiği ve 1095'te vefat ettiği kaydedilmektedir. Sicill-i Osmânî sahibi ve Brockelman da yaklaşık olarak bu bilgilerin aynısını kaydediyorlar.³⁸⁹

Görüldüğü gibi bu haltercemesinde görevi hususunda onun Kefe müftülüğü, Berke ve Filipe kadılığından söz ediliyor, naibliğinden hiç bahsedilmiyor. Bazı kaynaklar ise, onun Kefe, İstanbul, Bağdat, şam ve Kudüs'te kadılık ve naiblik³⁹⁰ yaptığını kaydediyorlar.³⁹¹ Sonra Ziriki (Ö. 1396/ 1976), Atiyetullah, Corcî Zeydân (Ö. 13327 1914) gibi Arap yazarlar onun sürgününden de hiç söz etmiyorlar³⁹².

Tuhfetu'ş-Şahan'ın başında bulunan kısa haltercemesi, Brockelmann, Sicill-i Osmânî, Osmanlı Müellifleri ve el-Alam, onun İstanbul'da vefat ettiğini

³⁸⁷ Berke: Şimali Afrika'da evvelce Osmanlı Devletine ait Bingazi mutasarrifliğinde 1911 tarihinden sonra İtalyanın Cyrenaica eyaletinde bulunan kadim bir şehir ve bir memleket adıdır. İslâm Ansiklopedisi, II. 550-551.

³⁸⁸ Bulgarca adı Plovdiv Güney Bulgaristan'da Meriç Irmağı üzerinde bir şehir. 1390'da Osmanlı Türkleri tarafından fethedilmiş. 1878 Berlin antlaşmasıyla kurulan Doğu Rumeli Merkez olmuştur. 1885'te Bulgaristan'a bağlanmış. (DİA, XVI, 318-319).

³⁸⁹ Bkz. Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, I.449.

³⁹⁰ Naib: Şer'î mahkemelerin hakimlerine verilen üvandır. Kadı yerinde kullanılırdı. Naib tabiri naiblerin Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin niyabetlerini yapmalarından dolayı idi...Kazaskerler İstanbul'da olurlar. Taşralara kendilerine vekalet suretiyle kadılık etmek üzere birer vekil gönderirlerdi. İşte bu vekillerle naib denilirdi. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlıca Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1972, II. 644.

³⁹¹ Bkz. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333, I, 230.

³⁹² Çiçek, *Ebü'l-Bekâ el-Kefevî'nin Külliyyât'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri*, s. 16-21.

kaydediyorlar. Bazı kaynaklar, Kudüs'te vefat ettiğini zikrediyorsa da³⁹³ İstanbul'da vefat etmiş olması ihtimali daha kuvvetlidir.

Kaynakların bazıları Ebu'l-Bekâ'nın H. 1094/ 1683 tarihinde vefat ettiğini kaydetmektedirler.³⁹⁴ Bazıları ise H. 1095/ 1684'te vefat ettiğini zikrederler.³⁹⁵

Zikri geçen el yazma haltercemesinde Ebu'l-Bekâ'nın 1095'te vefat ettiği kaydedilmektedir.³⁹⁶ El yazma haltercemesi; Ebu'l-Bekâ'nın asrına daha yakın olduğundan inandırıcılığı daha fazladır.

Kanımızca el yazma haltercemesi, Brockelmann ve Sicilli-i Osmânîde verilen bilgiler daha doğrudur. Zira millî kütüphanedeki şer'î sicilleri kısmen tetkik ettik. Konuyla ilgili başka kaynaklara da müracaat ettik. Fakat isminine rastlamadık. Sonra daha evvel de işaret edildiği gibi el yazma haltercemesi onun yaşadığı asra daha yakın olduğundan isabet ihtimali daha fazladır. Kaldı ki Ebu'l – Bekâ, İstanbul, Bağdat ve Kudüs gibi Osmanlının önemli kültür merkezlerinde kadılık yapsaydı, onun hakkındaki biyografik malzeme daha çok olurdu. Ebu'l-Bekâ hakkında malumatımız yukarıya almış olduğumuz bilgilerden ibarettir. Hattı zatında bir kimsenin tanınması için bu bilgiler yeterli değildir. Ne var ki, daha evvel de ifade ettiğimiz gibi onun hakkında birçok ansiklopedi ve biyografik esere başvurmamıza rağmen daha doyurucu bilgiye rastlamadık. Bu bilgi azlığından olacaktır ki, Külliyyat'ı tahkik eden Adnan Derviş ve Muhammed el-Mısırî şöyle diyorlar: ‘Eğer ‘Külliyyât’ kitabı olmasaydı bu büyük âlim, ilim ve fazileti ile beraber unutulmuş olacaktı.³⁹⁷

Ebu'l – Bekâ'nın fizikî ve ahlaki yapısı hakkında bir şey söyleme imkânına sahip değiliz. Bu itibarla biz sadece onun ilmî kişiliğini yakalamaya çalışacağız. Ancak bir âlimin ilmî kişiliğini tan olarak ortaya koyabilmek için de onun öğrenim

³⁹³ İsmail Paşa el-Bağdâdî, Hediyyetu'l-Ârifin fî esmâ'î'l – Muellifin ve Âsârî'l-Musannifin, İstanbul, 1951, I. 229; Ömer Kehhâle, Mu'camu'l – Müellifin, II. 31.

³⁹⁴ İsmail Paşa el-Bağdâdî, a.g.e.I. 229; Muhammed Tahir Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I. 230; C. Brockelmann, Geschichte Arabischen; II. 603; ez- Ziriklî Hayreddin, el- A'lam, II. 38.

³⁹⁵ Bkz. Mehmed Süreyya, Siccill-i Osmânî, I. 449; Ahmed Atiyyetullah, el-Kamusu'l –İslâmî, Kahire 1963, I, 336.

³⁹⁶ Tuhfetu'ş-Şâhân, Süleymaniye Şazeli baştaraf 152. sayfası.

³⁹⁷ Adnan Derviş ve Muhammed el-Mısırî, Külliyyat Mukaddimesi I. 5. Çiçek, *Ebü'l-Bekâ el-Kelevî'nin Külliyyât'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri*, s. 16-21.

arkadaşlarını, öğrencilerini, ilmi münazaralarını, ilmî konulardaki izah ve yorumlarını, görüş ve mütalaalarını bilmek gerekir. Çünkü bunların herbiri, ilmî kişiliğin tebarüz etmesinin birer unsuru ve vasıtasıdır. Oysa Ebu'l-Bekâ hakkında bu konuların çoğu ile ilgili malumat elimizde yoktur. Sadece bahsi geçen yazma haltercemesinde onun ilmî kişiliği, 'İleyhinin ulum-u kesireye ve funün-u şettateye intisâb-i küllisi' ifadeleriyle anlatılmaktadır. Uzunçarşılı da onu XVII. asrın büyük âlimleri listesinde zikredip ihtisas sahasının Luğat ve Fıkıh olduğunu kaydeder.³⁹⁸

Ebu'l – Bekâ'nın eserlerinden el-İkdu'l – Ferid elde mevcut değildir. Vaz'îye haşiyesi ilmî tahkikat ve tetkikatı ihtiva etmez. Bu sebeple biz onun ilmî kişiliğinde ister istemez 'Külliyat', 'Burde şerhi' ve 'Tuhfetu's- Şahan' esas aldık.

Ebu'l – Bekâ'nın kendi çağında okunan ve rağbet gören birçok ilimleri ' Külliyat'ta zikretmesinden ve bu ilimlerle ilgili birçok problemi alıp kendi bilgi potası içerisinde çözümler getirmesinden onun bu ilimlerde geniş bir ittila'a sahip olduğunu anlıyoruz.

Ele aldığı ilimlerin tümünden misaller vermeye kalkışacak olursak konumuz hem dağılacak hem de çok uzayacaktır. Onun için biz misal kabilinden Luğavî, Nahivcî yönlerini 'Külliyat'ta ilgili konuları işlemede yakalamaya çalıştık.

Bu misallerle ilmi kişiliğinin bir nebze anlaşılacağını umuyoruz.

3.5.2. Ebu'l –Bekâ'nın Eserleri

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebu'l-Bekâ 'ya ait eserler beşi geçmemektedir. Elimizde sadece iki adet eseri bulunmaktadır: el-Külliyât diğeri de Şerhu-Kasıdeti'l-Burda. Bu 2 adet eserin tanıtımı yapılmadan önce, müellifin elimizde olmayan fakat kaynaklarda zikredilen eserlerin isimlerini verelim:

- 1) Şerhu-Kasıdeti'l-Burda. Arap Edebiyatında yazılmış bir eser. Konu ile alakalı misallerle açıklayacağız ve el yazma nüshasının özelliklerini izah edeceğiz.

³⁹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk tarih Kurumu Basımevi , Ankara, 1982, s. 495; Ayrıca bkz. Çiçek, *Ebü'l-Bekâ el-Kefevî'nin Külliyât'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri*, 16-21.

- 2) El-İkdu'l-Ferid. Kitabın konusu ve muhtevası hakkında bir şey maalesef söylemeyiz.
- 3) Haşiye alâ Şerhi'l- Vaz'iyye. Bu eser Arapça kelimelerin çeşitli manalarda kullanılması söz eder.
- 4) Tuhfetu's-Şâhân. Fıkıh alanında yazılmıştır.
- 5) el-Külliyat. Bir nevi sözlük ve ansiklopedi kitabıdır. Mühtelif konuları ihtiva eder: Arap Dili, Tefsir, Fıkıh, Hadis, Kelam ve vb.

3.5.3. Şerhu Kasideti'l-Burde

Kasîde-i Bürde'nin müellifi, Muhammed bin Saîd bin Hammâd bin Abdullahi'l Bûsirî'dir (k.s)³⁹⁹. Miladi 1296 yılı vefât etmiştir. Vâldesinin Mısır'ın Bûsir karyesinden olması münâsebetiyle bu ismi almıştır. Büyük bir şâirdir. Fesâhat ve belâğattta eşsizdir⁴⁰⁰. Kasîde-i Bürde, gerek mevzûu gerekse edebî kıymmeti itibariyle Kur'an dili ile yazılmış dünyada ön saflarında yer alır. İlhâmât-ı Rabbânî ile kaleme alındığı muhakkak olan bu eserin, ilim ve irfân ehline arz olunduğu gündünden itibaren pek çok okunduğu, hatta ezber edildiği, pek çok dillere terceme ve şerhlerinin yapıldığı muhakkaktır. Hele edebî bir eserin nazmen, aynı vezin, mana ve ahenk içinde tercemesi müşkil işlerdendir. Arûz'un vezni (Bahr-ı basit)⁴⁰¹ ile

³⁹⁹ Kaside-i bürde'nin yazarı olan İmam-ı Busayri hazretleri, Sofiyye-i aliyyenin büyüklerindedir. Bir gün felç oldu, bedeninin yarısı hareketsiz kaldı. Resulullah'a tevessül edip, insanların en üstününü öven meşhur kasidesini hazırladı. Rüyada Resulullah'a okudu. Çok beğenip, arkasından mübarek hırkasını çıkarıp İmam'a giydirdi. Bedeninin felçli olan yerlerini mübarek eliyle sığadı. Uyanınca bedeni sağlandı, hırka-i saadet de arkasındaydı. Bunun için, bu kasideye Kaside-i bürde denildi. Bürde, hırka, palto demektir. İmam-ı Busayri sevinerek sabah namazına giderken, zâhid bir zata rastladı. İmam-ı Busayri'ye, (Kasideni dinlemek isterim) dedi. (Benim kasidelerim çoktur. Hepsini herkes bilir) dedi. (Kimsenin bilmediği, bu gece Resulullah'a okuduğunu istiyorum) deyince, (Bunu hiç kimseye söylemedim. Nereden anladın?) dedi. O zat da, rüyasını olduğu gibi haber verdi. (Bkz. Kaside-i Bürde, <http://biriz.biz/dualar/kasideiburde.htm> E.T. 03.05.2017)

⁴⁰⁰ İlhan Armutçuoğlu, *Kasîde-İ Bürde Ve İmâm-İ Bûsirî*, Erkam Yayınları, İstanbul,2009, s.5-9.

⁴⁰¹ Daha önce ifade ettiğimiz gibi, bahir (البحر): Şâirin şiirini yazarken esas aldığı ve göz önünde bulundurduğu belli tef'ilelerden oluşan husûsî bir vezindir. Diğer bir ifade ile, arûz âhenginin ana makamlarından her birine bahir denilmektedir; Basit bahri, dördü birinci, dördü de ikinci şatr'da olmak üzere sekiz tef'ileden oluşmaktadır. Bu tef'ileler şunlardır:

مُسْتَفْعَلُنْ فَاعِلُنْ مُسْتَفْعَلُنْ فَاعِلُنْ / مُسْتَفْعَلُنْ فَاعِلُنْ مُسْتَفْعَلُنْ فَاعِلُنْ

Bu bahre, basit denmesinin sebebi, yedi harfî tef'ilelerinde sebeplerin yaygın olarak kullanılması ve her yedi harfli tef'ilenin başında iki sebebin mevcut oluşudur. Bu adı alışın sebebini, harekelerin arûz ve darb'ında yaygın olarak kullanılmasına bağlayanlar da vardır.

hazırlanmış bulunan Kasîdennin tarz itibariyle ilk beyt'in kendi arasında, müteâkkib beytlerin ikinci mısralarının birinci beyt ile kafiyeli olduğu görülecektir⁴⁰².

Yaptığımız araştırmalar esnasında, Ebu'l-Bekâ'nın bu meşhur kasideye şerh ettiğini 'Dubai Juma Almajid Center For Culture and Heritage' adlı bir kütüphanede bu esere ulaşıldı⁴⁰³. Ayrıca İstanbul'daki Süleymaniye kütüphanesinde el yazma nüshasını tespit ettik.

Ebu'l-Beka, bu eseri açıklarken, besmele, hamdele ve salve getirdikten sonra, eserin önemi hakkında uzunca anlatır. Daha sonra ilk beytin sarf ve nahiv açısından açıklamaya başlar.

Şöyle ki: *أَمِنْ تَذَكُّرٍ حَيْرَانٍ بِذِي سَلَمٍ* cümlesi ile başlarken, buradaki kat hemzesi (yani asıl) ve soru edatı olduğunu kaydeder. Daha sonra *تَذَكُّرٍ* sözünü da masdar, *حَيْرَانٍ* sözün *جَارٍ* kelimenin cem olduğunu kaydeder ve böylelikle devam eder.

El Yazma Nüshanın Özellikleri⁴⁰⁴:

Arşiv No:	264079
Eser Adı	العدة عند كل شدة شرح الكواكب الدرية في مدح خير البرية شرح البردة
Yazar Adı	Ebu'l-Beka el-Kefevi
Müstensih	
Konu	Arap Edebiyatı
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	

⁴⁰² Armutçuoğlu, *Kasîde-İ Bürde Ve İmâm-I Bûsirî*, 5-9.

⁴⁰³ El yazma eserin nüshası EK'ler bölümünde sunulmuştur (s. 182-184).

⁴⁰⁴ <http://www.almajidcenter.org> (E.T. 12.08. 2017).

Bulunduğu yer	Dubai Juma Almajid Center For Culture and Heritage
Koleksiyon	مجمع اللغة العربية 288
Ölçü	
Yaprak	134 ق
Satır	
Yazı Türü	Nesih
Kağıt Türü	
Notlar:	

3.5.4. Ebu'l-Bekâ'nın Külliyat'ta İzlediği Metodu

Ebu'l- Bekâ'nın Arap diline vakıf olduğu kuşkusuzdur. Çünkü Arab luğatıyla ilgili umumi ölçü ve kaidelerin yanısıra hususi durumları da kapsayıcı bir şekilde ele almaktadır. Ayrıca luğatla ilgili izahlar da, 'Küllîyât'da az değildir. Hatta onun 'Küllîyât'ındaki sözlük maddeleri müstakil olarak bir araya getirecek olursa normal bir Arapça sözlük ortaya çıkar. Ama tam düzenli bir Arab luğatını ortaya koyduğunu da söyleyemeyiz. Çünkü lügat maddelerini almamıştır⁴⁰⁵.

Kelime şu hususlardan biriyle ilgili olduğu takdirde onu kaydeder:

- 1- Kelime Kur'an'da geçiyorsa,
- 2- İlmî bir ıstılâh olarak kullanılıyorsa,
- 3- Arapların umumî örfünde lugavî manadan başka bir manada kullanılıyorsa,
- 4- Ezdad (Karşıt anlamlı) veya Müşterek (çok anlamlı) yahut Müteradif (birden fazla kelimenin eş anlamlı olması) gibi Fıkhu'l – Luğa'nın konusu olan durumlardan birini ilgilendiriyorsa,
- 5- Garip kelimelerle çok anlamlı ve ezdaddan olan kelimelerin hepsini aldığını da söyleyemeyiz. Bu durumlardan biri söz konusu ise, çoğunlukla

⁴⁰⁵ Çiçek, *Ebü'l-Bekâ el-Keferî'nin Külliyât'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri*, s. 16-21.

kelimeyi kaydeder. Ama bazen bu durumlardan hiçbiri söz konusu olmadığı halde de bir kısım kelimeleri lügat yönünden incelemiştir.

Ebu'l – Bekâ, kelimeleri luğavî yönden ele alırken şöyle bir metod takip eder:

1. Kelimenin etimolojik yapısını müştekkâtını (ondan türeyenleri), telaffuz (söyleniş) durumunu inceler. Meselâ 'شَعْرٌ' maddesini ele alırken mazisinin 'شَعْرٌ' olup hem birinci baktan hem beşinci baktan geldiğini kaydeder. Sonra 'شَعْرٌ' in müştekkâtı (türeyenleri) olan 'شعور' 'شاعر, مشاعر' ve 'şin' in fethasıyla 'شعر' kelimelerini zikreder.⁴⁰⁶
2. Luğatta Furûk ve Fıkhu'l-Luğa konusuna giren meseleleri de ele alır. Bu cümleden olarak ele aldığı kelimenin manasını ile yakın münasebeti olan diğer kelimeleri de kaydeder. Meselâ 'kıl' anlamında olan 'شَعْرٌ' kelimesini kaydederken onunla yakın münasebeti olan şu kelimeleri de sıralar: koyun yünü 'صوف' keçi kılı; 'مرعزاء', 'وبر' Deve ve yırtıcı hayvan tüyü, 'عفاء' merkep kılı olduğunu kaydeder.⁴⁰⁷ İşte böylece Ebu'l – Bekâ, eş anlamlı kelimeler arasındaki farklara da zımnen işaret etmiş oluyor⁴⁰⁸.
3. Kelimeleri luğavî yönden incelerken zaman zaman zıd anlamlısını da kaydeder.⁴⁰⁹
4. Ebu'l – Bekâ'nın luğattaki hüneri, luğavi kelimelerin kullanımını ile ilgili olarak vermiş olduğu küllî kaidelerle daha ziyade anlaşılabilir oluyor. Çünkü bu küllî kaideler onun luğattaki geniş bilgisinin ve ziyadesiyle tetebbuatının var olduğunu gösterir. Misal babından birkaç tane örnek verelim:

1) 'كل بقية فهي ثميلة' -

Her artakalana (bakiyye) 'S'emîle' denir.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Ebu'l – Bekâ, *el-Küllîyyat*, III, 77.

⁴⁰⁷ Ebu'l – Bekâ, *el-Küllîyyat*, III, 78. Ayrıca bkz. Saâlibi, Mensur Ebu İsmâil; Fıkhu'l –Luğa ve Esrâru'l- Arabiyye, bas. y. ve tar. y. 92.

⁴⁰⁸ Çiçek, *Ebü'l-Bekâ el-Keferî'nin Külliyât'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri*, s. 23-30.

⁴⁰⁹ Ebu'l-Bekâ, *el-Küllîyyat*, II, 122.

2) 'كل ما يصيد من السباع والطيير فهو جارحة' -

Her avlayan yırtıcı hayvan ve kuşa 'câriha' denir. ⁴¹¹

3) 'كل ما أظلك من سقف بيت أو سحابة أو جناح حائط فهو ظلة' -

Evin çatısı veya bulut yahut evin çıkıntısı gibi seni gölgeleyen her şeye 'zulle' denir. ⁴¹²

Gramer yönünden 'Külliyat' ı esas alarak Ebu'l- Bekâ'ya baktığımızda onda nahiv ilmine ziyadesiyle vakıf olan ve bu ilmin meselelerinde büyük tahkik ve tetkiklere sahip olan bir nahiv âlimi olarak görürüz. Sarf, Nahv, İştikâk ve Hat gibi Arap dilini ilgilendiren bir konuyu ele aldığı zaman konunun temel kaidelerini asıl bünyesini teşkil eden ana meseleleri ve konuyla ilgisi olan kuralları inci gibi ardı ardına kesintisiz dizer. Âlimler arasındaki ihtilaflara pek az yer verir. İhtiyaç duyduğu zaman Arapça'da otorite olan imamların konuyla ilgili görüşlerini zikreder. Sonra bahis mevzuu olan konunun küllî kaidelerini hiç ihmal etmez. Kitabın sonuna eklemiş olduğu 'Müteferrikât' faslında tam 110 tane külli dil kaidesini sıralar. Bahis mevzuu yaptığı meselelerin küllî kaidelerini bazen konunun başında, bazen ortasında ve bazen de sonunda zikreder ⁴¹³.

Genellikle âyetlerle istişhad eder. Zaman zaman da hadisleri şahid gösterir. Ama Arap şiiirinden çok az şahid gösterir. 'Külliyât' ı adeta bir gramer ansiklopedisini andırır. Konuların akışı içerisinde ele aldığı veya tabir caizse küçük bir kaide olarak okuyucuya sunduğu gramer kaidelerinin dışında şu konulara tafsilatlı bir şekilde yer vermiştir:

Mübtedâ, Haber, Zamîr, Zarf, Atıf, İstisna, İzafet, Cem' , Cümle, Hâl, Hazf, Masdar, Muennes, Müteaddî, Nekire ve Harf'lerden 'لن , لم , لما , حتى , الا , لو , لكن , لعل' ve İstisna'da kullanılan 'غير' kelimesi.

⁴¹⁰ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyat* , II, 122.

⁴¹¹ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyat* , II, 135.

⁴¹² Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyat*, III .s. 166

⁴¹³ Çiçek, *Ebü'l-Bekâ el-Keferî'nin Külliyât'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri*, s. 23-30.

Ebu'l-Bekâ bu konuları ele alırken adeta konunun felsefesini yapar; en ince detayına iner.

Misal olarak onun cümleyi ele alış tarzına bakalım:

Evvela cümleyi tanımlar; sonra masdar ve failine müsned olan sıfatların; haber, sıfat, hal, fi'il-i şart ve sıla olan cümlelerin kelâm olmadığını kaydeder.⁴¹⁴ Zaman zaman ayetleri misal getirir. Marife ve Nekre lafızlardan sonra gelen cümlelerin durumunu, hal olan cümlelerin durumunu, isim cümlesinin mânâsının devamlılık durumunu, fiil cümlesinin teceddüd durumunu, zarf cümlesinin mahiyetini, i'rabtan mahalli olan cümle ile olmayanın sayısını, cümlelerin haberi ve inşaî oluşu, cümlelerin nerelerde mef'ul olabileceğini, ara cümlelerin nerelerde geldiğini, beraber gelen iki cümlelerin ihtilaf ve ittifaklarını ve bunun sekiz çeşidinin olduğunu kaydeder.⁴¹⁵

Arapça 'ibn' sözcüğün etimolojisi

والابن أصله { بني } بالياء لما قيل أن معناه أنه يبنى على ما بني أبوه

İbn (Oğul) kelimesi ' بني ' kökünden gelmektedir, yani yaptı, inşa etti, onun için denildi ki, babasının bina (inşa) ettiğini oğul yapmaktadır⁴¹⁶.

Bedel Konusu

البدل إنما جيء به عند التعذر كقوله تعالى { وَإِلَّاءَ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ الَّذِي جَمَعَ مَالاً } لامتناع وصف النكرة بالمعرفة

Burada bedel, ancak şu ayetteki taazzur (zorunluktan dolayı) getirilmiştir. الذى burada bedeldir ve nekra olan kelimenin bedelidir. Bu nekranın bilinmezlik vasfını marifeye yani bilinirlik vasfına çevirmek için getirilmiştir⁴¹⁷.

⁴¹⁴ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyat*, II, 153; İbn-u Hişam, Abdullah b. Yusuf; Muğni'l- Lebib an Kutubi'l- Earib, Kahire Trsz. II, 374;

⁴¹⁵ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyat*, II, 153-157; Çiçek, *Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin Külliyyât'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri*, s. 23-56.

⁴¹⁶ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyat*, 1003.

⁴¹⁷ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyat*, 1129.

Fu'lâ kalıbı

كل ما كان على وزن { فُعَلَى } التي هي مؤنث { أفعال } فإنه يجمع على { فُعَل } كما جاء في القرآن { إِنَّهَا لِأَخَذَى الْكُبْرَى }

فُعَلُ nin müennesi olan فُعَلَى vezninde gelen her kelime فُعَلُ vezninde çoğul (cem) yapılır. Şu ayette olduğu gibi: إِنَّهَا لِأَخَذَى الْكُبْرَى 'Cehennem, şüphe yok ki pek büyük mahlûklardan biridir.'⁴¹⁸

Ayetteki kuber kelimesi de kubraa kelimesinin cemisidir.

Mebni

ليس في العربية مبني إذا دخل عليه اللام رجع إلى الاعراب كأمس فإنه إذا عرف باللام صار معرباً إلا المبني في حال التنكير نحو خمسة عشر وإخوته فإنه مبني فإذا دخلته اللام بقي معها على بنائه

Arapça'da kendisine lamı tarif eklendiği zaman mebni olarak kalan yoktur. Murab olur. 'Emsi' kelimesi gibi. Çünkü 'Emsi' elif lam ile marife olduğu zaman murab olur. Nekra olduğu zaman mebni olan kelimeler müstesna. Hamsete aşera ve kardeşleri gibi. Çünkü onlar mebnidir. Eger bunlara yani hamsete aşera ve kardeşlerine lam eklenirse yine mebni olarak kalırlar⁴¹⁹.

Mübteda Ve Haberin Öne Alınması

يجوز أن يتقدم خبر المبتدأ على المبتدأ وإن لم يكن ظرفاً نحو { تميمي أنا } بخلاف خبر { إنَّ } فإنه لا يجوز تقدمه على اسمه في غير الظرف { إنَّ إلينا إياهم }

Mubtedanın haberi öne (yani cümlelerin başına alınabilir) eğer o haber zarf değilse. Örneğin: "Ben 'Temim' kabilesindenim" cümlesi gibi, lakin "inne" nin haberini ismin önüne almak caiz değildir, eğer o zarf değilse⁴²⁰. Ayeti kerimedeki örneği gibi: " إنَّ إلينا إياهم "

Emir Sığıması

⁴¹⁸ Muddessir / 35. Ayet.

⁴¹⁹ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyat*, s. 1233.

⁴²⁰ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyat*, s. 989.

المراد في صيغة الأمر الداخلة عليها الفاء التعقيبية كما في { فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ } طلب التعقيب لا تعقيب الطلب

Kendisine fa-i takıbiyye giren emir sigasından murat şu ayetteki gibi takibi(yani cümlenin emirle devamını) talep etmektir talebi takip etmek değil.

Burada emir فَاغْسِلُوا fiilidir. Sonradan gelen kelimelerin arası و ile bağlanır. Ama başına bu fiil sürekli tekrar yazılmaz. O yüzden fa-i takıbiyye denir⁴²¹.

Masdar

المصدر إذا كان لفعل زائد على الثلاثة جاز بناؤه على مثال مفعول ذلك الفعل لأن المصدر مفعول مثل { مُدْخَلٌ صِدْقٍ } و { مُجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا }

Fiil 3 harf üzerine ziyadeli olduğu zaman (yani 4 ve 5 harfli olduğu zaman) masdar bu fiilin ismi mefulü üzerine bina edilebilir. Mefule misal, şöyle ki: müdhale sıdkın, mücraha ve mürsaha. Yani burada يدخل yerine mefulü olan مدخلا kullanılmış ve failine izafe edilmiştir. Lafız kolaylığı için yapılırdır⁴²².

İşte Ebu'l – Bekâ' nın lügat maddelerini ele alırken çok yönlü bir metot izlediğini göz önünde alarak, onun tıpkı mütehasıs bir lügat âlimi gibi hareket ettiğini ve dolayısı ile de lugattaki hünerini ve seviyesini anlamak mümkündür. Zira bir şeyi gerçek manada kavrayamayan bir kimse onu ele alma, kullanma ve sunma metotlarını iyice bilemez. Aslında Ebu'l- Bekâ, modern ansiklopedilerde olduğu gibi ele aldığı kelimenin etimolojik, terminolojik ve gramatikal bütün yönleri üzerinde ince detaylarına inecek şekilde durur. Konu hakkında bir arada vermiş olduğu mufassal ve derli toplu bilgiler başka bir yerde bulmak oldukça zordur⁴²³.

3.5.5. Ebu'l–Bekâ'nın Külliyyatında Belâğat Sanatları

Ebu'l-Beka el-Kefevi, yine el-Külliyyat eserinde: itnab (sözün uzatma)⁴²⁴, musâvat (eşitlik)⁴²⁵, icaz (sözün kısaltma)⁴²⁶, takdîm⁴²⁷, te'hîr⁴²⁸, uslû'l-hakîm⁴²⁹,

⁴²¹ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyyat*, s. 1089.

⁴²² Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyyat*, s. 1056.

⁴²³ Çiçek, *Ebü'l-Bekâ el-Kefevî'nin Külliyyât'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri*, s. 23-42.

⁴²⁴ *Herhangi yeni bir fayda için maksadı, alışıl gelmiş ibâreden fazla ibâre ile ifâde etmeye denilir.* (Bkz. Es-Sekkaki, *Miftâhu'l-Ulûm*, thk., Naim Zerzur, nşr., Dârü'l-kütübi'l İlmiye, Beyrut, 1987. 227; Nusrettin Bolelli, *Belâgat (Beyân-Me'ânî- Bedî İlimleri)*, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No 87, İstanbul, 2017, s. 366; Ebü'l-Bekâ, Eyyub b. Musa el-Hüseynî, *el-Külliyyat* (thk., Adnan Derviş, Muhammed el-Mısrî), Müessesetü'r- Risâle, Beyrut, 1993, 141; 3) el-Kazvînî,

belâgat⁴³⁰, fesâhat⁴³¹, teşbih⁴³², vasl (bağlama)⁴³³, fasl (ayırma)⁴³⁴, mecâz-i mürsel⁴³⁵, kinâye⁴³⁶, isti'âre⁴³⁷, leff-ü neşr⁴³⁸ gibi konuları zikretmektedir. Örneğin mecâz-i mürsel'in ilişkisini yaklaşık 23 tane verdiğini anlıyoruz⁴³⁹, 'bedî' sanatlardan takriben 100 tane zikrediyor⁴⁴⁰. Edebî sanatlarından bazıları kimi âlimler, 'Meanî-Beyân' ın bir konusu olarak işlemiş; kimileri de 'Bedî' sanatlarından birer sanat

---

el-Hatîb Muhammed b., Abdurrahman, Telhis, (nşr. Sadi Çögenli-Mustafa Kılıç-Nevzat H. Yanık), Huzur Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 81.; el-Cürçânî 'Ali b. Muhammed b. 'Alî, *et-Ta'rifât*, (thk.İbrahim el-Ebyârî, nşr., Dâru'l-Kitâbil'l-'Arabî), Beyrut, 1992. s. 46-47.

⁴²⁵ *Kasd edilen mana ile, bu mananın ifadesi için kullanılan lafızların birbirine denk olması, ifadede herhangi bir uzatmanın veya okuyucuyu yorum yapmaya sevk edecek özlü söyleyişlerin bulunmaması demektir.* (Bkz. Tacettin Uzun, Muhammet Tasa, Ayhan Erdoğan, Sedat Şensoy, Latif Solmaz, Şehabeddin Kırdar, Yusuf Sami Samancı, *Anlatımlı Belâgat*, b. Sebat Ofset, Konya, 2012, s. 97-98)

⁴²⁶ *Maksadı açık ve net bir şekilde ifâde etmek suretiyle, az kelimelerle çok mânaları anlatmaya denir.* (Bkz. Teftazani, *Muhtasarul-Meâni*, (terc.Mehmet Ali Arslan), Seyda Yayınları, II, 277)

⁴²⁷ *Bir ibareyi başka bir ibareden önce zikretmektir.*(Bkz. İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükrim b. Ali b. Ahmed, *Lisânü'l-Arab*, XII, Beyrut, trs. s. 466-467); İn'âm Fevval 'Akkâvî, el-Mu'cemu'l-mufassal fi ulûmi'l-belâgati ve'l-Bedî ve'l-Me'ânî, (thk. Ahmed Şemseddîn), bsy., Beyrut, 1987. s. 411-412.); Nusrettin Bolelli, *Age*,s. 390.

⁴²⁸ *Bir ibareyi bir ibareden sonra zikretmektir.* (Bkz. Ebü'l Beka, *Age*. s. 257; Fîrûzâbâdî, Meccüddîn Muhammed b. Yakûb, el-Kâmûsü'l-muhît, (nşr. Mektebtü tahkikü't-türâs fi müesseseti er-Risâle), Beyrut, 1987, s. 436-437)

⁴²⁹ *Kişinin beklemediği bir cevapla karşılık vermesidir.* (Bkz. Tacettin Uzun ve diğerleri, *Age*., s. 168)

⁴³⁰ *Sözün fasih olmakla birlikte hâlin gereğine uygun olmasıdır.* (Bkz. Tacettin Uzun ve diğerleri, *Age*., s. 11)

⁴³¹ *Kelime, kelam (söz) ve mütekellim ait bir niteliktir.* (Bkz: Tacettin Uzun ve diğerleri, *Age*., s. 14)

⁴³² *Bir veya birkaç şeyin bir veya daha fazla vasıfta ortal olduklarını 'ك= gibi' veya benzeri bir edatı zikrederek veya bunları varsayarak açıklamaktır.* (Bkz. İbn Raşik, Ebu Ali el-Hasan el-Kayravânî el-Ezdî, el-'Umde fi mehâsini's-şî'r ve 'ad'abih ve nakdih, C. I-II (thk.Muhammed Karakazan), nşr., Dâru'l- Ma'rifê, Beyrut, 1988. c. I. s. 488-490; et-Tîbî, Şerefüddin Hüseyin b. Muhammed, et-Tibyân fi İlmi'l-Me'ânî ve'l-Bedî ve'l-Beyân, (thk., Hâdî 'Atiyye Matarü'l-Hilâlî) nşr., Mektebetü'n-nehdeti'-arabiyye, Beyrut, 1987, s.180; 11) es- Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekir, el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân, I-II, (thk., Mustafa Dîb el-Bügâ,) nşr. Dâru İbn Kesîr, Dîmaşk-Beyrut, 1996. II, 774)

⁴³³ *Sözü oluşturan cümleleri (vav) harfi ile birbirine atfetmektir, yani bağlamaktır.* (Bkz. el-Cürçânî, 'Abdülkâhîr, *Delâilü'l-i'câz*, (thk., Mahmud Muhammed Şâkir) nşr., Matbaatü'l-Medenî, Kahire, 1992, s.222-248; el- Haşîmi, es-Seyyid Ahmed, *Cevâhirü'l-Belâğa fi'l-me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, (thk., Yusuf es-Sameyli), nşr., el-Mektebetü'l-'asriyye, Beyrut, 1999.s.179).

⁴³⁴ *Bir cümleyi başka bir cümleye herhangi bir atıf harfiyle birleştirmeden bu iki cümleyi peş peşe söylemek demektir.* (Bkz.Tacettin Uzun ve diğerleri, *Age*. s. 62).

⁴³⁵ *Alâkası teşbihten başka bir şey olan ve asıl manası dışında kullanılan kelimedir.* (Bkz. Tacettin Uzun ve diğerleri, *Age*. s. 131)

⁴³⁶ *Bir sözü, gerçek manasına da gelebilecek şekilde, onun dışında başka bir manada kullanma sanatına denir.* (Bkz. ez-Zerkeşî, Bedrüddîn, Muhammed b. Abdullah, *el-Bürhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, I-IV, (thk., Muhammed Ebu'l-Fzl İbrahim), nşr., Dâru'l-Marife, Beyrut, 1972, II. 300-301 . Ebu'-Beka, *el-Külliyat*, 761; Nusrettin Bolelli, *Belâgat (Beyân-Me'ânî- Bedî İlimleri)*, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfi Yayınları No 87, İstanbul, 2017, s. 171.

⁴³⁷ Konu ile alakalı misallerle açıklayacağız.

⁴³⁸ Konu ile alakalı misallerle açıklayacağız.

⁴³⁹ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyat*, I. 217-220

⁴⁴⁰ Çiçek, *Ebü'l-Bekâ el-Keferî'nin Külliyyât'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri*, s. 218-227.

olarak kaydetmiştir. Örneğin İmam Suyûtî'nin Ukûdü'l-Cuman, Mu'terek eserleridi. Aslında 'Bedi' ilminin ilk ortaya çıkarp ona bu ismi veren, Abdullah b.el-Mu'tez (ö.296/909) dır. Biz bu tür konulara detaylarına girmeyim sadece birkaç misallerle yetineceğiz. Misalleri verirken evvela hem Külliyât'ta hem de başka kitaplarda geçen misalleri vereceğiz. Bilindiği üzere âlimler 'Bedi' sanatlarını manevi ve lafzi diye ikiye ayırırlar: 1) Manayla ilgili sanatlar: Manayı ilgilendiren Bedî sanatlarıdır. 2) Lafzi ile ilgili sanatlar ise sadece lafız yönünü ilgilendiren sanattır. Şimdi örnek olarak Ebu'l-Beka'nın el-Külliyat'ta verdiği isti'âre, üslübü'l-hakîm, istihdâm ve leff-ü neşr gibi konulara geçelim:

İsti'âre

والاستعارة هي اللفظ المستعمل في غير ما وضع له للمشابهة

Benzerlik ilişkisinden dolayı konulduğu mananın dışında bir manada kullanılan bir lafızdır.⁴⁴¹

Ebu'l-Beka ve hemen hemen bütün âlimler 'İsti'are' yi bu şekilde tarif ederler. Burada dikkat edilecek bir husus vardır. Bazı terimler ilimden ilme farklılık gözterebilir. Mesela usulcu ve fıkıhçılara göre 'İsti'are' mecazla eş anlamlıdır⁴⁴², lâkin beyan âlimlerine göre mecâz çeşitlerindedir.

İsti'are, beyan ilminin en önemli konularından biridir. Sözlükte; bir şeyi kaldırmak ve onu bir yerden alıp başka bir yere koymak veya bir şeyden faydalanmak üzere onu birisinden ödünç olarak istemektir⁴⁴³. İsti'are: hakikî mânâ ile mecâzî mânâ arasındaki benzerlik alakasından dolayı bir kelimenin mânasını geçici olarak alıp başka bir kelime için kullanmaktır⁴⁴⁴.

⁴⁴¹ Ebu'l-Bekâ, I. 150; Ayrıca bkz. ez-Zerkeşî, Bedrüddîn, Muhammed b. Abdullah, el-Bürhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân, I-IV, (thk. Muhammed Ebu'l-Fzl İbrahim), nşr., Dârü'l-Marife, Beyrut, 1972, III, 433; el-Cürçânî 'Ali b. Muhammed b. 'Ali, et-Ta'rîfât, (thk.İbrahim el-Ebyârî, nşr. Dârü'l-Kitâbil'l-'Arabî), Beyrut, 1992. s. 20.

⁴⁴² et-Tehânevî, Muhammed Ali, Keşşâfu İstilâhâti'l- Funûn, İstanbul, 1986, II, 964.

⁴⁴³ Sadeddin-i Taftazani, *Mühtasarül Meani*, (Ter. Mehmet Ali Arslan), Seyda Yayınları, Diyarbakır, 2015, s.593

⁴⁴⁴ Nusrettin Bolelli, *Belâgat (Beyân-Me'ânî- Bedî İlimleri)*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No 87, İstanbul, 2017, s.90.

‘İsti’areyi teşbih olarak kabul edilebilir. Mesela; ‘مُحَمَّدٌ كَالْبَحْرِ فِي الْعَطَاءِ’: *Muhammed, bağıştta deniz gibidir*, cümlesinde odluğu gibi. Bu cümleden benzetme yönü hafzedilir ve ‘مُحَمَّدٌ كَالْبَحْرِ’: *Muhammed deniz gibidir*, denir. Sonra benzetme edatı hafzedilir ve ‘مُحَمَّدٌ بَحْرٌ’ *Muhammed, denizdir*, denilir. Sonra müşebbeh yâni مُحَمَّدٌ veya müşebbehün bih’den yâni الْبَحْرُ birisi hafzedilir, kalan kelime bir cümlede kullanılır, böylece istiâre yapılır.⁴⁴⁵ Yani kısacası teşbihin (benzetmenin) iki temel ögesi olan ‘benzeyen’ ve ‘kendisine benzetilen’ den yalnızca birinin kullanılmasıyla yapılan sanata ‘istiare’ (eğretileme) denir.

Ebu’l-Beka, zahir olmayanı izah etmek için yapılan ‘İsti’are’ ye şu ayeti misal verir: .....وَاحْفَظْ لَهُمَا جَنَاحَ الدُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ..... ‘Onlara acımadan dolayı, küçülme kanadını indir..’ ayete çocuk, annesine ve babasına zelil ve şefkatli olmaya emir olunmuş. Bunun için evvela ‘zül’ kelimesine ‘canib’, isti’are edilmiştir, daha sonra canib için de ‘cenah’ isti’are edilmiştir. Kelamın gerçeği şudur: ‘Sen onlara merhamet için yanını alçalt’, bunun asıl manası, onlara zelil ol⁴⁴⁶.

Üslûbu’l-Hakîm

أسلوب الحكيم وقد يجيء الجواب أعم من السؤال للحاجة إليه

Ebu’l-Bekâ, bu sanatı şu şekilde tarif eder: Soru soranın sormadığı bir şeyle daha önemli ve daha iyi olduğunu hatırlatmak için cevap vermektedir⁴⁴⁷. Buna şu ayeti misal verir:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيْتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجَّ

⁴⁴⁵ el-‘Useymîn, Muhammed b. Salih, *Şerhu Durûsi’l-Belâğa*, (thk., Eşref b. Yusuf), Küveyt, 2005, s. 201-202; Nusrettin Bolelli, *Age*. s. 91.

⁴⁴⁶ Bkz. es-Süyûti, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekir, *Mu’terekkü’l-akran fi İ’câzi’l-Kur’ân*, (thk., Ali Muhammed el-Becâvî), Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye Yayınevi, Beyrut, 1988, I. s. 208-209.

⁴⁴⁷ Ebu’l-Bekâ, I, 168.

‘Sana yeni doğan aylardan soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir...’⁴⁴⁸

Bu ayette hilalın çeşitli şekillere bürünmesinin sebebinin sorulduğu ancak, soranlar için bunu sormaktansa yaratılış sebebinin sormanın daha uygun olduğu ifade etmek üzere sormadıkları birşeyin cevabı gelmiştir. Yani Ashabı-Kiram (r.anhum), öünkü şartlarda Astronomi ilmine henüz hazır değildiler ve bu bilgi o şartlarda herhangi bir fayda getirmeyeceği için, ayın sadece başlangıcı, ortası ve sonunu bilmek daha ön planda tutulurdu⁴⁴⁹.

‘İstihdâm’ Sanatı (الاستخدام)

الاستخدام هو أن يؤتى بلفظ له معنيان فأكثر مرادا به أحد معانيه ثم يؤتى بضميره مرادا به المعنى الآخر

Ebu’l-Beka, bu sanatı cumhura göre tarif eder: ‘İki ve daha fazla manaları olan bir lafızdan manalarının birinin kast edilip daha sonra getirilecek zamirinden diğer mananın kast edilmesidir’⁴⁵⁰

Bilindiği üzere, ‘İstihdam’ sanatı, manayı ilgilendiren bir sanattır. Bu sanat, kısa ifadelerle çok manaları ifade etmek yani ‘icaz’ için yapılır. En önemli ‘Bedi’ sanatlarından birisidir⁴⁵¹.

Ebu’l-Bekâ, ‘İstihdam’ sanatına Kur’an’dan şu misali getirir:

{ ولقد خلقنا الإنسان من سلالة من طين }⁴⁵²

‘And olsun biz insanı çamurdan, bir süzmeden yarattık’ ayetinde geçen ‘insan’ kelimesinden ‘Adem’ (a.s.)’ın murad olduğunu; hemen bu ayetten sonra gelen:

{ ثم جعلناه نطفة في قرار مكين }⁴⁵³

⁴⁴⁸ Bakara süresi, 189. ayet.

⁴⁴⁹ İsmurat Haybullin, *Stilistika Arabskogo Yazıka*, Sad Yayınevi, Moskova, 2008, s. 182.

⁴⁵⁰ Bu görüşü de Sadeddin-i Taftazani ‘Muhtasarul Meani’ de yer verir.

⁴⁵¹ Çiçek, *Ebü'l-Bekâ el-Keferî'nin Külliyyât'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri*, s. 218-227; Ayrıca bkz. Suyûti, el-İtkân, II. 108.

⁴⁵² el-Mü'minûn süresi, 12. ayet.

‘ Sonra onu bir nutfé olarak sağlam bir karar yerine koyduk’ ayetindeki insan zamirinden de Adem (a.s.)’ in evladı kast edildiğini zikreder.

Ebu’l-Bekâ’nın başka getirdiği misali, hem Sadeddin-i Taftazani’nin, hem de Seyyid şeri ve Tehânevî’nin de zikrettiği şu řiidir⁴⁵⁴:

فَسَقَى الْعَصَى وَالسَّاكِنِيهِ وَإِنْ هُمْ

شَبُوهُ بَيْنَ جَوَانِحِي وَضُلُوعِي

şiirin anlamı: ‘Allah ateşi sönmeyen gada⁴⁵⁵ ağacını ve sakinleri sulasın.
(Dua cümlesidir) her ne kadar onlar bizim kaburgaların arasında onu yaksalar da’

şair burada الغضا kelimesine raci olan iki zamirden biri ile yani الساكنيه kelimesindeki mecrur zamir ile gada ağacının bulunduğu mekânı kastetmiştir. Yani gada ağacının bulunduğu mekânı Allah sulasın. Çünkü bu kelime gada ağacından elde edilen ateşe de kullanılır. İkinci zamir ile de yani شيوه kelimesindeki mansub zamir ile de gada ağacından elde edilen ateşi (ışığı) kastetmiştir. Bu iki manada da yani hem mekân, hem ateş mecazdır⁴⁵⁶.

‘Leff-ü Neşr’

اللف والنشر هو من المحسنات المعنوية وهو ذكر متعدد على التفصيل أو الإجمال ثم ذكر ما لكل من غير تعيين ثقة

بأن السامع يردده إليه نحو قوله تعالى { ومن رحمته جعل لكم الليل والنهار لتسكنوا فيه ولتبتغوا من فضله }

Bedii manevinden biride leff ve neşr (sıralı açıklama-toplayıp dağıtmak) konusudur. Bir mısrada birkaç sözcüğü kullanıp sonraki mısrada bu sözcüklere

⁴⁵³ el-Mü’minûn süresi, 13.ayet.

⁴⁵⁴ Buhtüri şiirleridir.

⁴⁵⁵ Ğada ağacı çölde yetişen bir ağaçtır.

⁴⁵⁶ Ayrıca misaller için bkz. Sadeddin-i Taftazani, *Mühtasarül Meani*, (Ter. Mehmet Ali Arslan), Seyda Yayınları, Diyarbakır, 2015, s. 176.

karşılık olan sözcükleri sıralamaya ‘leff ü neşr’ denir⁴⁵⁷. Bazı unsurların zikredilmesinden sonra dinleyici bunlara ait hangi öğelerin zikredileceğini merak eder. Bu da hem sözün etkisini artırır, hem de onu güzelleştirir. Leff-ü neşirde sanat göstermek amacıyla gereksiz lafız kullanıp sözü uzatmak, unsurlar arasında zihnin intikalini güçleştirecek şekilde bir dizim kullanarak kapalılığa düşmekten kaçınmak gerekir⁴⁵⁸.

Ebu’l-Bekâ, bu sanatı şöyle tarif eder: ‘Tafsilen veya icmalen sayılı bazı şeyleri evvela zikredip; daha sonra, her biriyle ilgili hususu muhatabın her birini ilgisine havale etmesine güvenerek-belirtmeden zikretmektir’⁴⁵⁹

Ebu’l-Bekâ, ‘Leff-ü Neşr’ sanatına şu ayeti misali verir⁴⁶⁰:

وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ

Rahmetinden dolayı, Allah, geceyi ve gündüzü yarattı ki geceleyin dinlenesiniz (gündüzün) ise O'nun lütuf ve kereminden (rızkınızı) arayasınız...⁴⁶¹

Bu ayette önce gece ve gündüz tafsili bir şekilde zikredilmiş sonra tertip üzere ilkin gece için olan onda ki istirahat, sonrada gündüz için olan yani onda onun fazlından aramak ibaresi zikredilmiştir. Yani, gecenin özelliği istirahat edip yatmaktır ve gündüzünde ise çalışıp, maişetini kazanmaktır.

3.5.6. Değerlendirme

1. Ebu’l-Beka’nın zikrettiği tarifler, cumhur âlimlerin tercihleri doğrultusundadır.
2. Sarf, Nahiv, Me’âni, Beyân ve Bedî ilimler alanında getirdiği misaller sayı itibariyle yeterli kadar doyurucudur.
3. Ebu’l-Beka el-Kefevi’nin: itnab (sözü uzatma) , musâvat (eşitlik), icaz (sözü kısaltma), takdîm, te’hîr, uslû’l-hakîm, belâğat, fesâhat, teşbih, vasl

⁴⁵⁷ Sadeddini- Taftazani, Mühtasarül-Me’âni, (ter. Mehmet Ali Arslan), Seyda Yayınevi, Diyarbakır, 2001, III. 177.

⁴⁵⁸ Kazvini, Celâlüddin Muhammed b. Abdurrahman, *el-İzah fi Ulumi-Belâğa*, Kahire, trs. II, 355.

⁴⁵⁹ Ebu’l-Bekâ, *el-Külliyat*, s.173.

⁴⁶⁰ Aslında, leff-ü neşr sanatını, Ebu’l-Beka, başka diğer ayeti-kerimeleri de misal vermiştir. (Bkz. Bakara süresi 154. ayet ve En’am süresi 158.ayet.)

⁴⁶¹ Kasas süresi, 73. Ayet.

(bağlama), fasl (ayırma), mecâz-i mürsel, kinâye, isti'âre, leff-ü neşr gibi konuları aslında daha da çoğaltmak mümkündür.

4. Aldığı konuları çoğu zaman ayeti kerimeden delil gösterir.

SONUÇ

Kırım Hanlığı (1441-1783), Osmanlı Devletine tâbi olduktan sonra, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan bir ilerlemenin söz konusu olduğu; ilmi müesseselerin, âlimlerin, şairlerin, tarihçilerin çok olduğu bir dönem arz etmiştir.

Osmanlı Devleti tarafından, Kırım topraklarında medreselerin kurulması, Anadolu'dan Kırım'a birer müderris gönderilmesi uygun görülmüştür. Bu bakımdan, Anadolu'daki medreselerin uyguladığı müfredat programları hemen hemen tüm Kırım'daki medreselerde de uygulanmıştır. Hem Kırım Hanlığı'na ait 'Şer'iyye Sicilleri' hem de diğer kaynaklar ışığında Osmanlı medreseleriyle (Örneğin, Fâtih Camii'nin Sahn-ı Semân medreselerinden Başkurşunlu Medresesi ve diğerleri) mukayese edildiğinde, özellikle Arap dili konularında ders olarak okutulan kitapların, uygulanan yöntemlerin hemen hemen aynı olduğunu söylemek mümkündür. Arap dili konusunu ihtiva eden eski kitaplar üzerine yapılan genel değerlendirme sonucunda, sarf ilminde genelde *Emsile*, *Bina*, *İzzi*, nahiv ilminde ise *Avamilu Birgivi*, *Kavaidu'l-İ'rab*, *Elfiyetu İbn Malik*, özellikle *el-Elfiyye*'nin şerhlerinden Celâleddîn Abdurrahmân es-Suyûtî'nin (ö. 911/1506) kaleme aldığı *el-Behcetü'l-Mardiyye 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* gibi eserlerin çoğunlukla takip edildiği gözlenmiştir.

Diğer bir husus da şudur: Anadolu'da olduğu gibi, Kırım'daki medreselerde de, başta Kur'ân-ı Kerîm ve Rasulullah'ın Hadisleri olmak üzere İslâm dinînin kaynaklarını anlayabilmek için Arapça öncelikle öğretilmiştir, yani dil amaç değil, en temel araç olarak görülmüştür.

Kırım medreselerinde de Osmanlı medreselerinde olduğu gibi Arapçanın hedefine uygun olarak başarılı bir şekilde öğretildiği söylenebilir. Günümüzde her ne kadar eleştiriler yapılsa bile, dönemin şartlarına göre hem Arap dilinde yazılmış eski metinleri ve eserleri anlayabilecek hem de Arapça kitapları rahatlıkla yazabilecek seviyede kişilerin mezun olması ve günümüze kadar yazdıkları eserlerin ulaşması, almış oldukları Arapça eğitimin ne derece kuvvetli olduğunun en somut örneğidir.

Bu araştırma ile Kırımlı âlimlerin, akli ve nakli ilimleri içeren birçok eser yazdıkları ortaya çıkmış oldu. Özellikle Arapça'ya vakıf olan es-Seyid Ahmed bin

Abdullah el-Kırımı, Muhammed el-Kefevi, Hüseyin el-Kefevi, Ebu-Bekâ el-Kefevi, Hicabi Abdülbâki (Cenabı Hak onlara rahmet eylesin) gibi âlimlerin sarf, nahiv, belâğat ilimlerine haşiyeler, şerh bakımından katkı sağladıklarını görüyoruz. İlmin kendisiyle bu dünyada göçmesini istemeyen her âlim gibi Kırım kökenli âlimler de kendilerinden sonra, Arap dili, Fıkıh, Hadis, Kelam, Tefsir, Felsefe, Mantık ve Tasavvuf gibi alanlarda pek çok eser bırakmışlardır. Bu eserleriyle, ilgili dönemde medreselerde ders kitabı olarak yer almış ve ansiklopedi alanında büyük bir açığı kapatmışlardır.

es-Seyid Ahmed bin Abdullah el-Kırımı, daha çok Molla el-Kırımı diye bilinmiş, Fatih Sultan Mehmet Han'ın iltifatlarına mazhar olup, Arap diline daha çok haşiyelerle katkı sağlamıştır.

Muhammed el-Kefevi, daha çok Akkırmani diye bilinmiş olup, akli ilimler yanında, nakli ilimlere de şerh türünde katkılar sağlamıştır. Arap dili ilimlerine, özellikle, sarf ilminde *el-Emsile* ve *el-Bina* eserlerine şerhler yazmıştır. Aruz ilminde el-Arûzu'l-Endelusi üzerine bir haşiyesi tespit edilmiştir. Araştırmamız esnasında yine onun Arap Edebiyatı alanında yazmış olduğu *Şerhu Tahmîsi Kasîdeti'd-Dimyâtîye* ve *Şerhu İtbakî'l-Etbâk* adlı el yazma eserleri tespit edilmiş, el yazma nüshalarının ne kadar değerli olduğu ortaya konmuştur.

Bir başka isim de el-Kefevi lakabıyla bilinen Hüseyin el-Kefevi'dir. Arapça'ya vakıf olan bir Kırım kökenli şairdir. Daha önce et-Tuğrâî tarafından bahr-i basit ile yazılan 59 beytlik *Lamiyyetul-Acem* adlı eser üzerine bir şerh yazmıştır. Arap Edebiyatı konularını ihtiva eden bu tür kasideler de günümüz edebiyatında büyük önem taşımaktadır. Bu tür değerli kasidelere yazmış oldukları şerhlerin, tetkik ve tahkik açısından ifade ettikleri değer yadsınmaz.

Yine el-Kefevî lakabıyla meşhur olan Eyyüp Ebu'l-Beka el-Kefevi Kırım diyarında Arap dilinin gelişip yaygınlaşmasına büyük katkı sağlamıştır. *el-Külliyat* adlı eserinde, Arap dili ilimlerine özel bir ilgi göstermektedir. Kelimelerin mana, i'rab gibi durumlarını küllî kaideler halinde ortaya koyduğu bu eserinde Ebu'l-Beka el-Kefevi, 100'e yakın bedî sanatının büyük ekseriyetine Kur'an'dan ayetlerle yer vermiştir.

Ebu'l-Bekâ, yine Arapça fiillerden bahsederken konuya şahit olarak ayet-kerimeler getirir. Bazı Arapça kelimelerin de etimolojisini verir. Ebu'l-Beka, Arap Edebiyatı konusunu ihtiva eden, daha önce İmam Bûsirî tarafından yazılan övgü kasidesine şerh yazmıştır. *Şerhu Kasîdeti'l-Burde* adlı eseriyle bu alanda da önemli bir çığır açmıştır.

Kırım'ın Bahçesaray Kasabası, Akyefe Müftüsü Ebussuud Efendi'nin torunu olan Hicabi Abdalbaki Efendi'nin, sarf ilminde yazmış olduğu *el-Ebkiratu'l-Muhtelifa fi Şerh-i Emsileti'l-Muhtelifa* adlı eserin el yazma nüshasına Türkiye'deki bir kütüphanede ulaşılmış olması da Kırım medreselerindeki Arapça öğretimini destekleyen bir başka delildir.

Günümüzde, Kırım kökenli âlimler tarafından yazılmış eserler üzerine tahkik çalışmalarının yapılmış olması ve hatta bunların Türkiye'deki bazı üniversitelerin Arap dili bölümlerinde ders kitabı olarak halen okutuluyor olması, Türk ve Müslüman coğrafyaların bir ve beraber olmaları açısından da büyük önem arz etmektedir.

Kırım kökenli âlimlerin klasik Arapça grameri başta olmak üzere ortaya koydukları dil ve belagat alanındaki eserleri, kendilerinden sonra gelen araştırmacılar için en azından ansiklopedi alanında faydalı bir örnek teşkil edecek niteliktedir. İşbu eserlerin Osmanlı âlimlerimiz tarafından ilim dünyasına sunulan faydaları küçümsenmeyecek boyuttadır.

Kırım diyarındaki medreselerde tarihi süreç içerisinde Arap diline dair eserler kaleme alan, dini ilimler okutan müelliflerle ilgili yapılacak müstakil çalışmalar, Osmanlı medreselerinin gönül coğrafyamıza bıraktığı izleri daha detaylı olarak ortaya koyacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulaap, Nariman, *Sufizm i naçalnyy etap aktivnogo rasprostraneniya İslama v Krimu*, Qasevet Yayınları, Akmesit (Simferopol), 2008.
- Abdurrahman Câmî, *Molla Câmî tercümesi -Kâfiye şerhi: el-Fevâidü"z-Ziyâiyye*, (Çev. A. E. Elbinsoy), Yasin Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Adıgüzel, Mikail, *Kafiye Mefhumu ve İğrabı*, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2011.
  - 'Bina Mefhûmu', Yasin Yayınevi, İstanbul, 2014.
  - 'İzzi Mefhûmu ve İlâlleri', Yasin Yayınevi, İstanbul, 2017.
  - 'Emsile Mefhumu', Yasin Yayınevi, İstanbul, 2014.
- Akgündüz, Murat, *Osmanlı Medreseleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014.
  - *XIX. asır Osmanlı medreseleri*, İstanbul-2005: Beyan Yayınları.
- Avcı, İsmail, *Fatih'in Musahiplerinden Âlim ve Şair Molla Kırımî ve Bir Şiiri*, Otam Dergisi, Sy:40, 2016, 111-127.
- Ayhün, Erşahin, *Kırım Hanlığı Ve Çöküş Sebepleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014.
- Baltacı, Cahid, *XV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı medreseleri C.I-II. İstanbul - 2005*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Birgivi, *Avâmil ve İzhar*, Çev. Erkan, Arif, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2014.
- - *Açıklamalı ve Kelime Mânalı İzhar Tercemesi*, Çev. Ali Rıza Kaşeli, Yasin Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Bolelli, Nusrettin, *Belâgat (Beyân-Me'ânî- Bedî İlimleri)*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No 87, İstanbul, 2017.
- Buğda, Sadrettin, *Muhammed bin Mustafa Akkirmânî ve Muhtasâr-u Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-Ea'rîb'in edisyon kritiği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum, 2014.

- Bıyık, Ömer, *Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)*, Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Çağ Tarihi Anabilim Dalı, İzmir 2007.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte Der Arabischen Litteratur/Zweiter Supplementband*, E.J. Brill-1939;
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III*, Osmanlıca Matbu Basım, Ankara-2000.
- Can, Betül, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Yabancı Diller Eğitimi Ana Bilim Dalı Arap Dili Eğitimi Bilim Dalı, Ankara-2009.
- Ceviz, Nurettin ve Göğenli Sadi, *Lâmiyyetu'l- Arab, Unvânu'l-Hikem, Lâmiyyetu'l-Acem ve tercümeleri*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum.
- Çarperdi, Muhammed Ömer el-Meylani, *Şerhu'l Muğni*, Cilt I,II, (Çev. Mehmet Ali Arslan), Seyda Yayınevi, Diyarbakır, 2016.
- Çiçek, Halil, *Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin Külliyyât'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1992.
- Durmuş, İsmail, *Avâmilu'l-Mi'e, DİA*, IV, TDV Yayınları, İstanbul, 1991.
- Demirayak, Kenan, *Esmâ-İ Hüsnâ İle Münâcât Ve Ed-Dimyâtî'nin Manzum Münâcâtı*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sy: 57, Aralık 2016.
- Ebü'l-Bekâ, Eyyub b. Musa el-Hüseynî, *el-Külliyat* (thk., Adnan Derviş, Muhammed el-Mısrî), Müessesetü'r- Risâle, Beyrut, 1993.
- el-Curcânî 'Ali b. Muhammed b. 'Ali, *et-Ta'rîfât*, (thk.İbrahim el-Ebyârî, nşr., Dâru'l-Kitâbil'l-'Arabî), Beyrut, 1992.
- el-Ensari, İbn Hişam, *Kavâidu'l-İ'rab*, Çev. İsa Dertlioğlu, Bekir Sırmabıyıkoglu, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2010.
- el-Kazvînî, el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman, *et-Telhis*, (nşr. Sadi Çöğenli-Mustafa Kılıç-Nevzat H. Yanık), Huzur Yayınevi, İstanbul, 2001.

- Erdoğan Çeltik, Seher, *Ali Emîrî'nin Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 2015.
- Ergün, Mustafa, Ders programları ve ders kitapları tarihi-I: Medreselerde okutulan dersler ve ders kitapları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Afyon 1996, 8, <http://mustafaergun.com.tr/wordpress/wp-content/uploads/2015/11/moders.pdf> (E.T. 21.04.2018);
- Erkan, Arif, *Açıklamalı Emsile, Bina, Maksud Metnin ve Tercemesi*, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2015.
- es-Sekkaki, *Miftâhu'l-Ulûm*, thk., Naim Zerzur, nşr., Dârü'l-kütübî'l İlmiye, Beyrut, 1987.
- et-Tîbî, Şerefüddin Hüseyin b. Muhammed, *et-Tibyân fî İlmi'l-Me'âni ve'l-Bedî ve'l-Beyân*, (thk., Hâdî 'Atiyye Matarü'l-Hilâlî) nşr., Mektebetü'n-nehdeti'-arabiyye, Beyrut, 1987.
- (Mart 2003)b. Nebî Efendizâde'nin Kasîde fî el-kutub el-meşhûre fî el-ulûm'una göre bir medrese talebesinin ders ve kitab haritası, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırma Dergisi*, (Sy:3), 191-221.
- el- Haşimi, es-Seyyid Ahmed, *Cevâhirü'l-Belâğa fî'l-me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, (thk., Yusuf es-Sameyli), nşr., el-Mektebetü'l-'asriyye, Beyrut, 1999.
- el-Cürçânî, 'Abdülkâhir, *Delâilü'l-i'câz*, (thk., Mahmud Muhammed Şâkir) nşr., Matbaatü'l-Medenî, Kahire, 1992
- Emel Kırım Vakfi, www.vatankirim.net (E.T. 25.09.2017)
- es- Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekir, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, c. I-II, (thk., Mustafa Dîb el-Büğâ,) nşr. Dârü İbn Kesîr, Dîmaşk-Beyrut, 1996.
- *Mu'teraku'l-Akran fî İ'câzi'l-Kur'ân*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-III, Beyrut, 1988.
- et-Tibrîzî , Yahyâ b. Alî b. Muh.el-Hatîb, *Kitâbu'l-Kâfi fî'l-Arûd va'l-Kavâfi*, nşr.el-Hassânî Hasen Abdullâh, Kahire, 1966.
- et- Tuğrâî, Hüseyin b. Ali b. Muhammed, *Lamiyyetü'l-Acem*, (Çev. Nurettin Ceviz, Sadi Çögenli), Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum, 2000.

- Fazlıoğlu, Őukran, *Ta'lim ile irŐad arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın medrese ders mufredatı*, Dıvân İlmî Araştırmalar Dergisi, Yıl: 10, 1(18), 142-152.
  - *Nebî Efendizâde'nin Kasıde fî el-kutub el-meşhûre fî el-ulûm'una göre bir medrese talebesinin ders ve kitab haritası*, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırma Dergisi, (Sy:3), Mart, 2003, 191-221.
- Fırûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (nşr.,Mektebrtü tahkikü't-türâs fî müesseseti er-Risâle), Beyrut, 1987.
- Gayvoronskiy, Oleksa, *Poveliteli Dvuh Materikov, Krımskie Hanı XV-XVI Ctoletiyi Borba Za NasledstvoVelikoy Ordı Tom I; Poveliteli Dvuh Materikov, Krımskie Hanı Pervoy Polovını XVII. Stoletiya V Borbe Za Samostoyatelsnost İ Edinovlastiei*, Tom II Bahçesaray-2009.
- Gazali, Ebû Hâmid Muhammed, *Minhâcü'l-Müteallim*, (Çev. Abdullah Suat Demirtaş), Semerkand Yayınları, İstanbul, 2016.
- Güneş, Kadir, *Arapça – Türkçe Sözlük*, Mektep Yayınları, İstanbul, 2014.
- Haybullin, İŐmurat, *Stilistika Arabского Yazıka*, Sad Yayınevi, Moskova, 2008.
- Haybullin,İŐmurat, *Stilistika Arabского Yazıka*, Sad yayınevi, Moskova, 2008.
- Hazer, Dursun *Osmanlı medreselerinde Arapça öğretimi ve okutulan ders kitapları*. Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, I, 2002, 274 - 293. http://isamveri.org/pdfdrq/D02476/2002_1/2002_1_HAZERD.pdf (E.T., 15.04.2018)
- <http://gasprinskylibrary.ru> (E.T. 12.08.2017)
- <http://medresedersleri.net/> (E.T.15.03.2017)
- <http://www.almajidcenter.org/> (E.T. 19.08.2017)
- <http://www.nbu.gov.ua/> (E.T.20.09.2016)
- <http://www.yazmalar.gov.tr> (E.T.20.10.2016)
- <https://mgimo.ru/> (E.T.20.09.2016)
- Hülâgu, Metin, *Kırım Hanlığının Kuruluşu Ve Türk-Rus İlikilerindeki Yer* (1441–1783)

http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302155532_0.pdf (E.T., 12.04.2018)

- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükrim b. Ali b. Ahmed, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Beyrut, trs.
- İbn Raşık, Ebu Ali el-Hasan el-Kayravânî el-Ezdî, *el-'Umde fî mehâsini's-şi'r ve 'ad'abih ve nakdih*, C. I-II (thk. Muhammed Karakazan), nşr., Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1988.
- İn'âm Fevvâl 'Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî ulûmi'l-belâğati ve'l-Bedî ve'l-Me'ânî*, (thk. Ahmed Şemseddîn), bsy., Beyrut, 1987.
- İnanlılık, Halil, *Kırım. Kırım Hanlığı*, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt XXV, İstanbul, 2002.
- İsmailov, Ayder, Elmira, Muratova ve Eminova, *Sbornik Materialov, Zincirli Medrese, Duhovnoye Upravleniye Musulman Kırımı*, Tercüman Yayınevi, Simferopol, 2016.
- Kavak, Nuri, *Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Kitaplar*, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, Sy: 35, 2010, 275-285.
- Kazıcı, Ziya, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Kayihan Yayınları, İstanbul, 2014.
- *Osmanlı'da eğitim-öğretim*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2004.
- Kefevî, Hüseyin, *Sevânihu't-tefe'ül*, Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb, nr. 821, vr. 14a-b, 20b-21a, 34b-35b, 130a, 158a-b, 161b.
- Kefevi, Muhammed (Akkirmani), *Muhtasr-u Muğnil- Lebib an Kütübü'l-Ea'rib*, (thk. Sadrettin Buğda) Diyarbakir Kitap Yayınevi, Diyarbakır, 2016.
- Kılış, Davut, *Osmanlı İlim ve Kültür Hayatında Kırımlı Müellifler*, Türk Dünya Araştırma Vakfı, 10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Ukrayna-Kırım, Simferopol, 2012.
- Kırımlı Hakan, Kañçal-Ferrari Nicole, Günel Gökçe, İbrahim Abdullah, Abdülvaap Nariman, Eminova Safiye, Dişli Gülşen, *Kırım'daki Kırım Tatar (Türk-İslâm) Mimarî Yarıgarları*, T.C. Başbakanlık Yurduşu Türkler ve Akraba Topluluklar başkanlığı Yayınları:01, İstanbul, 2016.
- Kırımlı, Hakan, *Kırım tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.

- Köksöz, Mesut, Nâkid İbrâhîm Efendi ve Eş-Şerhu's-Sedîd Li'l'Avâmili'l-Cedîd Adli Eseri, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2016, Sy:36, 325-326.
  - *Mu'terekkü'l-akran fî İ'câzi'l-Kur'ân*, (thk., Ali Muhammed el-Becâvî), Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye Yayınevi, C. I-III Beyrut, 1988.
- Martı, Hüriye, *Birgivi Mehmed Efendi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008.
- Öztürk, Yücel, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, Bilge Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Özyılmaz, Ömer, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Smirnov, Vasiliy Dmitreviç, *Krımskoe Hantsvo Pod Verhovenstvom Otomanskoy Portı Do Naçala XVIII Veka*, Tom I.
  - *Krımskoe Hantsvo Pod Verhovenstvom Otomanskoy Portı v XVIII Veke Do Prisoedineniya Ego K Rossii*, Tom II:, Moskva, 2005.
  - *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, (Çev. Ahsen Batur) Selenge Yayınları, İstanbul, 2016.
- Taftazani, Sadeddin, *Muhtasarul Meani*, Cilt I,II,III, Çev. Mehmet Ali Arslan, Seyda Yayınevi, Diyarbakır, 2014.
- Tanci, Muhammed İbn Battuta (ed. A. Sait Aykut), *İbn Battuta Seyahatnamesi*, I, İstanbul, 2004.
- Tural, Hüseyin, *Arap Edebiyatında Arûz*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2011.
- Uyar, Mehmet, *İrşâd Bağlamında Orta Yol Sûfiliği: Hicâbî Abdülbâkî Efendi (Gül Baba)*, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sy: 1, Ocak-Haziran 2017.
- Uzun, Tacettin, Tasa, Muhammet, Erdoğan, Ayhan, Şensoy, Sedat, Solmaz, Latif, Kırdar, Şehabeddin, Samancı, Yusuf Sami, *Anlatımlı Belâgat*, Sebat Ofset, Konya, 2012.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı devletinin ilmiye teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2014

- Ülküsal, Müstecip, Kırım Türk Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını), Baha Matbaası, İstanbul 1980.
- Ürekli, Muzaffer, “Kırım Hanlığı’nın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi 1441-1569”, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.
- Yanık, Nevzat, *Kâfiye Tercümesi*, Muallim Neşriyat, İstanbul, 2016.
- Yıldız, Musa, *Bir dilci olarak Ali Kuşçu ve Risâle fi’l-İsti’âre’si*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Yıldız, Sare, *Turhallı Mustafa Efendi’nin Hayatı, Eserleri Ve Tasavvuf Anlayışı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2006.
- Yüksel, Ahmet, İbnu’l-Hâcib ve ‘Risâle fi’l-Aşrı’, Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, 2003, Sy:10, 145-154.
- Zaytsev, İlya Vladimiroviç, *Pismennaya Kultura Krımskogo Hanstva*, Vostoçniy Arhiv, No: 14- 15, Simferopol, 2006.
- Zernûcî, Burhâneddîn, *Ta’lim-ül Müteallim*, (Çev. Mikail Adıgüzel), Yasin Yayınevi, İstanbul, 2016.

EK'LER

KIRIM HANLARI ve İKTİDAR YILLARI

1. Hacı Giray Han (1426–1456, 1456–1466)
2. Mengli Giray Han (1468–1514)
3. Mehmet Giray Han (1514–1523)
4. Saadet Giray Han (1523–1532)
5. Sahib Giray Han (1532–1552)
6. Devlet Giray Han (1551–1577)
7. Semin Mehmet Giray Han (1577–1584)
8. İslam Giray Han (1584–1588)
9. Bora Gazi Giray Han (1588–1608)
10. Selamet Giray Han (1608–1610)
11. Canbek Giray Han (1610–1630)
12. II. Mehmet Giray Han (1630–1635)
13. İnayet Giray Han (1635–1637)
14. Remzi Bahadır Giray Han (1637–1640)
15. IV. Mehmet Giray Han (1640–1655)
16. II. İslâm Giray Han (1655–1665)
17. Adil Giray Han (1665–1670)
18. Selim Giray Han (1670–1677, 1684–1691, 1692–1699)
19. Murat Giray Han (1677–1683)
20. II. Hacı Giray Han (1683–1684)
21. II. Saadet Giray Han (1691)
22. Safa Giray Han (1692)
23. II. Devlet Giray Han (1699–1702, 1707–1713)
24. II. Gazi Giray Han (1704–1707)
25. Kaplan Giray Han (1707, 1713–1716, 1730–1736)
26. III. Kara Devlet Giray Han (1716–1717)
27. III. Saadet Giray Han (1717–1724)
28. II. Mengli Giray Han (1724–1730, 1737–1739)
29. II. Fethi Giray Han (1736–1737)
30. II. Selamet Giray Han (1739–1743)
31. II. Selim Giray Han (1743–1748)
32. Arslan Giray Han (1748–1756)
33. Halim Giray Han (1756–1758)
34. Kırım Giray Han (1758–1769)
35. III. Selim Giray Han (1764–1769)
36. II. Sahib Giray Han (1772–1775)
37. II. Devlet Giray Han
38. Şahin Giray Han (1777–1783)

MEDRESELERİN FOTOĞRAFLARI

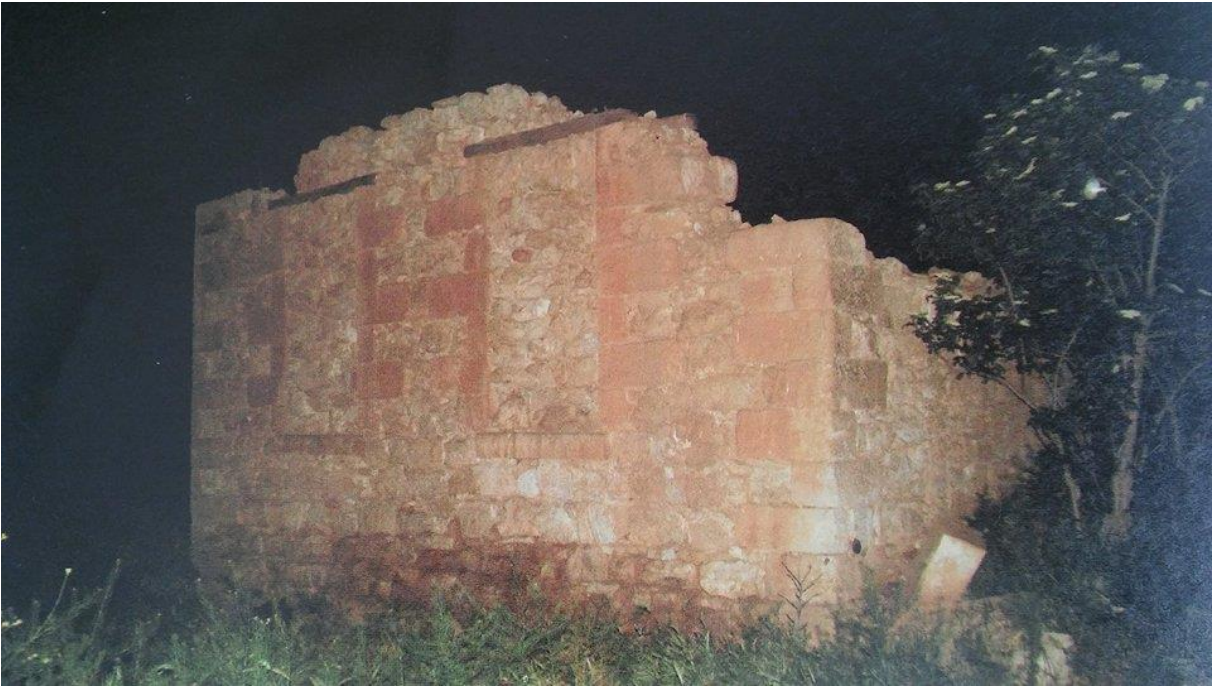
Kırım. Bahçesaray. Zincirli Medresesi. Giriş Kapısı. (2012)

Kırım. Bahçesaray. Zincirli Medrese. İç mekan.(2011)

Kırım. Zincirli Medrese dışdan görünüm. (2012)

Kırım. Gazibiyeli Medrese (2014)

Kırım. Gazibiyeli Medrese (2014)

Kırım. Eski Kırım şehri (Stariy Kırım). İncibek Hatun Medresesi (2011)

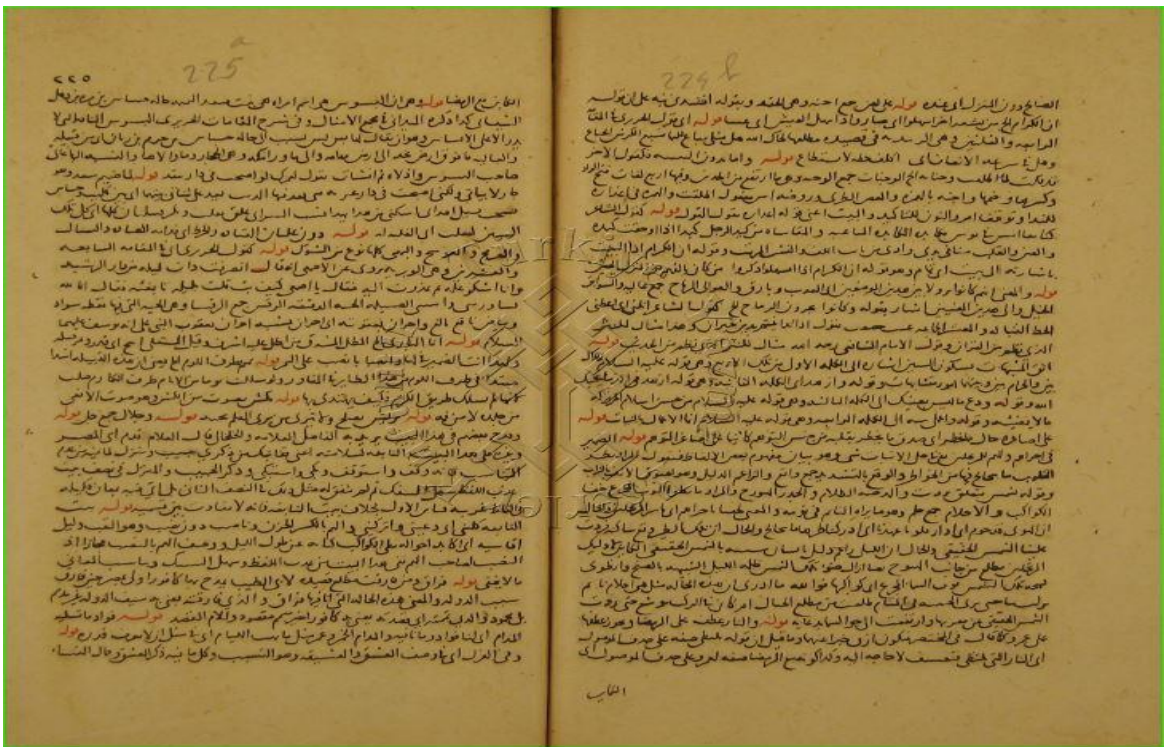

Kırım. Eski Kırım şehri (Stariy Kırım). İncibek Hatun Medresesi (2015)

EL YAZMA ESERLERİN NÜSHALARI

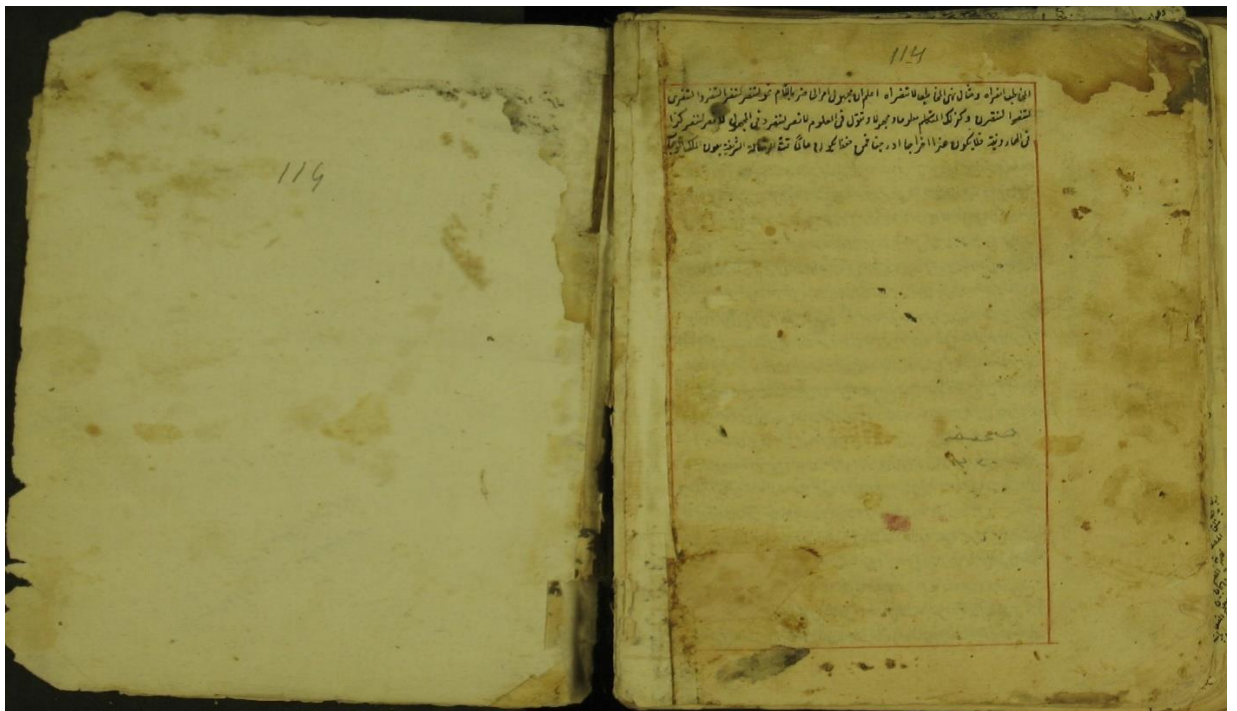
es-Seyyid Ahmed bin 'Abdullah el-Kırımı'nin *Haşiye Ala'l-Mutavel* adlı eseri. Müellif nüshasının 1. ve 2. sayfası

es-Seyyid Ahmed bin 'Abdullah el-Kırımı'nin *Haşiye Ala'l-Mutavel* adlı eseri. Müellif nüshasının son sayfası.

Muhammed Kefevi'nin *Şerhu'l-Emsile* adlı eseri. Müellif nüshasının 1.ve2. sayfası.

Muhammed Kefevi'nin *Şerhu'l-Emsile* adlı eseri. Müellif nüshasının son sayfası.

Muhammed Kefevi'nin *Şerhu'l-Binâ* adlı eseri. Müellif nüshasının 1. ve 2. sayfası.

Muhammed Kefevi'nin *Şerhu'l-Binâ* adlı eseri. Müellif nüshasının son sayfası.

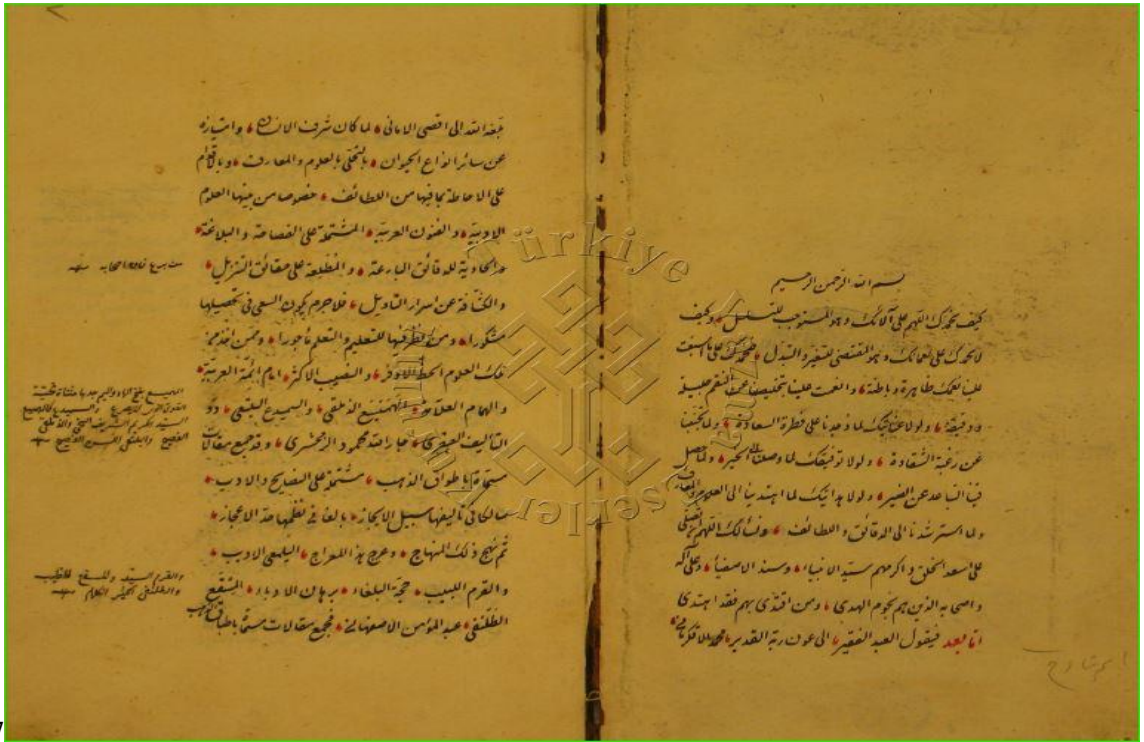
Muhammed Kefevi'nin *Muhtasr-u Muğnil- Lebîb an Kütübî'l-Ea'rib* Adlı Eseri. Müellif nüshasının 1.ve 2.sayfası.

ماذا	من ياتي على	مها مع متى	حرف التون	حرف الياه
٦٧	خمسة	٧١	٧٣	٧٤٧٥
لهو حرف الواو	حرف الالف	حرف الباء	الباب الثاني من	الجزء الثاني من
٧٧	٨١	٨٣	٨٣	٨٤
مثل معب الجملة	الجملة التي لا يمكن	باب التعليل	الجملة الخامسة	الجملة السادسة
٨٥	٨٦	٨٧	٨٧	٨٧
الجملة السابعة	حكم الجمل	باب انفاك من	ذكر ما يتعلق	حكم المرفوع بعد
٨٨	٨٩	٩٠	٩١	٩١
ابواب الرابع من	ما يعرف بالاسم	الحالة الثانية	ما افرق اسم	اعراب اسم الشرط
٩٣	٩٤	٩٥	٩٦	٩٧
اسم العطف	المشتمل	عطف الانشاء على	عطف النفي على	عطف الضمير
٩٨	٩٩	١٠٠	١٠١	١٠٢
المشتق منها	محتاج الى التعليل	الجملة الثانية من	باب الخامس	الجملة الثانية من
١٠٣	١٠٤	١٠٥	١٠٦	١٠٧

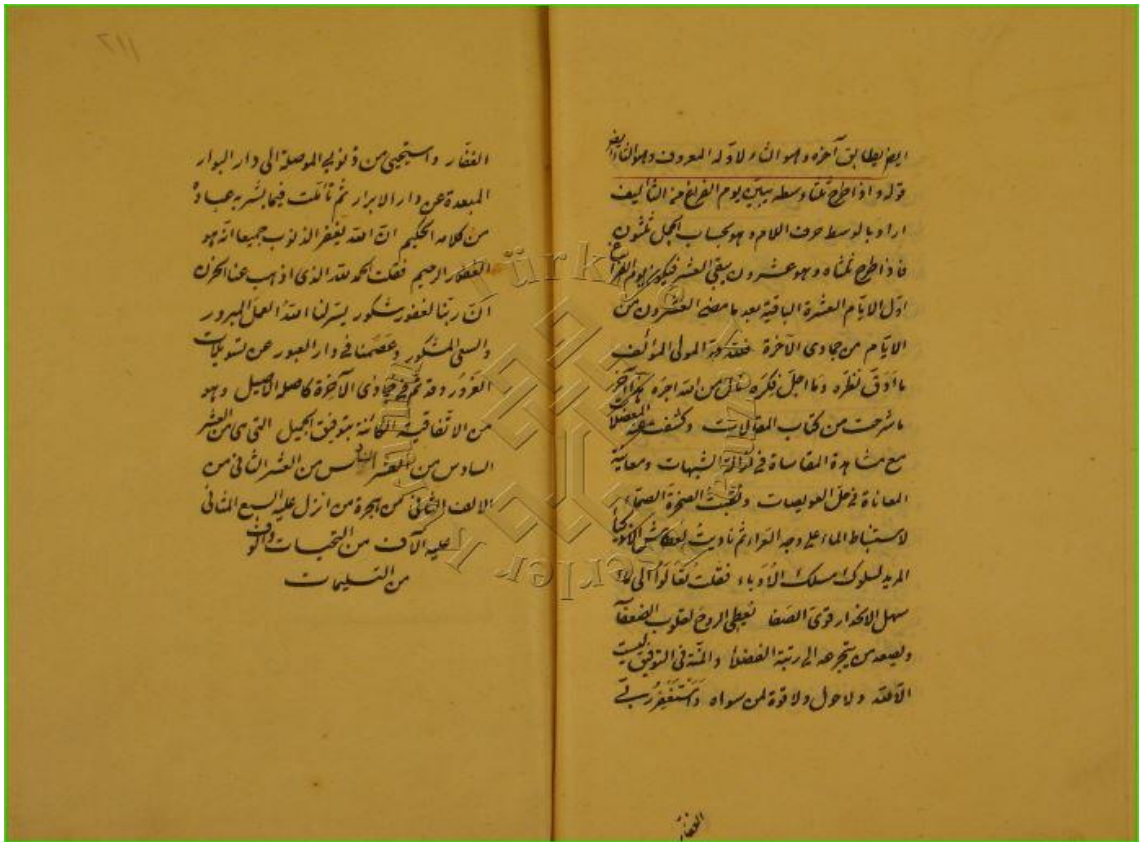

الجملة الثالثة للجملة	الجملة الخامسة	باب كانه	باب اعراب الفعل	الجملة السادسة
١٠٩	١١٠	١١١	١١٢	١١٣
النوع الثاني من	اشترطهم في	النوع الخامس	اشترط المرفوع	النوع السابع
١١٦	١١٧	١١٨	١١٩	١٢٠
النوع التاسع	النوع العاشر	الثاني عشر	النوع الرابع	النوع السادس
١٢١	١٢٢	١٢٣	١٢٤	١٢٥
الجملة التاسعة للجملة	خاتمة تبيينان	بيان ان قد يكون	بيان الكيفية	بيان الكيفية
١٣٠	١٣١	١٣٢	١٣٣	١٣٤
ان اذ اراد المرء	عنه ذكر ما كان	ما يحتمل التوهم	الابواب السادس	الابواب السابع
١٣٥	١٣٦	١٣٧	١٣٨	١٣٩
فصل وتولوا	باب الثامن	مطلب تصنيف	مطلب تصنيف	مطلب تصنيف
١٤٠	١٤١	١٤٢	١٤٣	١٤٤

Muhammed Kefevi'nin *Muhtasr-u Muğnil- Lebîb an Kütübî'l-Ea'rib* Adlı Eseri. Müellif nüshasının son sayfası.

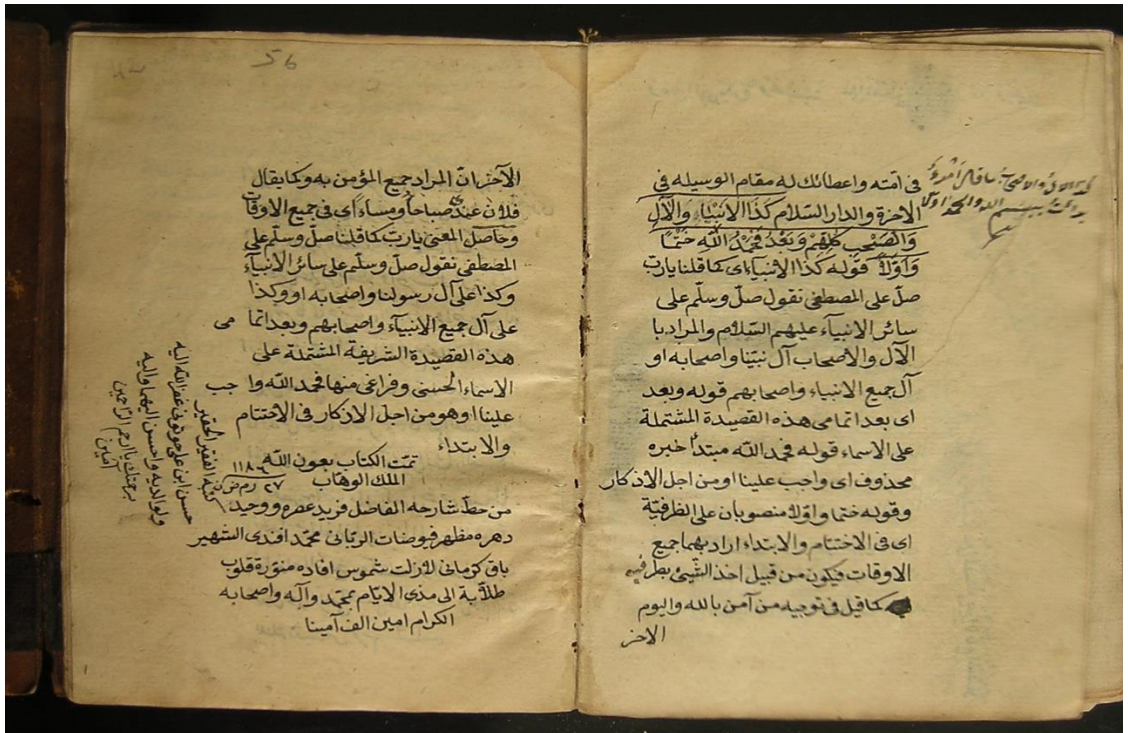
Muhammed Kefevi'nin *Şerhu'l- İtbâki'l-Etbâk* adlı eseri. Müellif nüshasının 1.ve 2.sayfası.

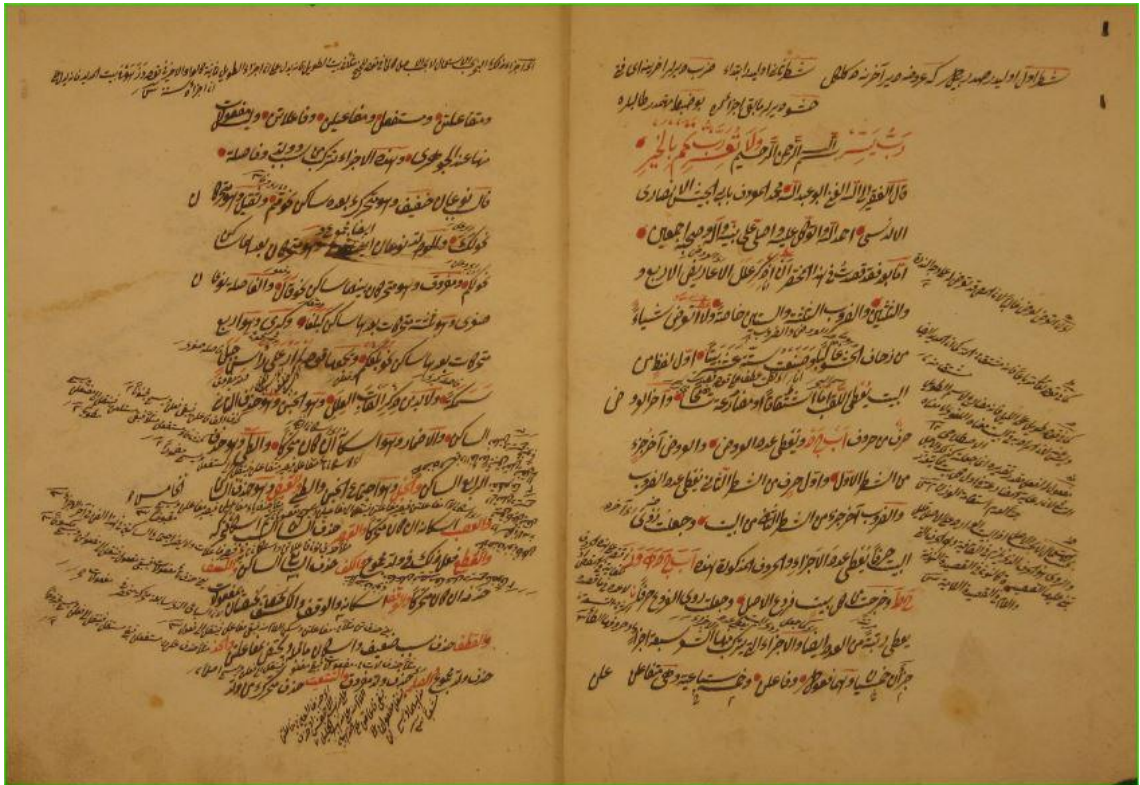
Muhammed Kefevi'nin *Şerhu'l- İtbâki'l-Etbâk* adlı eseri. Müellif nüshasının son sayfası.

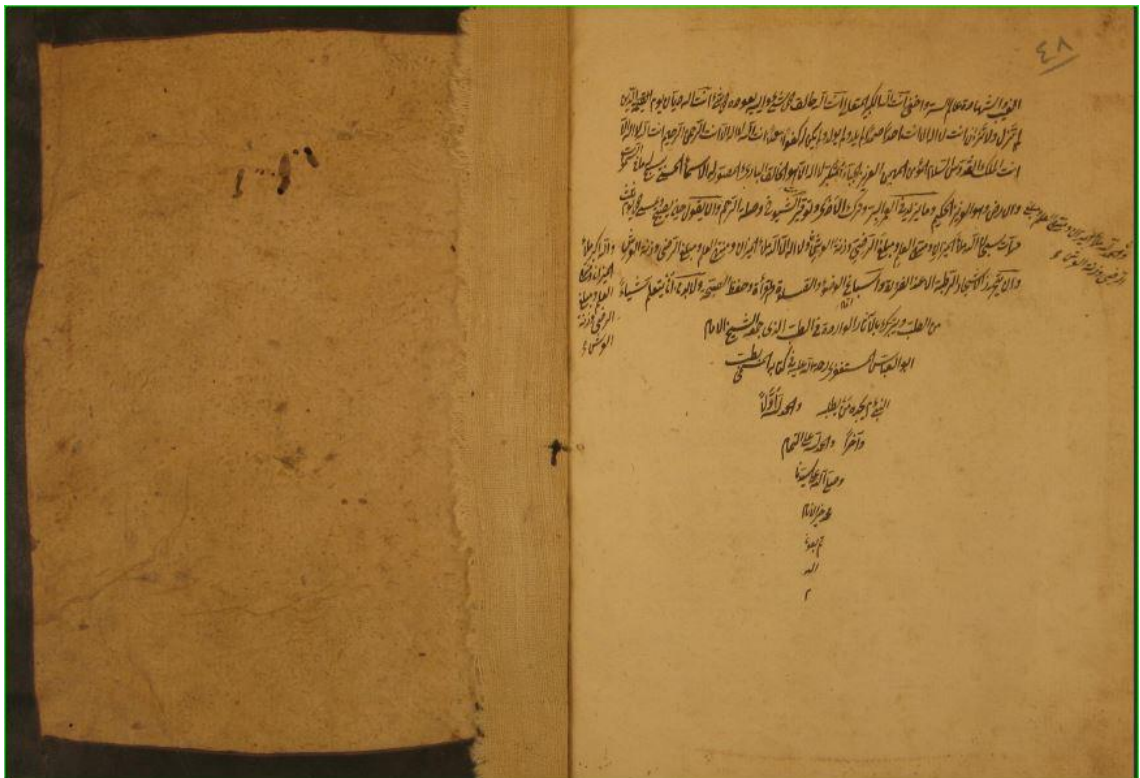
Muhammed Kefevi'nin *Şerhü Tahmisi Kasideti'd-Dimyatiyye* adlı eseri. Müellif nüshasının 1.ve 2.sayfası.

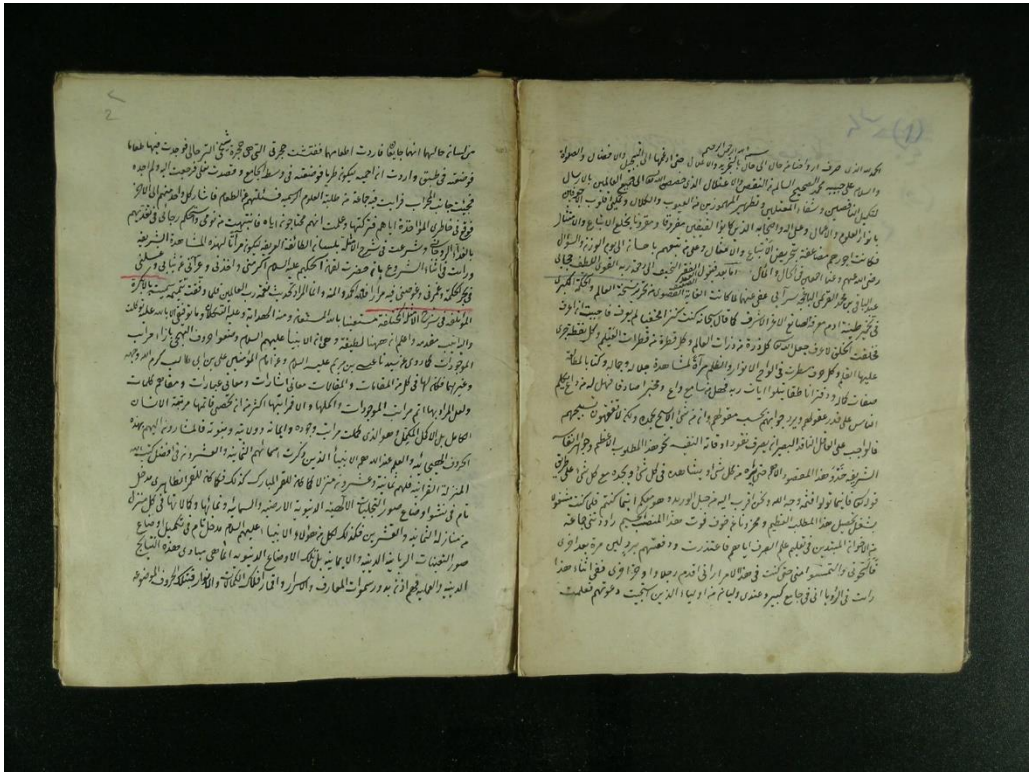
Muhammed Kefevi'nin *Şerhü Tahmisi Kasideti'd-Dimyatiyye* adlı eseri. Müellif nüshasının son sayfası.

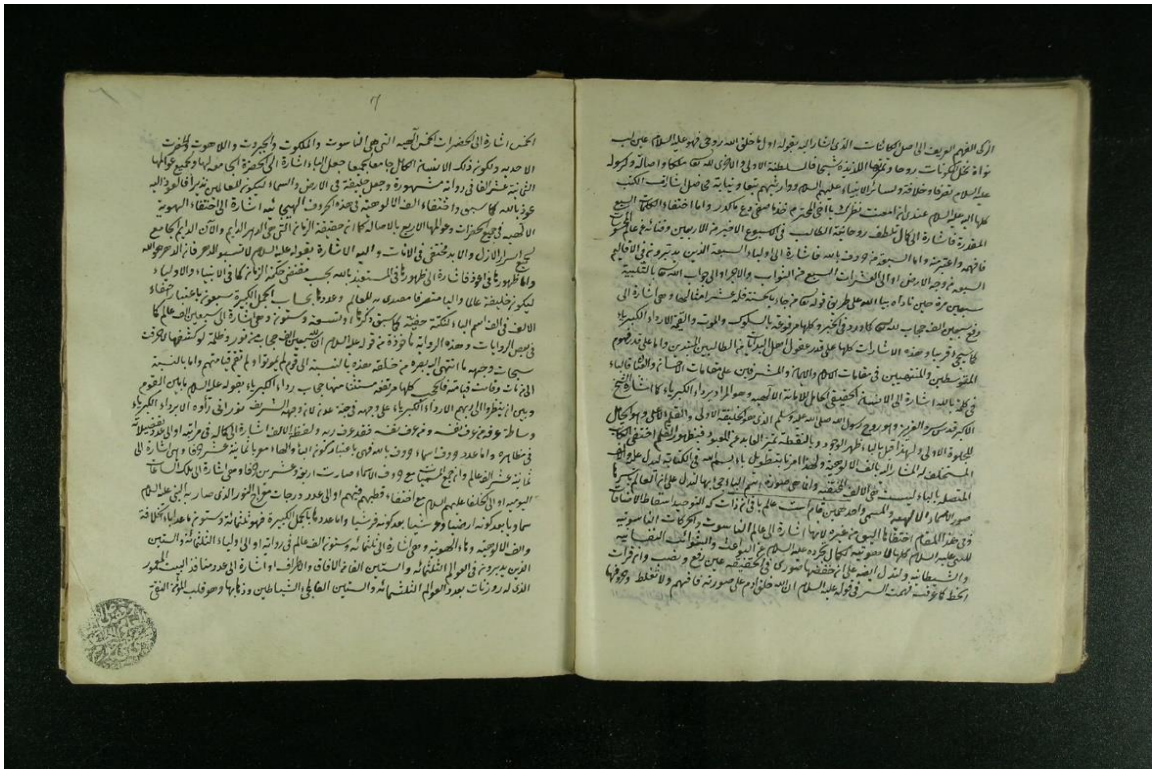
Muhammed Kefevi'nin *Hâşiye alâ Şerhi'l- Arûzi'l- Endelusî* adlı eseri. Müellif nüshasının 1.ve 2.sayfası.

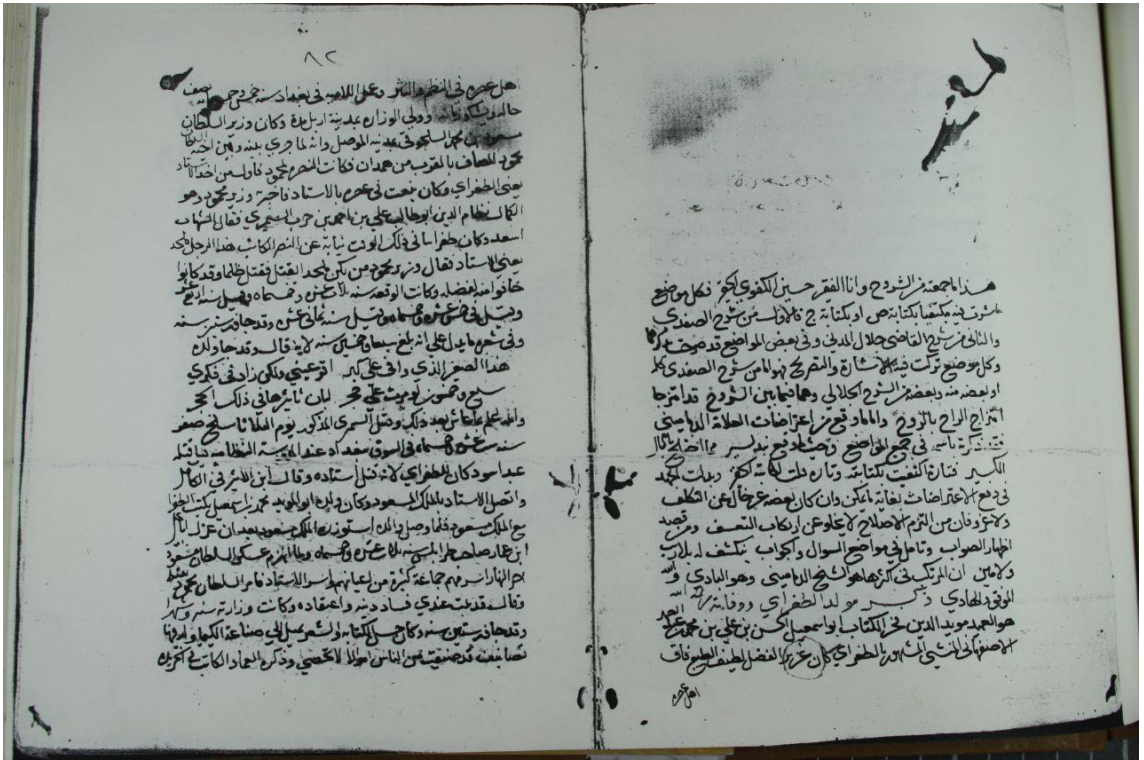
Muhammed Kefevi'nin *Hâşiye alâ Şerhi'l- Arûzi'l- Endelusî* adlı eseri. Müellif nüshasının son sayfası.

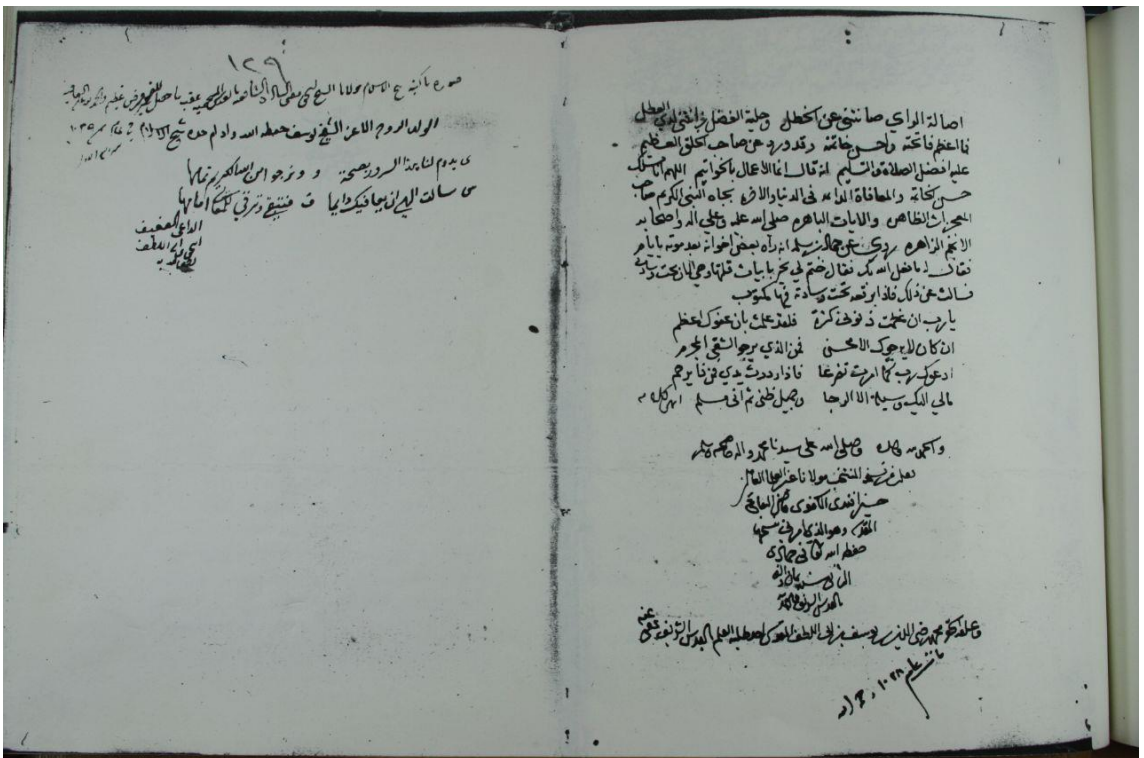
Hicâbî Abd El-Bâkî B. Muhammed El-Kırmî El-Bahçesarayî'nin *el-Ebkiretü'l-Mu'telife fî-Şerh-i Emsileti'l-Muhtelifa* adlı eseri. Müellif nüshasının 1. ve 2. sayfası.

Hicâbî Abd El-Bâkî B. Muhammed El-Kırmî El-Bahçesarayî'nin *el-Ebkiretü'l-Mu'telife fî-Şerh-i Emsileti'l-Muhtelifa* adlı eseri. Müellif nüshasının son sayfası.

Hüseyin Kefevi'nin *Şerhu Lâmiyyeti'l-t'Acem* adlı eseri. Müellif nüshasının 1.ve 2.sayfası.

Hüseyin Kefevi'nin *Şerhu Lâmiyyeti'l-t'Acem* adlı eseri. Müellif nüshasının son sayfası.

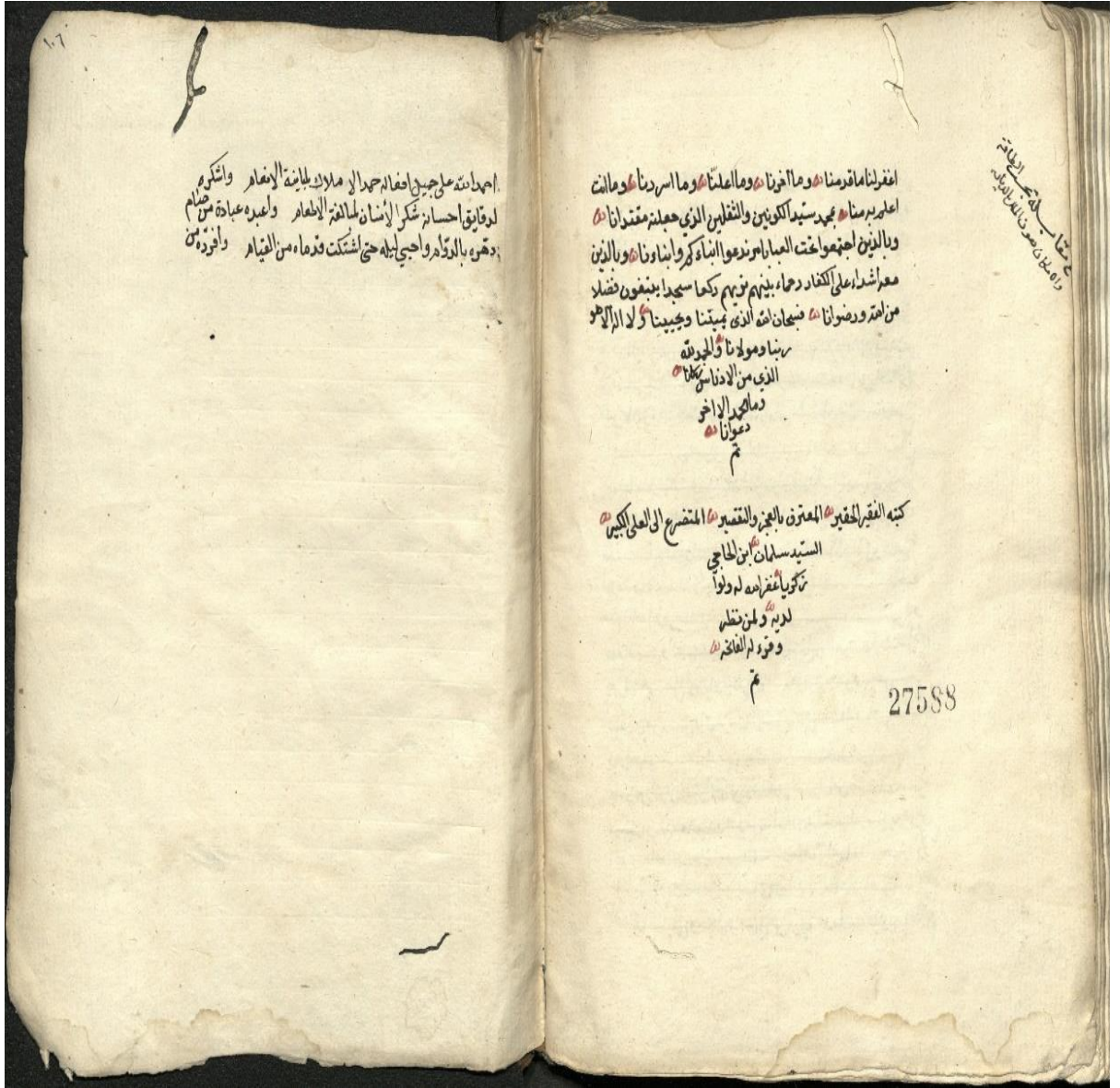
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أشهد لله الواسع الجود والعطاء في الأرض والسموات الباسطة
متنزل القلوب والالاستة بما شاء من جميل النشأة فبما نزل من
قديم بلا ابتداء وباق بلا انتهاء لا يترك ساحة عزه الأزلية
الشك والاعتناء ولا يطرأ فناء سلطنته الأبدية الزوال والفناء
والصلوة على من لم مناقب عليته ومفاخر حليته حلت عن القدر
والإحصاء مراتب سنين وسنادات سمته غاية السموات والاعتناء
الرسول والانبيا وسند الاستبصار والافتقار وما حله من الكون
والقواء وعلى الله وأصحابه بحزم الارشاد والاعتناء أشد الكون
وعلى المؤمنين وما وعد فان الله ما يتوصل به الى وسيلة العباد
وأم ما يتوصل به الى ذريعة الرضوان وأهل ما يحيى من فضيلة
العاجلة وأكمل ما يرجي به الخلد من مهالك الاجل أتباع
خير خلق الله وأجمل البر واقربهم لديره وأولهم الخلق حمالة
ولحظهم من كشف جلاله اعني سيد الاولين والاخرين محمد
الذي هو حبيب رب العالمين وما انذرهم من تنقذ ذلك في
هذا الزمان وما اسعد اليوم من وقوله بفضل الله الثاني
حتى انضى عليهم امواج الكرم من حياض الغفران وسبق اليه
افواج النعم من رياض الخمار فظفر بكميات السعادة
واكسب النجات وقانز بغايات الاماني من معالي الدرجات

عنه ان شاء الله

ثم ان شاء الله اما يحفظ احاديثه وسننه على الامم او ياملها هنته
ببذل ما هو عند الناس من الامم او بالحق باخلاص او بذكر
بعض البعض ما اشبه عليهم من اوصافه السنية واحواله العلية
وخاصة بغير الجيلة ومعنى القليلة وكان ممن قام في هذا المقام
الرابع وهو الحد الفرضي الشيخ الامام محمد بن سعد بن حماد السبيعي
البوصري قد من الله سره بالزيادة على الحسن سره معصية
فريدة ودية يثمة وجوهه نضيدة الا وهي الفصحة السنية
بالبردة في الافاق والافطار اشتها الشمس في رابعة النهار المنه
على نادرها المحببة وبركاتها العزمية من العدول المتحقق
وقوعها من المدوح في الموقع التام وقصن القبول حتى ظهر له
من احله في التمام وجماله باسعار في المطلب الذي اعتنى بحصيله
جميع الانام كيف لا يظن وهل مثل هذا التفرقة في جميل شرف
مجانا العلم والفضل يسبح واي مديح بائق النظم جامع مانته
منه الكليات نفضت فتعلقت باذيات هذه الفصحة لنيل
ذلك الفضل العظيم والمن الحسيم وشرحها شرحا على
عمراير اكارها وظهر خبايا اسرارها وبيده على نقان
فرايد عماداتها العظيمة وبلي بجلالة قوارب اسعارها
العهرية، وبعب عن شقائق حقايق تباينها الساعية
ويفض عن حقايق دقائق برهانها القاطعة ويحيط برده
ما في بعض الشروع مع من يدكثير وتبلغ من الاضاحه مبلغ
دوى الجحد والتشمير مع اختصار بلا خلال وبجاز بلا

Ebu'l-Bekâ'nın Şerhu Kasideti'l-Burda adlı eseri. Müellif nüshasının 1.ve 2.sayfası.

هذا كتاب من تصانيف الشيخ الفقيه
العلامة ابو عبد الله محمد بن ابي بكر
بن محمد بن عبد الله بن ابي طالب

احمد الله على حين افعالهم اذ لا ملائكة ولا ملائكة الاغفار واشكرهم
لوقايق احسانهم شكرا الانسان لملائكة الاغفار واعبره عبادة من صلح
وقوه بالزكوة واجبي اليه حتى اشتكت قوما من القيام وافروه من

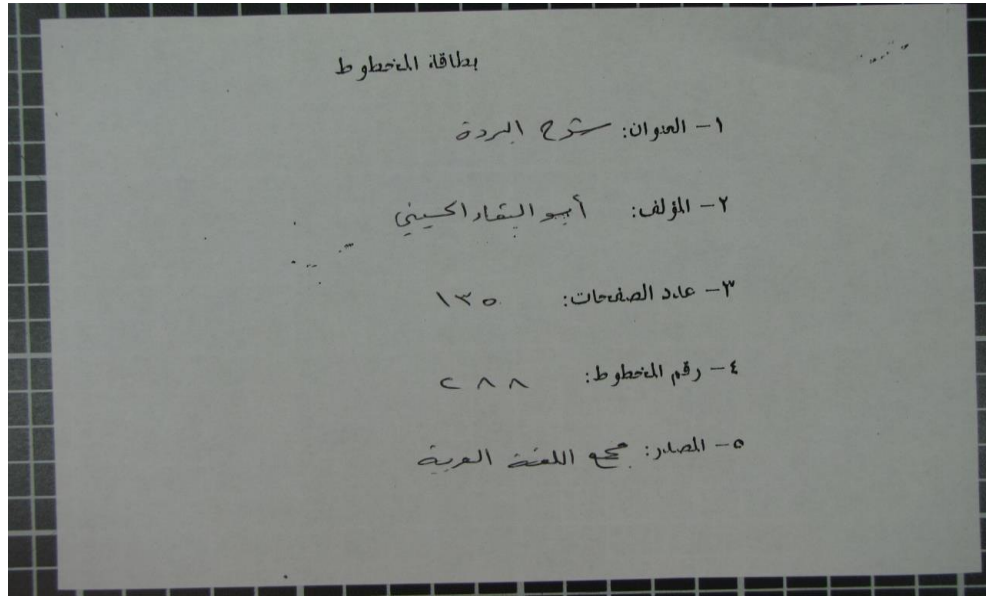
انقر لنا ما قرنا وما اخبرنا وما علمنا وما اسررنا وما علمنا
اعلمهم منا محمد بن عبد الكريم والنقلون الذي جعلتم مقتدانا
وبالذين اجتمعوا تحت العباد من دعوا انشاء كرامنا وانا وبالذين
معاشدا على الكفار دعاء بغيرهم بغيرهم كما سجدوا بينهم فضلا
من امة ورضوانا سبحان الله الذي يبتدنا ويحيينا ولا اله الا هو

ربنا ومولانا والحيون
الذي من الابدان
ذمهم الا اخر
دعونا
تم

كتبه الفقير الحقير المعترف بالجزع والتقصير المتضرع الى العلي الكبير
السيد سلمان بن الحاجي
تاريخيا مقرا له له وروا
لايم ولن يظهر
وقوه لم الفاتحة
تم

27588

Ebu'l-Bekâ'nın Şerhu Kasideti'l-Burda adlı eseri. Müellif nüshasının son sayfası.

Ebu'l-Bekâ'nın *Şerhu Kasideti'l-Burda* adlı eseri. İkinci nüsha. Giriş sayfa.

Ebu'l-Bekâ'nın *Şerhu Kasideti'l-Burda* adlı eseri. İkinci nüsha. Müellif nüshasının son sayfası.

Muhammed b. Ahmed ed-Dimyâtî'nın *el-Kasîdetu'd-Dimyâtiyye* Adlı Eserin Asıl Metni ve Tercümesi

عَلَى نَعِيمٍ لَمْ تُحْصَ فِيهَا تَنْزَلًا	1	بَدَأْتُ بِبِسْمِ اللَّهِ وَالْحَمْدِ أَوْلًا
عَلَى نَفْسِهِ إِذْ لَيْسَ يُخْصِيهِ مَنْ تَلَا	2	فَعَمِنَا تَنَاءً لِيَلَالِهِ بِنَفْسِهِ
عَلَى الْمُصْطَفَى سِرِّ الْوُجُودِ الْمَكْمَلَا	3	وَمِنْهَا صَلَوَاتُ اللَّهِ ثُمَّ سَلَامُهُ
تِلَاوَهُ أَسْمَاءِ الْإِلَهِ إِذَا خَلَا	4	وَمِنْهَا إِذَا حَلَّ امْرُءٌ مَا أَهَمَّهُ
تَنْقِضِي حَاجَاتِ مَنْ يَتَوَسَّلَا	5	اشْرُتِ إِلَى نَظْمٍ لِأَسْمَاءِ رَبِّنَا بِهَا
وَتَسْعِينَ اسْمًا فَضَلُّهَا قَدْ تَحْصَلَا	6	وَبَعْدُ رَوَيْنَا أَنَّ اللَّهَ تَسْعَةَ
بِأَسْمَائِي الْحُسْنَى أَكُنْ مُتَقَبَّلَا	7	فَقَالَ إِلَهَ الْعَرْشِ لِلْخَلْقِ ادْعُونِي
صَبْرًا جَمِيلًا دَائِمًا مُتَقَضَّلَا	8	فَسَأَلْتُكَ اللَّهُمَّ أَمْنًا وَرَحْمَةً
فِيلَا مِنْ يَا رَحْمَنُ لَا تُثِقِ مَوْجَلَا	9	مِنَ اللَّهِ أَرْجُو أَمِنْ قَلْبٍ تَوَجَّلَا
وَيَا مَالِكُ كُنْ لِي نَصِيرًا وَمَوْثَلَا	10	وَكُنْ يَا رَحِيمُ رَاحِمًا ضَعْفَ قُوَّتِي
وَلِلشَّرِّ سَلْمًا يَا سَلَامُ مُبَدَّلَا	11	وَيَا رَبُّ يَا قُدُوسُ كُنْ لِي مُنْزَهًا
وَسِتْرًا عَمِيمًا يَا مُهَيِّمُ مُسْبِلَا	12	وَيَا مُؤْمِنُ هَبْ لِي أَمَانًا مُسَلِّمًا
بِعِزِّكَ يَا جَبَّارُ مَكْفَأَ جُمَّلَا	13	أَزَلْ يَا عَزِيزُ الذَّلَّ عَنِّي فَلَمْ أَزَلْ
وَيَا خَالِقُ اجْعَلْ لِي عَنِ الْخَلْقِ مَعْرَلَا	14	وَاصْغِرْ وَضَعْ ذَا الْكِبَرِ يَا مُتَكَبِّرُ
بِكَ السُّقْمِ عَنِّي يَا مُصَوِّرُ رُؤُلَا	15	وَيَا بَارِيَّ الْأَنْفَاسِ قَدْ بَتَّ مَبْرَةً
وَبِالْقَهْرِ يَا قَهَّارُ خُذْ مِنْ تَحْيَلَا	16	سَأَلْتُكَ يَا عَفَّارُ عَفْوًا وَتَوْبَةً
وَلِلرِّزْقِ يَا رَزَّاقُ كُنْ لِي مُسَهِّلَا	17	وَهَبْ لِي يَا وَهَّابُ عِلْمًا وَحِكْمَةً
وَبِالْعِلْمِ كُنْ لِي يَا عَلِيمُ مُفَضَّلَا	18	وَبِالْحَيْرِ يَا فَتَّاحُ فَافْتَحْ وَبِالْمُهْدَى
وَيَا بَاسِطَ النِّعْمَاءِ زِدْنِي جَمًّا	19	وَيَا قَابِضُ اقْبِضْ رُوحَ كُلِّ مُعَانِدٍ
وَيَا رَافِعُ ارْفَعْ عَنِّي عَلَى رَغْمِ مَنْ قَلَا	20	وَيَا خَافِضُ اخْفِضْ قَدْرَ كُلِّ مُعَارِضٍ
مُذِلُّ فَكُنْ لِلظَّالِمِينَ مُذَلَّلَا	21	بِعِزِّكَ قَدْرِي يَا مُعِزُّ مُعَزَّرٍ
بَصِيرًا بِحَالِي رَاحِمًا مُتَقَبَّلَا	22	سَمِعْتَ دُعَائِي يَا سَمِيعُ فَكُنْ إِذَا
هُوَ الْعَدْلُ كَمْ أزدَى ظُلُومًا وَجَنَدَلَا	23	إِلَى حَكْمٍ أَشْكُوا ظَلَامَةً مُعْتَدٍ
خَبِيرُ بَضْعَفِي إِنْ تَضَائِقْتُ حَلَّلَا	24	لَطِيفُ بِحَالِي رَاحِمُ لِشَكِّيَّتِي
وَرَبِّي عَظِيمُ الْعَفْوِ إِنْ زُغْتُ أَمَهَلَا	25	وَلَا زِلْتُ أَهْفُوَ وَالْحَلِيمُ مُسْتَرٌّ
شَكُورُ فَوَالِ الشُّكْرِ قَلْبِي الْمُعَقَّلَا	26	عَفُورُ أَقَلِّ اغْفِرْ ذُنُوبِي وَعَثْرَتِي

- 27 وَأَعْلِ مَقَامِي يَا عَلِيُّ فَلَمْ أَرْلِ
بِذِكْرِكَ قَدْرِي يَا كَبِيرُ مُبَجَّلَا
- 28 حَفِظْ لِرُوحِي لَا يُؤْوِدُكَ حِفْظُهَا
مُقِيَّتٌ فَكُنْ لِلْقُوتِ يَا رَبِّ مُرْسَلَا
- 29 ذِمَامُكَ حَسْبِي يَا حَسِيبُ فَأَحْمِنِي
وَأَنْتَ جَلِيلٌ كُنْ لِقَدْرِي مُجَلَّلَا
- 30 كَرِيمُ الْعَطَايَا رَبِّ أَجْزِلْ عَطِيَّتِي
رَقِيبٌ عَلَيَّ الْأَعْدَاءِ يَكْفِي إِذَا كَلَا
- 31 دَعَوْتُ مُجِيباً أَمْراً مُتَقَبَّلاً
كَثِيرَ الْعَطَايَا وَاسِعَ الْجُودِ مُجْرَلَا
- 32 وَأَنْتَ حَكِيمٌ يَا إِلَهِي فَعَاْفِنِي
وَدُودٌ فَكُنْ لِلوُدِّ فِي الْقَلْبِ مُنْرَلَا
- 33 بَحِيدٌ فَمَجِّدْ شَرَعَ ذِكْرِي لَدَى الْوَرَى
وَيَا بَاعِثُ ابْعَثْ جَيْشَ نَصْرِي
- 34 شَهِيدٌ عَلَيَّ قَوْمٍ بِمَا كَانَ مِنْهُمْ
فِي الْحَقِّ خُذْ بِالتَّأْرِ مِنْهُمْ وَعَجَلَا
- 35 وَأَنْتَ وَكِيلِي يَا وَكِيلُ عَلَيَّهِمْ
وَحَسْبِي إِذَا كَانَ الْقَوِيُّ مُوَكَّلَا
- 36 مَتِينٌ فَمَتَّنْ قُوَّتِي وَتَوَلَّنِي
فَمَنْ يَا وَلِيُّ مَنْكَ أَوَّلِي لِي بِالْوَلَا
- 37 حَمِيدٌ حَمِيداً لَمْ يَزَلْ مُتَفَضِّلاً
وَمُخْصِي لِمَنْ أَبَدَى مُبِيداً وَجُودِلَا
- 38 بَدَأْتَ بِجُودِ مَنْكَ يَا مُبْدِي الْعَطَا
وَأَنْتَ مُعِيدٌ كُلَّمَا فَاتَ أَوْ خَلَا
- 39 وَخُحِّي فَوَسَّعْ لِي حَيَوَهُ نَفِيسَةً
مُيْتٌ فَعَجَّلْ مَوْتَ حِصْمِي مُنْكَلَا
- 40 وَيَا حَيُّ أَحْيِ مَيِّتَ قَلْبِي فَلَمْ أَرْلِ
بِذِكْرِكَ يَا قَيُّومُ مَا دُمْتُ مُوَصِّلَا
- 41 وَيَا وَاجِدٌ أَوْجِدْ لَنَا كُلَّ بُعِيَّةٍ
وَيَا مَا جِدْ أُحْيِدْنِي وَكُنْ لِي مُعْوَلَا
- 42 وَيَا وَاجِدٌ مَا لِي سِوَاكَ مُفَرِّجٌ
وَيَا صَمَدٌ فَزَجِّحْ وَقُلْ هَمَّكَ الْجَلَا
- 43 وَيَا فَرْدٌ هَبْ لِي لَا تَذْرِبْنِي مُفَرِّدَا
وَيَا صَمَدٌ كُنْ لِالْأُمُورِ مُسَهِّلَا
- 44 وَيَا قَادِرٌ أَهْلِكْ عَدُوِّي بِكَيْدِهِ
وَيَا مُقْتَدِرٌ أَرْزِدِي الْكَلْدُوبَ الْمَقْوَلَا
- 45 وَلَا زَالَ ذِكْرِي يَا مُقَدِّمٌ فِي الْعُلَا
وَدِكْرِي عَدُوِّي يَا مُؤَخِّرٌ أَسْفَلَا
- 46 إِلَى السَّبْقِ قُلْ يَا أَوَّلُ أَنْتَ أَوَّلٌ
وَيَا أَخِرٌ أَخِرْتُمْ لِي أَنْ أَمُوتَ مُهَلَّلَا
- 47 وَأَظْهَرُ إِلَهِي الْحَقُّ إِنَّكَ ظَاهِرٌ
وَيَا بَاطِنٌ بَطَلٌ لِمَنْ كَانَ مُبْطَلَا
- 48 وَيَا وَالِيّاً أَصْلِحْ وُلاتِ الْأَنَامِ إِذْ
يَصِيرُونَ يَا مُتَعَالٌ بِالْعَدْلِ وَالْعَلَا
- 49 وَيَا بَرُّ أَعْمِرْنِي بِبِرِّكَ وَأَكْفِنِي
رِوَالاً وَيَا تَوَّابٌ تُبِّ وَتَقَبَّلَا
- 50 وَمُنْتَقِمٌ رَبِّي انْتَقِمْ لِي مِنَ الْعَدَا
وَجِدْ وَاعْفُ عَنِّي يَا عَفُوٌّ تَفَضَّلَا
- 51 وَكُنْ لِي رُؤُوفاً يَا رُؤُوفٌ وَمُسْعِفَا
وَلَا زَلْتَ لِي يَا مَالِكُ الْمَلِكِ مُعْقِلَا
- 52 وَأَفْرِغْ عَلَيَّ ذَا الْجَلَالِ جَلَالَةً
فَجُودُكَ بِالْإِكْرَامِ لَا زَالَ مُهْطِلَا
- 53 وَيَا مُقْسِطٌ نَبِّتْ عَلَيَّ الْقِسْطَ نَيْتِي
وَيَا جَامِعُ اجْمَعْ لِي رِضَا سَائِرِ الْمَلَا
- 54 عَنِّي قِوَالِ الْفَقْرِ عَنِّي بِالْعِنَا
وَمُغْنِي فَأَعْذِبْ بِالْقَنَاعَةِ مَنَهَلَا

وَيَا ضَارُّ كُنْ لِلْحَاسِدِينَ مُنْكَلا	55	وَيَا مَانِعُ اَمْنَعْنِي عَنِ السُّوءِ وَاحْمِنِي
وَيَا نُورُ كُنْ لِلتُّورِ فِي الْقَلْبِ مُشْعِلا	56	وَيَا نَافِعُ اَنْفَعْنِي بِعِلْمِكَ وَاهْدِنِي
مِنْ اَلْعِلْمِ زِدْنِي يَا بَدِيعُ تَوْصِلا	57	إِلَى اَلْحَقِّ يَا هَادِي اَهْدِنِي بِبَدَائِعِ
لِعِلْمِ النَّهْيِ يَا وَارِثُ لِي مُوَصِّلا	58	وَأَبْقِ اَهْدِي فِي الْقَلْبِ يَا بَاقِي فَكُرُّ
عَلَى الصَّبْرِ هَبْ لِي يَا صَبُورُ تَجْمِلا	59	عَلَى الرُّشْدِ ثَبِّتْ يَا رَشِيدُ عَزَائِمِي
وَجِئْتُ بِهَا يَا خَالِقِي مُتَوَسِّلا	60	بِأَسْمَائِكَ اَلْحُسْنَى دَعْوَتِكَ سَيِّدِي
وَأَرْجُوا بِهَا كُلَّ اَلْمَرَادِ مُؤَمِّلا	61	وَمُبْتَهَلًا رَبِّي اِلَيْكَ بِفَضْلِهَا
صُرُوفَ زَمَانِي مُكْتَفِرًا وَمُقَلِّلا	62	فَقَابِلًا اِلَهِي بِالرِّضَا مِنْكَ وَاَكْفِي
وَتُبِّ وَاهْدِ وَاصْلِحْ كُلَّ شَيْءٍ تَخَلَّلَا	63	وَجُدْ وَاعْفُ وَارْحَمْ وَاَكْفِي وَأَنْصُرْ عَلَى الْعِدَا
وَاجْزِلْ لَنَا النِّعْمَاءَ مِنْكَ تَفَضُّلا	64	وَكُنْ يَا اِلَهِي مُسْتَجِيبًا دُعَاؤَنَا
عَلَيْنَا وَيَهْدِينَا الصِّرَاطَ الْمَطْوِلا	65	وَتَسْتَلْ رَبِّي اَنْ يُثَبِّتَ دِينَنَا
وَخُشْرُنَا فِي زُمْرَةِ الْمُصْطَفَى مَلَا	66	وَأَنْ يَعْفُوَ عَنَّا مِنْهُ وَتَفَضُّلا
وَمَا نَاحِ طَيْرٍ فَوْقَ غُصْنٍ وَجَلَّلَا	67	عَلَيْهِ صَلَاةُ اَللّٰهِ مَا هَبَّتِ الصَّبَا
عَلَى الْمُصْطَفَى اَرْكِي سَلَامٍ وَاَكْمَلَا	68	وَسَلِّمْ اِلَهِي بُكْرَةً وَعَشِيَّةً
بِأَفْضَلِ مَا تَجْزِي نَبِيًّا وَمُرْسَلَا	69	وَاعْطِهِ يَا رَبَّ الْوَسِيلَةَ وَاجْزِهِ
وَبَعْدُ فَحَمْدُ اَللّٰهِ خَتْمًا وَأَوَّلَا	70	كَذَا الْأَنْبِيَاءِ وَالْأَلِّ وَالصَّحْبِ كُلِّهِمْ

1-Öncelikle Allah'ın ismiyle başlar, Kur'an-ı Kerim'de ihsan buyurulan hadsiz hesapsız nimetlere hamd ve sena ederim.

2-Allah'ın ihsan buyurduğu bu nimetlerden birisi de bizzat Allah Teâlâ'nın kendisini medih ve senasıdır ki, bu nimet ve senayı okuyanlar bunları asla sayıp dökemezler.

3-Bu yüce ve sonsuz nimetlerden birisi de Allah Teâlâ'nın varlığın sırrı ve bütün kemal sıfatlarla mücehhez Yüce Peygamber'e salat ve selamıdır (ki biz bu salat ve selam ile Allah Teâlâ'ya ve O'nun yüce peygamberine yakınlık elde ederiz).

4-Yine bu değerli nimetlerden biri de insana hüüzün ve keder indiği zaman Yüce Mevla'nın isimlerini herkesten uzak ve yalnız bir şekilde tilavet etmesidir (ki bu yolla insanın gam ve kederi zail olmaktadır).

5-Yüce Mevla'nın Esmâ-i Hüsnâ'sına bir kasidede işaret eyledim ki, bu isimlerle tevessül edip yakaranların bütün ihtiyaçları giderilip yok olur.

6-Artık bilinsin ki, Allah Teâlâ'nın, fazilet ve yüceliği (görülen ve görülmeyen her şeyle) tahakkuk eden doksan dokuz isminin olduğunu beyan ederiz.

7-Arşın ilahı, yarattıklarına demiştir ki: Bana güzel isimlerimle dua ediniz, ben de duanızı kabul (ederek her türlü ihtiyacınızı giderip sıkıntularınızı def) edeyim.

8-Ey Allah'ım! Senden (iki cihanda) emniyet ve rahmet, fazl ve kereminden sürekli bir sabr-ı cemil niyaz ederiz.

9-Ben Yüce Allah'tan, korku ile dolu kalbim için emniyet ve güven dilerim. Verdiğin güvenle bende hiçbir korku ve endişe bırakma ey Rahman (olan Allah'ım).

10-Gücümün zayıflığına karşı sen merhamet et ey Rahîm (olan Allah'ım). Bana yardımcı ve sığınak ol ey (her şeyin sahibi) Mâlik (olan Allah'ım).

11-Ey (bütün noksan sıfatlardan münezze) Kuddûs (olan Allah'ım), beni şerlerden münezze ve beri kıl ey rabbim. Kötülük ve hatalarımı iyiliğe çevirip beni kusur ve ayıplardan salim kıl ey Selâm (olan Allah'ım).

12-Ey (kullarını korku ve kötülüklerden emin kılan) Mü'min (olan Allah'ım), en büyük saadet olan iki cihan emniyetini bana bağışla, beni (dünya ve ahirette rezil ve rüsva olmaktan) geniş perdenle koruyup kolla ey Müheymin (olan rabbim).

13-Zillet ve aşağılanmışlığı benden gider ey (kâdir-i mutlak olan) Aziz (Allah'ım), böylece ben aciz kulun senin yardım ve lütfuna nail ve senin lütuf ve kereminle saygın biri olayım ey (her dilediğini gücü ile yerine getiren) Cebbâr (olan Allah'ım).

14-Ey (azameti akıl ve hayale sığmayan) Mütekebbir (olan rabbim), kibire bulaşmış kimseleri hakir ve zelil eyle, beni kibre bulaşmış bu kimselerin şerrinden emin ve uzak eyle ey (kâinatı yoktan var eden) Hâlik (olan Allah'ım).

15-Ey (yaratılmışlara) nefes (bahşeden) Bârî (olan Allah'ım), ben derdimi sana havale eyledim, benim derdime derman ol ve şifamı ver ey (bütün varlığı en güzel şekilde tertip ve düzene koyan) Musavvir (olan rabbim).

16-Ey (günahları örten ve çok mağfiret eden) Gaffâr (rabbim), senden affımı ve tövbemin kabulünü dilerim, (her şeye, her istediğini yapacak surette, galip ve hâkim olan) Kakhâr rabbim, hile ile zarar vermek isteyenleri kahrınla çekip al.

17-(Karşılıksız hibeler veren, çok fazla ihsan eden) Vehhâb (Allah'ım), bana bilgi ve hikmet bağışla, (bütün mahlûkatın rızkını veren ve ihtiyacını karşılayan) Rezzâk (Allah'ım), benim rızık teminimi kolaylaştır.

18-(Her türlü müşkülleri açan ve kolaylaştıran, darlıktan kurtaran) Fettâh (rabbim), bana hayırlı kapılar aç, (gizli açık, geçmiş, gelecek, her şeyi en ince detaylarına kadar bilen) Alîm (rabbim), göstereceğin doğru yol ve bilgi ile beni başkalarına üstün kıl.

19-(Dilediğine darlık veren, sıkı, daraltan) Kâbid (olan Allah'ım), hakkı inkâr edenlerin ruhlarını kabzeyle, (dilediğine bolluk veren, açan, genişleten) Bâsit (olan rabbim), bana verdiğin iyilikleri artır.

20-(Dereceleri alçaltan) Hâfid (rabbim), hakka muhalefet edenlerin mertebelerini alçalt, (şeref verip yükselten) Râfi' (rabbim), bana buğzeden düşmanlarıma karşı benim derecemi yükselt.

21-(Dilediğini aziz eden, izzet veren) Muizz (Allah'ım), benim derecemi muazzez eyle, (dilediğini zillete düşüren) Muzil (rabbim), zalimleri zillete düşür.

22-(Her şeyi en iyi işiten) Semî' (Allah'ım), duamı işitiyorsun, öyleyse (gizli açık, her şeyi en iyi gören) Basîr adınla halimi görüp bana merhamet et, dualarımı ve tövbelerimi kabul eyle.

23-Düşmanlarıma bana yaptıklarını (mutlak hâkim, hakkı batıldan ayıran, hikmetle hükmeden) Hakem (olan Allah)'a şikâyet ediyorum, (mutlak adil, çok adaletli) Adl (olan Allah'ım) nice zalim ve acımasızları yerle yeksan etmiştir.

24-(Lütuf ve ihsan sahibi olan, bütün incelikleri bilen) Latîf (rabbim) bana lütfuyla muamele eder ve benim şikâyetlerime rahmetiyle karşılık verir, (olmuş olacak her şeyden haberdar) Habîr (Allah'ım) benim zayıflığımı bilir ve dara düşersen müşkülâtımı halleder.

25-Ben hep nefsim uydum ve uymaktayım, oysa (cezada acele etmeyen, yumuşak davranan) Halîm (rabbim) benim suçlarımı hep örtmektedir, ben günah işledikçe (büyüklükte benzeri olmayan, pek yüce) Azîm (rabbim) beni hemen cezalandırmak yerine bana affıyla muamele edip (tövbe için) zaman tanımaktadır.

26-Ey (affi, mağfireti bol) Gafûr (Allah'ım), günahlarımı ve hatalarımı bağışla, (az amele çok sevap veren) Şekûr (rabbim), kalbimde sana şükür daim kıl ve beni şükredenlerden eyle.

27-Ey (yüceler yücüsü, çok yüce) Alî (Allah'ım), her iki cihanda benim derecemi yüksek kıl, (büyüklükte benzeri olmayan, pek büyük) Kebîr (rabbim), senin yüceliğin sayesinde benim derecem de yüce olsun.

28-(Her şeyi koruyucu olan) Hafîz (Allah'ım), benim ruhumu kötülüklerden ve cezadan korumak sana ağır gelmez, (her yaratılmışın rızkını, gıdasını veren, tayin eden) Mukîr (rabbim), benim kalbime güç ve kuvvet ver.

29-Ey (kulların hesabını en iyi gören) Hasîb (Allah'ım), senin verdiğin güvenlik ve emniyet bana yeter, beni koru, sen (celal ve azamet sahibi olan) Celîl'sin, benim her iki cihanda şanıma yüce kıl.

30-(Keremi, lütuf ve ihsanı bol, karşılıksız veren, çok ikram eden) Kerîm (Allah'ım), ey rabbim, bana verdiğin ihsanları artır, sen (her varlığı, her işi her an görüp, gözeten, kontrolü altında tutan ve) nefis gibi bana düşmanlık eden düşmanlarıma karşı Rakîb'sin, bu düşmanlıklar arttığı zaman sen bana yetersin.

31-Bana dua ediniz diye emreden, bu duaya icabet eden ve karşılık veren, ihsanı bol, kerem ve lütfü geniş Allah'a dua ediyorum.

33-(Her türlü övgüye layık bulunan) Mecîd'sin sen ey Allah'ım, halk nezdinde benim adımla övgü ile andır, (ölüleri diriltten) Bâ'is rabbim, bana yardım askerlerini tez gönder.

34-(Her zaman her yerde hazır ve nazır olan) Şehîd Allah'ım, sen herkesin neler yaptığını iyi bilensin, (varlığı hiç değişmeden duran, var olan, hakkı ortaya çıkararak) Hakk adıyla düşmanlarımdan intikamımı tez al.

35-(Kendisine tevekkül edenlerin işlerini en iyi neticeye ulaştıran) Vekîl (Allah'ım), sen insanlara karşı benim vekilimsin, zaten (kudreti en üstün ve hiç azalmayan) Kavî rabbimin bana vekâleti de kâfidir.

36-(Kuvvet ve kudret kaynağı, pek güçlü) Metîn (Allah'ım), beni daha güçlü kıl ve düşmanlarıma karşı koru, (inanınların dostu, onları sevip yardım eden) Velî rabbim, senden daha iyi dost ve yardımcı kim olabilir ki!

37-(Her türlü hamd ve senaya layık olan) ihsanı hep bol Hamîd ve düşmanı yok edip zilletle düşüren (yarattığı ve yaratacağı bütün varlıkların sayısını bilen) Muhsî Allah'a hamdedirim.

38-Kâinatı (maddesiz, örneksiz yaratan) Mübdi' (Allah'ım), senin lütuf ve kereminle dua ve niyaza başladım, (mutluluk, nimet, şeref, meziyet, sıhhat ve afiyet gibi) elimizden giden her şeyi (yarattıklarını yok edip, sonra tekrar diriltecek olan) Mu'îd adıyla bizlere tekrar ver.

39-Ey (İhya eden, diriltten, can veren) Muhyî (Allah'ım), bana rızka bol ve geniş bir hayatı yaşamamı nasip eyle, ey (her canlıya ölümü tattıran) Mü'mîr rabbim, hasmımın ölümünü hızlandırıp acilen helak eyle.

40-Ey (ezelî ve ebedî hayat sahibi) Hayy (Allah'ım), kalbimden korkuyu giderip emniyet ihsan eyle, (varlıkları diri tutan, zatı ile kaim olan) Kayyûm (rabbim), ben yaşadıkça seni (ve bana verdiğin nimetleri ve sana itaati) hep anayım.

41-(Kendisinden hiçbir şey gizli kalmayan, istediğini, istediği vakit bulan ve müstağni olan) Vâcid (rabbim), bize senin rızan olan her nimeti ihsan eyle, (kadri ve şanı büyük, keremi, ihsanı bol olan) Mâcid (Allah'ım), beni her türlü şerefle şerefle, benim dayanağım ol.

42-(Zat, sıfat ve fiillerinde benzeri ve ortağı olmayan, tek olan) Vâhid ve Ehad (Allah'ım), benim senden başka kurtarıcım yok, beni sıkıntularımdan kurtar ve "dertlerin bitti" de.

43-(Hem zâtında hem de sıfatlarında eşi ve benzeri olmayan) Ferd (rabbim), bana lütfet ve yalnız bırakma, (hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, herkesin muhtaç olduğu) Samed (Allah'ım), her türlü işimi kolaylaştır.

44-(Dilediğini dilediği gibi yaratmaya muktedir olan) Kâdir (Allah'ım), düşmanımı kendi hilesiyle helak et, (dilediği gibi tasarruf eden, her şeyi kolayca yaratan kudret sahibi) Muktedir (rabbim), insanlara fiil ve sözleriyle zarar veren yalancı münafıkları tarumar eyle.

45-(Dilediğini, öne alan, yükselten) Mukaddim (Allah'ım), benim adım ve şanı yüce olsun, (dilediğini sona alan, erteleyen, alçaltan) Muahhir (rabbim), düşmanımın adı ve şanı ise zelil ve alçak olsun.

46-(Ezeli olan, varlığının başlangıcı olmayan) Evvel (Allah'ım), bana "razı olduğum kullarımın önündesin" de, (ebedi olan, varlığının sonu olmayan) Âhir (rabbim), bana senin adını tekrar ederek ölmeyi ve hüsn-i hâtime nasip eyle.

47-Hak ve adaleti ortaya çıkar ey rabbim, çünkü sen (varlığı açık, aşikâr olan, kesin delillerle bilinen) Zâhir'sin, hakkı iptal edeni de tarumar eyle ey (akılların idrak edemeyeceği, yüceliği gizli olan) Bâtin (Allah'ım).

48-Ey (bütün kâinatı idare eden) Vâlî (rabbim), halkın işlerini yürütenleri islah eyleyip düzgün ve salih kıl ki, adalet ve yücelikle hareket etsinler ey (son derece yüce olan) Müteâlî (Allah'ım).

49-Ey (iyilik ve ihsanı bol, iyilik ve ihsan kaynağı) Berr (rabbim), beni hep iyilik ve ihsanına gark eyle, ey (tövbeleri kabul edip, günahları bağışlayan) Tevvâb (Allah'ım), benim tövbemi kabul et ve salih kullarının arasına kat.

50-Düşmanlarımdan benim intikamımı al ey (zalimlerin cezasını veren, intikam alan) Müntakim (rabbim), ey (affi çok olan, günahları affetmeyi seven) Afüv (Allah'ım), bana kereminle lütfet ve günahlarımı bağışla.

51-Ey (çok merhametli, pek şefkatli) Raûf (rabbim), beni rahmetinle esirge, benim her daim sığınağım ol ey (mülkün, her varlığın sahibi) Mâlikü'l-mülk (Allah'ım).

52-(Celal, azamet ve pek büyük ikram sahibi) Allah'ım, benim üzerime şeref ve saygınlığı bir yağmur gibi yağdır, kerem ve lütfun yağmur gibi beni kaplasın.

53-Ey (her işi birbirine uygun yapan) Muksit (rabbim), benim niyetimi adalet, doğruluk ve istikamet üzere sabit kıl, (mahşerde her mahlûkatı bir araya toplayan) Câmi' (Allah'ım), diğer bütün insanların benden razı olmasını nasip eyle.

54-(Her türlü zenginlik sahibi, ihtiyacı olmayan) Ganî (rabbim), her türlü zenginliği vererek benden fakirliği gider, bana kanaat etmeyi bir kaynak olarak sevdire ey (müstağni kılan, ihtiyaç gideren, zengin eden) Muğnî (Allah'ım).

55-Ey (dilemediği şeye mani olan, engelleyen) Mâni' (rabbim), bana gelecek kötülükleri engelle ve beni koru, haset edenleri de darmadağın et ey (elem ve zarar verenleri yaratan) Dârr (Allah'ım).

56-(Fayda veren şeyleri yaratan) Nâfi' (rabbim), beni ilminden yararlandır, doğru yolu göster, kalbimi aydınlatan bir nur ol ey (âlemleri nurlandıran, dilediğine nur veren) Nûr (Allah'ım).

57-Ey (hidayet veren) Hâdî (rabbim), bana (tefsir, hadis, fıkıh gibi) güzel ilimlerle doğru yolu göster, bu ilimleri tahsile devam ederek ilim ve kemalimi artır ey (eşi ve benzeri olmayan güzellik sahibi, eşsiz yaratan) Bedî' (Allah'ım).

58-Kalbimde hidayeti sabit kıl ey (varlığının sonu olmayan, ebedi olan) Bâkî (rabbim); gerçek ilme beni ulaştır ey (her şeyin asıl sahibi olan) Vâris (Allah'ım).

59-Dua ve gayretlerimi rüşt ve hidayet üzere sabit kıl ey (irşada muhtaç olmayan, doğru yolu gösteren) Reşîd (rabbim), bana sabra karşı güzel bir dayanıklılık bahşeyle ey (ceza vermede acele etmeyen) Sabûr (Allah'ım).

60-Sana senin güzel isimlerinle dua ve niyaz eyiliyor ve sana bu isimlerle yakarıyorum ey efendim ve yaradanım!

61-Sana bu isimlerinle yalvarıyorum rabbim, bu isimlerin hürmetine bütün arzuların gerçekleşmesini diliyorum.

62-Kendinden bir hoşnutlukla mukabelede bulun rabbim, bizi az veya çok zamanın bela ve musibetlerinden koru Allah'ım.

63-Bize lütfunu ve nimetini esirgeme, merhamet edip affeyle, düşmanlarımıza karşı yardım et, tövbelerimizi kabul eyle, bize yet, doğru yolu göster, din ve dünya adına yolunda gitmeyen işlerimizi sen düzelt rabbim.

64-Dualarımıza icabet eyle rabbim, bize lütfun sayesinde nimetlerinden bolca ver.

65-Allah'tan, dinimiz İslam'ı ilelebet üstümüzde sabit kılmasını, bizleri Hz. Muhammed tarafından uzun uzadıya açıklanan şeriat yoluna ulaştırmasını,

66-Kendisinden bir lütuf ve iyilik olarak bizleri affetmesini, bizleri Hz. Muhammed Mustafa'nın ümmetinden biri olarak haşretmesini dileriz.

67-Saba rüzgârı estiği sürece, kuşlar dalın üstünde cıvıldaşıp Allah'ı zikrettikçe Allah'ın salâtı Hz. Muhammed'in üzerine olsun.

68-Yaratılmışların en hayırlısı Peygamber efendimize sabah akşam salat ve selam eyle Allah'im.

69-Ona Makam-ı Mahmûdu ver, bir peygamber ve nebiye vereceğin şeyin en güzelini ona ver Allah'im.

70-Peygamberlere, âl ve ashâbın hepsine aynı şekilde ihsanda bulun Allah'im. Her şeyin başında ve sonunda hamd Allah'a mahsustur⁴⁶².

---

⁴⁶² Kenan Demirayak, "Esmâ-i Hüsnâ İle Münâcât ve ed-Dimyâtî'nin Manzum Münâcâtı", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sy: 57, Aralık 2016, s. 33-50.

ÖZGEÇMİŞ

Rustem MEMETOV

Aslen Kırım Türklerinden olup, Kırım Türkleri sürgünde iken 1987 yılında Özbekistan'da doğdu. İlk-Orta eğitimini orada tamamladı ve 2007 yılında Ukrayna, Kırım Özerk Cumhuriyetindeki bulunan Kalay (Azovskoye) İmam Hatip Lisesinden mezun oldu. 2007 de Akmesit Tavriya Milli Üniversitesine girdi. 2012 yılında 5 yıllık programı tamamlayarak, 'ARAPÇA FİİLLERİN ÇEŞİTLERİ VE ONLARIN ÇEKİMİ' isimli yüksek lisan tezini tamamladı. 2012 yılında 3 ay süreliğine İstanbul Üsküdar Ticaret Meslek Lise'de börü eğitim alanında eğitim aldı, daha sonra 1 ay süreliğine, Şarika/ Birleşmiş Arap Emirliklerde bulundu ve burada Arapça pratiğini tamamlayıp 'en-Nedvetü'-l İlmiye' programından mezun oldu.

2013 yılında Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâğatı bölümünde doktora eğitimine başladı.

Evli ve iki çocuk babasıdır. İngilizce, Rusça, Arapça, Türkçe dillerini bilmektedir.